

G.A.Əzizova

DÖVLƏTİN İNVESTİSİYA-İNNOVASIYA SİYASƏTİ

Dərs vəsaiti

Azərbaycan Respublikası təhsil
nazirliyinin 07.05.2012-ci il tarixli,
771 №-li əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Bakı- 2012

Elmi redaktorlar:

iqtisad elmləri doktoru, professor **Əhmədov M.Ə.**
iqtisadi elmləri namizədi, dosent **Hüseyn A.C.**

Rəyçilər:

iqtisad elmləri doktoru, professor **Manafov Q.**
iqtisad elmləri doktoru, professor **Meybullayev M.**
iqtisad elmləri doktoru, professor **Rəhmanov F**
iqtisadi elmləri namizədi, dosent **Mahmudova İ.**

Əzizova G.A. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti/
Dərs vəsaiti. Bakı: “İqtisad Universiteti”
Nəşriyyatı 2012. - 212 səh.

© **Əzizova G.A., 2012**

©“İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2012

Giriş.

2011-ci il Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinin 20-ci il dönümünü qeyd edir və qazanılan bir çox uğurlar arasında müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən investisiya siyasəti əsas yerlərindən birini tutur. Makroiqtisadi sabitliyin və iqtisadi artımın təmin olunmasında, iqtisadi təhlükəsizlik, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini təmin edilməsində, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında, bir çox sosial-iqtisadi problemlərin həllində ölkədəki investisiya durumu, investisiyaların innovasiya yönümlü olması vacib şərtlərdən biridir. İqtisadi artımı və iqtisadiyyatın tarazlı inkişafını təmin etmək məqsədilə investisiyaları iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə yönəltmək, iqtisadiyyatın quruluşunda elm tutumlu sahələrin payını artırmaq zəruridir. Lakin bəzi hallarda investisiya resurslarının məhdudluğu iqtisadiyyatın texnoloji bazasının təzələnməsinə, müasir tələblərə cavab verməsinə imkan vermir, bu da iqtisadi geriləməyə gətirir. Investisiya imkanlarının, xüsusilə də innovasiya yönümlü investisiyaların artması istehsalın strukturunun dəyişən bazar konyunkturasına müvafiq olmasını təmin edir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə edəndən sonra keçid dövrünün ilk illərində böhranla bağlı ölkə daxilində investisiya resursları, demək olardı ki, yox səviyyəsində idi. İqtisadi əlaqələrin qırılması nəticəsində sənaye müəssisələri dərin tənəzzül vəziyyətinə düşmüşdülər. Yaranan vəziyyətdə istehsal müəssisələri gəlir əldə edə bilmirdi, milli valyutanın dəyərdən düşməsi və yüksək inflyasiya templəri müəssisələrin amortizasiya fondlarının, əhalinin əmanət və yığımlarının dəyərdən düşməsi ilə nəticələnmişdir. Beləliklə, daxili investisiya resurslarının çatışmaması fonunda iqtisadiyyatın böhrandan çıxması üçün xarici investisiya mənbələrinə üstünlük verilməsini qaçılmaz etdi. Bu səbəbdən ölkədə birinci növbədə 1992-ci ildə «Xarici investisiyaların fəaliyyəti haqqında», sonra

isə 1995-ci ildə «İnvestisiya fəaliyyətinin qorunması haqqında» AR Qanunları qəbul edilmişdir.

Müasir dünyada ölkənin davamlı iqtisadi inkişafın əsaslanan strategiyaların formalaşması və reallaşdırılması istiqamətində tədbirlər görünməsi müşahidə olunur. Davamlı iqtisadi inkişafın əsas təminatı kimi isə innovasiyaların tətbiqinin artırılması çıxış edir. Məlumdur ki, dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti – investisiya mənbələrini tapıb, onların səmərəli, elm tutumlu, innovasiyalara bağlı sahələrə yönəldilməsidir. Bu siyasət isə bütövlükdə ölkənin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir və struktur, vergi, maliyyə-kredit, amortizasiya, qiymət, gəlir və d. siyasətlərlə əlaqəlidir.

Dərs vəsaitinin əsas məqsədi – tələblərə dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti haqqında geniş məlumat verməkdir. Bunun üçün dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri, forma və metodları izah edilib, dövlətin investisiya mühitinin formalaşmasında rolu göstərilir, investisiya-innovasiya modelləri, milli innovasiya sisteminin və intellektual kapitalın formalaşması xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilir. Dərs vəsaitində investisiya fəaliyyətinin maliyyə mənbələri, investisiya layihələrinin səmərəliyinin qiymətləndirilməsi və investisiya risklərinin idarə edilməsi, bunlardan başqa, portfel investisiyaların və fond bazarının tənzimlənməsi məsələləri izah edilir. Dərs vəsaitinin sonuncu hissəsi xarici investisiyaların iqtisadiyyatda rolu, xarici ölkələrdə investisiya siyasətinin öyrənilməsinə və Azərbaycanda investisiya-innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərinin təhlilinə həsr edilib.

“Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti” dərs vəsaiti “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi” ixtisası üzrə oxuyan tələbələrdə bu fənn üzrə tamamlanmış bilik sistemini formalaşdırmağa kömək edəcək.

Mövzu 1. Dövlətin iqtisadi siyasətində investisiya-innovasiya siyasətinin rolu və yeri

Plan:

1. Investisiya-innovasiya siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti kimi.
2. Investisiya anlayışının mahiyyəti və təsnifatı.
3. İnnovasiya anlayışı, onun mahiyyəti və təsnifatı.
4. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin xüsusiyyətləri.

Əsas anlayışlar:

Dövlətin iqtisadi siyasəti, investisiya siyasəti, investisiya, investisiya sferası, innovasiya, maliyyə sistemi.

1. İnvestisiya-innovasiya siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti kimi.

Dövlətin iqtisadi siyasəti - ictimai məqsədlərə nail olmaq üçün iqtisadiyyatın idarə edilməsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlər sistemidir. İqtisadi siyasəti istehsal, bölgü, mübadilə, istehlak, yığım, idxal, ixrac və s. sahələrdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər məcmusudur. Dövlətin iqtisadi siyasəti ölkədaxili və beynəlxalq konyunkturadan, bazarın vəziyyətindən, iqtisadi aktivliyin səviyyəsindən, iqtisadi tsiklin mərhələsindən asılıdır. Dövlətin iqtisadi siyasətinin subyektləri kimi dövlət-hakimiyyət strukturları və dövlət üstü qurumlar çıxış edir. Dövlət subyektlərinə qanunverici, icraedici və nəzarətedici qurumlar daxildir və ərazi baxımından onlar mərkəzi, regional və yerli hakimiyyət orqanlarına bölünür. Dövlət üstü qurumlara beynəlxalq dövlətlərarası birliklər, həmkarlar ittifaqları, sahibkarlar ittifaqları və s. daxildir. Bunlardan başqa, dövlətin iqtisadi siyasətinə ictimai təşkilatlar, siyasi partiyalar, müxtəlif lobbilər təsir göstərə bilər.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin bir çox istiqaməti var: büdcə-vergi, pul-kredit, antitsiklik, struktur, amortizasiya, investisiya-

innovasiya, elmi-texniki, regional, ekoloji, sosial, qiymət, xarici-iqtisadi, antiinflasiya və s. Adı çəkilən müxtəlif istiqamətlərin mövcudluğu onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirinə olmasını nəzərə alaraq dövlətin iqtisadi siyasətinin kompleks şəkildə həyata keçirilməsini tələb edir. Məsələn, büdcə və pul-kredit siyasətləri vasitəsi ilə dövlət iqtisadiyyatın bütün sahələrinə: sahibkarlığı stimullaşdırır, iqtisadi tsikla, investisiya aktivliyinə təsir edir, regional inkişafı təmin edir, xarici-iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyir və s. təsir göstərir. Konkret investisiya siyasətinə gəldikdə, o, iqtisadi artımı təmin edən aparıcı qüvvədir, onun vasitəsi ilə ölkənin struktur siyasəti müəyyən edilir, bu strukturun progressiv və səmərəli olmasına xidmət edir.

İnvestisiya və iqtisadi artım arasında olan əlaqəyə dair 2 yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmaya əsasən investisiyalar iqtisadi artımın əsas şərtidir və ölkədə yığım nə qədər çox olarsa, o qədər iqtisadi artım templəri yüksək olar. İkinci yanaşmaya əsasən yüksək tələb istehsalın artırılmasına və firmaları investisiyaları qoymağa vadar edir, başqa sözlə desək, istehsalın və satışın yüksəlməsinə görə firmaların gəlirləri artdıqca investisiya imkanları da artır. Bu fərqli yanaşmalara müvafiq olaraq dövlətin kapital yığımına dair iki fərqli mövqeyi mövcuddur. Birinci yanaşmaya əsasən dövlətə yığım həvəsləndirmək və istehlakı məhdudlaşdırmaq tövsiyə olunur. İkinci yanaşmaya əsasən tələbi, o cümlədən istehlak tələbini stimullaşdırmaq və onun vasitəsi ilə iqtisadi inkişafa nail olmaq tövsiyə olunur.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində iqtisadiyyatın inkişafı iqtisadi artımda investisiyaların aparıcı rolunu təsdiqləyir. Bu ölkələrdə nə vaxtsa mövcud olmuş “gəlirlərin aşağı səviyyəsi – yoxsulluq – yığımın aşağı səviyyəsi – investisiyaların aşağı səviyyəsi – gəlirlərin artımının aşağı səviyyəsi” dövrən sonradan yeni daha yüksək dövrən səviyyəsinə keçidlə əvəz olundu ki, bu da – “gəlirlərin yüksək səviyyəsi – yüksək həyat səviyyəsi – yüksək yığım səviyyəsini”, o da öz növbəsində

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

daha yüksək investisiya səviyyəsini və gələcək iqtisadi artım üçün zəmin yaratdı. Bu model bir sıra ölkələrdə tətbiq olunmuş, insan və maddi kapitalın yığımında vacib katalizator rolunu oynamışdır. Investisiya – ÜDM tərkib hissəsidir və ÜDM yüksək artımı investisiyaların artımı ilə müşahidə olunur. İqtisadi artım, bir qayda olaraq, investisiya qoyuluşlarının artması, canlanma (bumu) ilə müşahidə olunur. Lakin yığımın artırılması heç də hər zaman iqtisadi artıma zəmanət vermir. Belə ki, Asiyanın Cənub-Şərqi ölkələrində baş vermiş “iqtisadi möcüzənin” tədqiqi göstərir ki, onlarda olan inkişaf iqtisadi artımın yalnız bir hissəsinin əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar hesabına əldə edilirsə, bir o qədər də insan kapitalı hesabına baş verir. Bu onu göstərir ki, dayanıqlı artıma nail olmaq üçün yalnız investisiyaların artırılması kifayət deyil. Burada investisiyaların həcmindən başqa onların keyfiyyəti, səmərəliliyi və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması daha önəmlidir. Investisiyaların səmərəliliyini təmin etmək üçün dəqiq məqsədlər, vəzifələr və tələblər qoyan dövlət investisiya siyasəti tərtib olunmalı, uzun müddətli inkişaf strategiyasının parametrləri və ona müvafiq yığım norması müəyyən edilməlidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün növbəti mərhələdə iqtisadiyyatda investisiya resurslarının kifayət olması müəyyən olunur və onlar kifayət olmayan halda əlavə tədbirlər vasitəsi ilə tələb olunan resursları yaratmaq üçün yığım və investisiyaların stimullaşdırmasından istifadə olunur.

Bu mərhələdə vergi sistemi və dövlət büdcəsinin kəsirinin səviyyəsi önəmli rol oynayır. Uzun müddətli vəzifələrdən başqa investisiya siyasəti çərçivəsində carı məsələlər öz həllini tapmalıdır. Bu da investisiya səviyyəsinin sabitləşməsi və onun üçün sabit makroiqtisadi mühitinin yaradılması, inflyasiyanın aşağı səviyyəsinə nail olması, tarazlaşdırılmış xarici ticarət və real faiz dərəcəsinin optimal olması zərurətini doğur. Beləliklə, investisiya siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin digər istiqamətləri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və onunla digər iqtisadi siyasətlərin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

bir-birinə qarşılıqlı təsirinin olması artıq aşkar olunmuşdur. Reallıqda bu əlaqə və qarşılıqlı təsir daha mürəkkəbdir və ölkənin iqtisadi durumu, tsiklin mərhələsi və bir çox amillərdən asılı olaraq güclənib zəifləyə bilər.

Ümumən, dövlətin investisiya siyasəti iqtisadiyyatda ki, rolun tam açıqlamaq üçün onun digər sahələrə, proseslərə təsirini izah etmək lazım gəlir. Bu gün modernləşən və rəqabətqabiliyyətli iqtisadi sistemin davamlı inkişaf etməsi baxımından dövlətin investisiya-innovasiya siyasətini reallaşdırmaq üçün öz qarşısında bir sıra həlli vacib sayılan vəzifələr qoyulur ki, onlar da bu siyasətin rolunu açıqlayır. Həmin vəzifələr aşağıdakılar şamil edilir:

- iqtisadiyyatın innovasiya əsasında inkişafı üçün ETT nailiyyətlərinin tətbiqinin stimullaşdırmaq;
  - rəqabətqabiliyyətli sahələrin inkişafını təmin etmək;
  - ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırmaq;
  - modern iqtisadi sistemin qurulmasını stimullaşdırmaq;
  - ölkə üzrə yüksək məşğulluq səviyyəsinə nail olmaq;
  - xarici ixrac və daxili təminat potensialını artırmaq və s.
- Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün investisiya və innovasiya anlayışlarını, onların növ və formalarını tətbiqi imkanlarını dəqiqləşdirməyə ehtiyac duyulur.

2. Investisiya anlayışı və təsnifatı.

Hazırda iqtisadçılar arasında “investisiya” iqtisadi kateqoriyasına dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu səbəbdən investisiya aid bir çox tərif var. Məsələn, P. Samuelsonun fikrincə, “investisiya - kapitalın yaranması və gələcəkdə gözlənilən istehlakın genişləndirilməsi naminə, hazırda gəlirin carı istehlaka xərclənməsindən imtina etmək deməkdir.” C.M. Keynsin fikrincə “İnvestisiya – firma tərəfindən kapital ehtiyatını artırılmasına, avadanlığın alınmasına, bina və qurğuların tikilməsinə sərf olunan vəsaitdir.” Rusiya bank ensiklopediyasında

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

isə qeyd olunur ki, ölkə daxilində və xaricdə uzun müddətli kapital qoyuluşu – investisiya adlanır.

Azərbaycan Respublikasının “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Qanununa müvafiq olaraq, **investisiyalar** - gəlir götürmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növlərinə qoyulan maliyyə vəsaitləri, maddi və intellektual dəyərlərdir. Bu qanuna görə, investisiya vasitələrinə pul, məqsədli bank yatırımları, kreditlər, paylar, səhmlər, qiymətli kağızlar; daşınan və daşınmaz əmlak, elmi-praktiki və digər intellektual dəyərlər; bu və ya digər istehsal növü təşkili üçün lazım olan texniki sənəd şəklində tərtib edilmiş, patentləşdirilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin (“nou-hau”) məcmusu; torpaq, su və digər ehtiyatlardan bina, tikililər, avadanlıqdan istifadə hüququ və digər dəyərlər aiddir. İnvestisiya prosesi deyərkən milli kapitalın artırılmasına yönələn çox şaxəli fəaliyyət başa düşülür. Bu zaman dövlət, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən kapital qoyuluşu investisiya fəaliyyəti adlanır. İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri kimi yeni yaradılan və modifikasiya olunan əsas fondlar, dövriyyə vəsaiti, torpaq və s. çıxış edirlər.

İnvestisiya sferası – məhsulu investisiya şəkilində çıxış edən iqtisadiyyatın sahələrinin məcmusudur və bura adı çəkilən sahələr daxildir:

- əsaslı tikinti sahəsi;
- innovasiya sahəsi;
- maliyyə kapitalının dövri etdiyi sahə;
- subyektlərin mülkiyyət hüququnu müəyyən edən sahə.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri kimi investorlar (sifarişçilər), podratçılar, banklar, investisiya kompaniyaları, ölkə və xarici ölkə vətəndaşları çıxış edə bilirlər.

İnvestisiya fəaliyyətinin formaları kimi dövlət investisiyaları, vətəndaşların investisiyaları, qeyri-dövlət müəssisələrinin investisiyaları, xarici və birgə investisiyalar çıxış edə bilər.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Tipindən asılı olaraq real, maliyyə və intellektual investisiyalar fərqləndirilir. Real investisiyalar maddi və qeyri-maddi olur. Maddi investisiyalar kimi bina, avadanlıq, qurğulara, maddi-əşya ehtiyatlarına qoyulan vəsait nəzərdə tutulur. Maliyyə investisiyaları deyərkən isə qiymətli kağızlar (səhm, istiqraz və d.), məqsədli bank qoyuluşları, depozitlər və s. nəzərdə tutulur. İntellektual investisiyalar – cəmiyyətin yaradıcı potensialına, intellektual mülkiyyətə - müəllif, ixtira və patent hüququna əsaslanan investisiyalardır. İnvestisiya prosesində iştirak xarakterinə görə birbaşa, dolay və portfel investisiyalar fərqləndirilir. Birbaşa investisiyalar dedikdə investor tərəfindən investisiya obyektinə bilavasitə qoyulan vəsait nəzərdə tutulur. Dolay investisiyalar – vasitəçi köməyi ilə həyata keçirilən investisiya qoyuluşudur, məsələn, investisiya fondları vasitəsi ilə. Portfel investisiyaları – qiymətli kağızlara qoyulan kapital nəzərdə tutulur.

3. İnnovasiya anlayışı, onun mahiyyəti və təsnifatı.

İnnovasiya fəaliyyəti deyərkən istehsal, kommersiya, idarə etmə və sosial proseslərin səmərəliliyini artıran elmi tədqiqatların və təcrübi-konstruktor işlərinin (ETTKİ) nəticələrinin praktiki tətbiqi nəzərdə tutulur. İnnovasiya prosesi nəticəsində yeni və ya təkmilləşmiş məhsul, xidmət təklif olunur. Eyni zamanda innovasiya texnoloji prosesləri, idarə və təşkil etmə proseslərində tətbiq oluna bilər.

Beləliklə, innovasiya fəaliyyəti cəmiyyətin intellektual fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yönələn nəticədir.

Yaranma səbəblərinə görə innovasiya strateji və reaktiv ola bilər. Strateji innovasiyalar yeniliyin tətbiqi nəticəsində rəqabət üstünlüyünü təmin etmiş olur və onu tətbiq edən firma və ya dövlət elmi-texniki rentə qazanır. Reaktiv innovasiyalar strateji innovasiyanı tətbiq edən rəqiblərinə çatmaq məqsədi ilə həyata keçirilir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Tətbiq xarakterinə görə innovasiyalar:

- yeni əmtəə, xidmətlərin istehsalı və istifadəsinə yönələn;
- yeni texnologiyalara və istehsalın təşkilində yeniliklərin tətbiqinə yönələn;
- müəssisələrin yeni bazarlara çıxması və bazarda yeni üsulların tətbiqi;
- yeni sosial strukturların yaranması və fəaliyyəti ilə bağlı innovasiyalara bölünür.

Innovasiyalar istehsal, iqtisadiyyat, hüquq, sosial, elm, mədəniyyət, təhsil və digər sahələri əhatə edə bilərlər.

Yeniliyin səviyyəsinə görə innovasiyalar 3 növ olur:

- bazis innovasiyalar – yeni nəsil material, avadanlıq, prinsipcə yeni texnika və texnologiyaların yaranmasına yönələn investisiyalar;
- yaxşılaşdırılan, təkmilləşdirilən innovasiyalar – yeni nəsil texnika və texnologiyaların yayılması və təkmilləşdirilməsi, istehsal olunan malların və göstərilən xidmətlərin yaxşılaşdırılmasına yönələn investisiyalar;
- yanlış innovasiyalar – səmərə verməyən və ya mənfi effekt verən köhnəlmiş texnika və texnologiyanın yaxşılaşdırılmasına yönələn investisiyalar.

Innovasiyalarla əlaqəli tətbiq olunan investisiyalar, bir qayda olaraq, böyük risklə əlaqədirlər. Amerikan alimi Tvisin fikrincə innovasiyalı layihələrin çox az hissəsi (10% yaxın) müvəffəqiyyətli ola bilər, əksər hallarda qoyulan investisiyalar itirilir. Innovasiyalı layihə müvəffəqiyyətli olduğu halda, qoyulan investisiyadan alınan gəlir bir neçə dəfə artıq ola bilər.

4. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin xüsusiyyətləri.

Investisiya siyasəti vasitəsi ilə dövlət maliyyə və pul-kredit mexanizmindən istifadə edərək ictimai istehsalın artımına və tənəsübünə təsir göstərir. Əgər investisiya siyasəti innovasiya xarakterlidirsə buna investisiya-innovasiya siyasəti deyilir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Bu siyasətin əsasını təşkil edən və əsas məqsəd olan investisiya-innovasiya fəaliyyətinin aktivliyinin artırılmasında dövlət aparıcı rol oynayır. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti iqtisadi proseslərə dövlət müdaxiləsinin vergi, maliyyə-kredit, amortizasiya, lisenziya, qiymət və xarici investisiyaların cəlb edilməsi və digər mexanizmlərinin tətbiq səviyyəsindən və sahədə həyata keçirilən siyasətlə əlaqəlidir. Bundan başqa, investisiya-innovasiya siyasəti hüquqi və inzibati idarəetmə sistemi ilə sıx əlaqəlidir.

Hüquqi bazasından asılı olaraq formallaşdırılmış və qeyri-formallaşdırılmış investisiya siyasəti mövcuddur. Formallaşdırılmış investisiya siyasəti investisiya prosesinin əsas parametrlərini tənzimləyən tamamlanmış hüquqi bazası olan siyasətdir. Investisiya prosesinin parametrləri deyəndə, bura vergi, qiymət, gəlir, gömrük- tarif sistemi, avadanlığın amortizasiya müddəti və üsulları, əsas fondların uçot üsulu və s. nəzərdə tutulur. Bir qayda olaraq, formallaşdırılmış investisiya siyasətində dövlətin kapital qoyuluşu səviyyəsi yüksək olur. Qeyri-formallaşdırılmış investisiya siyasətində dövlətin kapital qoyuluşu səviyyəsi az, xüsusi kapital qoyuluşların səviyyəsi isə yüksək olur. Bundan başqa, qeyri-formallaşdırılmış investisiya siyasətində investisiya prosesinin hüquqi bazası sistemləşdirilməyib.

İdarə edilmə tipinə görə liberal və mərkəzləşdirilmiş investisiya siyasəti fərqlənir. Liberal tip investisiya siyasətində iqtisadi idarəetmə metodları istifadə olunur, investisiya sistemi isə şaquli xarakter daşıyır və aşağıdakı kimibelə ifadə edilə bilər: dövlət - maliyyə institutları - iri biznes – xırda investorlar. **Liberal** tip investisiya siyasətində bir çox investisiya mənbələri və inkişaf etmiş maliyyə infrastruktura mövcuddur. Burada dövlətin rolu investor və investisiya obyektı arasında “oyun qaydalarını” müəyyən etməkdən ibarətdir. Belə siyasət nəticəsində iqtisadiyyat özü özünü tənzimləyir və nisbətən azad inkişaf edir. **Mərkəzləşdirilmiş** investisiya siyasətinin əsas cəhəti –

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

birbaşa, əsasən də, inzibati üsullardan istifadə edilməsidir. Burada müxtəlif dövlət strukturları tərəfindən investisiya resursları akkumulyasiya olunur, mərkəzləşdirilmiş qaydada uzun müddətli proqnozlaşdırılma aparılır və investisiya prosesləri daha sərt reqlamentləşdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya prosesinin sırf liberal və ya mərkəzləşdirilmiş inkişafı reallıqda mövcud deyil. Reallıqda investisiya siyasətində həm liberal, həm də mərkəzləşdirilmiş siyasətin elementlərindən istifadə olunur. İqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq, siyasətin bu iki elementinin mütənasibi dəyişir. Məsələn, iqtisadiyyatda canlanma müşahidə olunursa, mərkəzləşdirilmiş sistemin elementlərinin istifadəsinə ehtiyac olmur. Əks halda, xüsusən də böhran zamanı investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq tələb olunur.

Dövlətin investisiya siyasəti *maliyyə sistemi* vasitəsi ilə həyata keçirilir. Ölkənin maliyyə sistemi iqtisadiyyatın, dövlətin, cəmiyyətin fəaliyyətini və maliyyələşdirilməsini təmin edən maliyyə münasibətləri, maliyyə institutları və fondları məcmusundan ibarətdir. Maliyyə sistemi akkumulyasiya, bölgü və nəzarət funksiyasını həyata keçirir. Maliyyə sisteminə dövlət büdcəsi, bələdiyyə büdcələri, büdcədən kənar fondlar, dövlətin kredit sistemi, sığorta sistemi, müxtəlif mülkiyyət növləri, müəssisələrin öz maliyyə resursları, əhali və sahibkarların şəxsi vəsaiti daxildir. Ölkənin maliyyə sistemi 4 tərkib hissədən ibarətdir:

- dövlət maliyyə sistemi;
- müəssisə, təşkilat və fərdi sahibkarların vəsaitləri;
- bank sisteminin maliyyə vəsaitləri;
- əhalinin maliyyə vəsaiti.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin səviyyələri

Sxem 1

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Dövlət maliyyə sisteminə dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, dövlət krediti, sığorta fondları, fond bazarları daxildir. Müəssisə və təşkilatların maliyyə vəsaitinə dövlət, qarışıq, kollektiv, bələdiyyə, fərdi, səhmdar, ictimai müəssisələr daxildir. Bank sisteminin vəsaitlərinə qızıl-valyuta ehtiyatları, pul vəsaiti, kreditlər, depozitlər, qiymətli kağızlar aiddir. Ev təsərrüfatlarının maliyyə vəsaiti əhalinin pulları, banka qoyulan vəsait, qiymətli kağızlar və digər maliyyə aktivlərin qoyulan vəsait, qiymətli metallara, pensiya və digər fondlara qoyulan vəsaitlər aiddir.

Maliyyə sisteminin tərkib hissələri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədəirlər. Belə ki, **dövlət büdcəsi** vasitəsi ilə fiskal siyasət həyata keçirilir – vergi və büdcə xərclərinin istifadəsini vasitəsi ilə sosial məqsədlər və işgüzar aktivlik tənzimlənir. Bu siyasət vergi və dövlət xərclərinin tənzimlənməsi vasitəsi ilə həyata keçirilir, o stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı olur. Tənəzzül zamanı stimullaşdırıcı fiskal siyasətdən istifadə edirlər. Bu siyasət aşağıda adı çəkilən vasitələrdən istifadəni nəzərdə tutur:

- dövlət xərclərinin artırılması;
- vergilərin azaldılması;
- eyni zamanda həm vergilərin azaldılması, həm dövlət

xərclərinin artırılması.

Məhdudlaşdırıcı siyasət zamanı fiskal mexanizminin əks tədbirləri həyata keçirilir:

- dövlət xərcləri azaldılır;
- vergilər artırılır;
- eyni zamanda həm vergilər artırılır və dövlət xərcləri azaldılır.

Vergilər investisiyaların stimullaşdırılmasını təmin etməsi üçün onlar adı çəkilən tələblər cavab verməlidir:

- birbaşa və dolaylı vergilərin optimal nisbəti təmin olunmalıdır;
- eyni obyektə verginin bir növü bir dəfə alınmalıdır;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- vergi normasının uzun müddət sabit olmalı və asan hesablanmalıdır.

Ümumən stimullaşdırıcı fiskal siyasət büdcə kəsirinin yaranması və artmasına gətirir, lakin istehsalın azalmasının qarşısını alır. İnflyasiya zamanı məhdudlaşdırıcı fiskal siyasət aparılır. Bu siyasət aşağıdakı tərkib hissələrdən ibarətdir:

- dövlət xərclərinin azaldılması;
- vergilərin artırılması;
- eyni zamanda həm vergilərin artırılması, həm dövlət xərclərinin azaldılması.

Suallar:

1. Investisiya-innovasiya siyasətinin dövlətin iqtisadiyyatında rolu və yerini müəyyən edin.
2. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən “investisiya” nə aiddir? Investisiyaları necə təsnifləşdirmək olar?
3. İnnovasiya fəaliyyəti dedikdə nə başa düşürsünüz? İnnovasiyaları necə təsnifləşdirmək olar?
4. Dövlətin maliyyə sistemi neçə tərkib hissədən ibarətdir?
5. Stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı fiskal siyasət investisiya durumuna necə təsir edir?

Testlər:

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansılar investisiya vəsaitinə aiddir?

- a) pul, məqsədli bank yatırımları, daşınan və daşınmaz əmlak,
- b) kreditlər, paylar, səhm, qiymətli kağızlar;
- c) elmi-praktiki və digər intellektual dəyərlər;
- d) patentləşdirilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin (“nou-hau”)
- e) bütün cavablar düzdür.

Test 2. Tipindən asılı olaraq investisiyalar necə təsnifləşdirilir?

- a) uzun, orta və qısa müddətli

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- b) müddətli və müddətsiz
- c) real, maliyyə və intellektual
- d) Birbaşa, dolayı və portfel
- e) Düzgün cavab yoxdur.

Test 3 Investisiya sferasına hansı sahələr daxildir?

- a) əsaslı tikinti və innovasiya sahəsi,
- b) fermer təsərrüfatları,
- c) infrastruktur sahələr,
- d) xidmət və informasiya sahələri,
- e) səhiyyə və təhsil sahələri.

Test 4. Investisiya sisteminin elementləri hansı ardıcılıqda düzülür?

- a) maliyyə institutları – dövlət – iri biznes – xırda investitorlar
- b) dövlət – maliyyə institutları – iri biznes – xırda investitorlar
- c) dövlət – xırda investitorlar – maliyyə institutları – iri biznes
- d) dövlət – maliyyə institutları – xırda investitorlar – iri biznes
- e) xırda investitorlar – iri biznes – maliyyə institutları – dövlət

Test 5. Stimullaşdırıcı fiskal siyasətindən əsas istiqamətləri

- a) dövlət xərclərinin artırılması, vergilərin azaldılması;
- b) dövlət xərclərinin azaldılması, vergilərin artırılması;
- c) açıq bazarda əməliyyatlar;
- d) bankların mütləq ehtiyat normasının azaldılması;
- e) dövlət xərclərinin və vergilərin azaldılması.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Mövzu 2. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti və onun formaları

Plan:

1. Dövlətin investisiya siyasətinin mahiyyəti, prinsipləri.
2. Dövlətin innovasiya siyasətinin mahiyyəti.
3. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin forma və metodları.

Əsas anlayışlar:

Dövlətin investisiya siyasəti, dövlətin innovasiya siyasəti, dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin formaları.

1. Dövlətin investisiya siyasətinin mahiyyəti, prinsipləri

Hər bir ölkənin inkişafında investisiyaların rolu müasir dövrə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Investisiyalar iqtisadi artım və təhlükəsizliyi, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini təmin edir, əhalinin həyat səviyyəsinin artmasına zəmin yaradır. İqtisadi artımı təmin etmək məqsədilə investisiyaları iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə yönəltmək, iqtisadiyyatın quruluşunda elm tutumlu sahələrin payını artırmaq zəruridir. Investisiyaların artımını təmin etmək üçün bazar infrastrukturunun genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi önəmli yer tutur. Milli iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabitliyin və bir çox sosial-iqtisadi məsələlərin həlli üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması əsas şərtlərdən biridir. Lakin investisiyaların məhdudluğu iqtisadiyyatın texnoloji bazasının təzələnməsinə, müasir tələblərə cavab verməsinə imkan vermir, bu da iqtisadi geriləməyə gətirir. Investisiya imkanlarının, xüsusilə də innovasiya yönümlü investisiyaların artması istehsalın strukturunun dəyişən bazar konyunkturasına müvafiq olmasını təmin edir.

Dövlətin investisiya siyasəti – ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahə və sferalarına tələb olunan kapital qoyuluşunun səviyyə və strukturunu təmin edən, investisiya aktivliyini artıran bir-biri ilə əlaqəli məqsədlər kompleksidir. Başqa sözlə desək, investisiya siyasəti – investisiya mənbələrinin tapıb,

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

onların səmərəli sahələrə yönəldilməsidir. Investisiya siyasətinin xarakteri iqtisadi proseslərə müdaxiləsi səviyyəsi ilə və bu siyasətin vergi, maliyyə-kredit, amortizasiya, qiymət, gəlir və d. siyasətlər əlaqəsi ilə izah edilir.

Investisiyaların tənzimlənməsi və investisiya siyasəti fərqli anlayışlardır, çünki, investisiya siyasətinin əsası – bu sahəyə müdaxilə etməmək prinsipinə üstünlük verilməsi ilə, açıqlandığı halda, investisiyaların tənzimlənməsi dövlətin müdaxiləsini nəzərdə tutur.

Investisiya siyasətində dövlətin rolu “investor – investisiya obyektı” münasibətlərində qaydaları müəyyən etmək, iqtisadi sistemin özünü tənzimləmək və sərbəst inkişaf etmək üçün imkanı yaratmaqdır.

Dövlətin investisiya siyasəti 2 hissədən ibarətdir: tənzimləmə və stimullaşdırma. Tənzimlənmə sistemi hər qoyulan kapitalın pul vahidinə (manata) görə maksimum gəlirin əldə edilməsini nəzərdə tutur. Stimullaşdırıcı element isə maksimum investisiya cəlb olunmasını tələb edir.

Ölkə iqtisadiyyatına investisiya cəlb etmək üçün dövrün tələblərinə cavab verən investisiya siyasəti işlənilib hazırlanmalıdır. Ona görə investisiya siyasətində - kompleks şəkildə iqtisadiyyata yönələn investisiyaların həcmi, quruluşu və istiqamətləri müəyyən edilməlidir. Investisiya siyasətinin əsas vəzifəsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına tələb olunan resursların cəlb edilməsi və onların səmərəli istifadəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Investisiya siyasəti hər konkret dövr üçün investisiyaların həcmi və quruluşunu müəyyən etməlidir. Bura sahə, təkrar istehsal, texnoloji, ərazi və mülkiyyət formaları üzrə strukturlar daxildir. Investisiya siyasəti həmçinin prioritetlərin seçilməsini və investisiyaların səmərəliyinin artırılmasını da nəzərə almalıdır. Investisiya siyasəti müddətinə görə fərqləndirilir və o, uzun və qısamüddətli ola bilər. Uzunmüddətli investisiya siyasəti iqtisadi fəaliyyətin bir çox il qabağa işlənilib hazırlanmasını, qısamüddətli isə - bir neçə ay ya bir il müddəti nəzərdə tutur. Investisiya fəaliyyətində dövlət, birincisi - maliyyə-investisiya bazarlarının təşkilatçısı kimi, ikincisi - maliyyə-investisiya bazarlarının iştirakçısı kimi və üçüncüsü – investisiya proseslərinin meneceri kimi çıxış edir.

Investisiya siyasətinin əsas prinsipləri:

- iqtisadiyyatın real sektoruna yönələn investisiyaların səmərəliyini təmin edən faiz dərəcəsinin müəyyən edilməsi;
- vergi sisteminin sadələşdirilməsi;
- amortizasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- investisiya cəlb ediciliyi baxımından müəssisələrin yeni-dən qurulması üçün şəraitin yaratması;
- əhalinin yığımlarını stimullaşdırmaq məqsədi ilə investisiya risklərinin azaldılması üçün şəraitin təkmilləşdirilməsi;
- büdcənin resurs vəsaitlərinin səmərəliyini artırmaq üçün onların müsabiqə əsasında yerləşdirilməsi;
- prioritet investisiya layihələrinin qarışıq, yarı dövlət-kommersiya əsasında maliyyələşdirilməsi;
- xüsusi investisiya qoyuluşlarına dövlət zəmanəti;
- büdcə vəsaitinin məqsədli istifadəsinə nəzarətin gücləndirilməsi.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İnvestisiya siyasətinin əsas istiqamətlərinə aiddir:

- hər konkret dövr üçün məqsədə uyğun investisiyaların həcmi və strukturunun müəyyən edilməsi;
- prioritetlərin seçilməsi;
- investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin artırılması.

İnvestisiya siyasətinin əsas məqsədləri kimi aşağıdakılar sayılır:

- ölkə iqtisadiyyatının struktur yenidənqurulmasını təmin etmək;
- sahibkarlıq fəaliyyəti üçün və xüsusi investisiyaları stimullaşdırmaq;
- yeni iş yerlərini yaratmaq;
- müxtəlif mənbələrdən, o cümlədən, xaricdən investisiyaları cəlb etmək;
- investisiya məqsədi ilə əhalinin pul vəsaitini akkumulyasiya edən qeyri-dövlət strukturlarının yaradılmaq;
- ipoteka kreditinin inkişafı üçün şəraitin yaradılmaq;
- investisiya fəaliyyətində lizinq xidmətlərini inkişaf etdirmək;
- kiçik biznesi dəstəkləmək;
- investisiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün güzəştlər sistemini təkmilləşdirmək;
- vençur investisiyaların formalaşması və inkişafı üçün şəraitin yaradılmaq.

1. Dövlətin innovasiya siyasətinin mahiyyəti və funksiyaları

İqtisadiyyatın səmərəli inkişafı üçün ənənəvi inkişaf modelindən innovasiyalı modelə keçidi təmin etmək vacibdir. Yalnız innovasiyalı inkişaf modeli xammalın ixracında ixtisaslaşdırılmış iqtisadiyyatdan postindustrial iqtisadiyyata, elm tutumlu sahələrin inkişafına keçidi təmin edə bilər və ölkə qloballaşan dünyada özünə daha layiqli yer tuta bilər. Müasir

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

dövrə yalnız innovasiya tipli inkişafa nail olan ölkələr iqtisadi və hərbi-siyasi təhlükəsizliyini təmin edə bilər, əhalisinin həyat səviyyəsinin müasir sivilizasiya uyğun olmasına şərait yaradır. Xarici bazarda sərt rəqabətə davam gətirmək üçün innovasiyalı inkişaf ölkənin beynəlxalq münasibətlər subyekti kimi fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biridir. İnnovasiyaların tək sayını artırmaq kifayət deyil, onlar bütün iqtisadi proseslərin tərkib hissəsinə çevrilməlidir və informasiya, maliyyə, sosial və d. proseslərdə istifadə olunmalıdırlar. Beləliklə, innovasiyalar tək texnika-texnoloji proseslərdə yox, hətta təşkilatı, idarə etmə, maliyyə, təhsil, ekoloji və digər sahələrdə də tətbiq olunmalıdır. İnnovasiyalı inkişaf elmi tədqiqatların aktivləşdirilməsini tələb edir. İnnovasiya anlayışının yeganə elmi və hüquqi tərif olmadığına görə bəzi hallarda innovasiya fəaliyyətinin meyarlarını müəyyən etmək və bu fəaliyyəti stimullaşdırmaq çətin olur.

Azərbaycan üçün digər postsovet ölkələri kimi təkə elmi tədqiqatların intensivləşdirilməsi deyil, həm də bu tədqiqatların tətbiqi mexanizminin işlənilib hazırlanması, müxtəlif kommersiya layihələrinin həyata keçirilməsi önəmlidir. Postsovet ölkələrinin çoxunda fundamental elmlərin yaxşı inkişaf etməsinə baxmayaraq, onların nəticələri hərbi-kosmik sahə istisna olmaqla iqtisadiyytda az tətbiq olunurdu. Bu səbəbdən ölkədə istehsal olunan məhsullar inkişaf etmiş ölkələrdə istehsal olunmuş əmtəələrdən geri qalırdılar, istehlakçıların dəyişən tələblərini ödəyə bilmirdilər.

İnnovasiya yönümlü investisiyaların əsas istiqamətləri.

İnnovasiyaların işlənilib hazırlanması və tətbiqinin əsas məqsədi rəqabət strategiyasında üstünlüyün əldə olunmasıdır. İnnovasiyalı fəaliyyət nəticəsində innovasiya potensialı yaranır. İnnovasiya potensialına aşağıda adı çəkilənlər daxildir:

- yeni məhsulun yaradılması, yəni onun istehsalı və ya təkmilləşdirilməsi. Bunun üçün maliyyə, texnoloji, elmi-texniki imkanları, texnoloji prosesin müxtəlif mərhələlərində olması və mütəxəssislərin vacibdir;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- yeni, rəqiblərin məhsulundan keyfiyyətə üstün, istehlakçıların dəyişən tələblərinə cavab verən məhsulların işlənilməsi, hazırlanmasını, istehsalını və satışının təşkil etmək imkanı olmalıdır.

Başqa sözlə, innovasiya potensialı innovasiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan amillərin və şəraitin məcmusudur.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, investisiyaların innovasiyaya yönəlməsi iqtisadiyyatın sürətli inkişafına, həyat səviyyəsinin artırılmasına gətirir. Eyni zamanda innovasiyalı sahələrin inkişafı bəzi hallarda itkilərlə müşahidə olunur. Məsələn, fundamental elmə qoyulan vəsait geri qaytarılmaya da bilər. Hazırda nanotexnologiyalara qoyulan vəsait gözlənilən səmərə verməyib. Bu səbəbdən innovasiya yönümlü investisiyaların səmərəliliyi mütləq nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa, investisiyaları innovasiyaya qoyarkən ölkə iqtisadiyyatının xüsusiyyəti də nəzərə alınmalıdır. Məsələn, resurs təminatı məhdud olan ölkələrdə resurs qənaət edən, əmək resursu çox olan ölkədə əmək tutumlu, əmək resursu məhdud olan ölkələrdə isə əksinə əməyə qənaət edən sahələrə investisiyalar yönəlməlidir. Bəzi ölkələrdə resurs təminatında regionlar üzrə böyük fərqlərin mövcudluğu ölkə daxilində innovasiya yönümlü investisiyaların istiqamətləndirilməsində fərqlər yaradır. Beləliklə, ölkə iqtisadiyyatının regional, sahə və struktur xüsusiyyətlərinə müvafiq əmək, material, fonda qənaət edən investisiyaları seçmək tələb olunur. Məsələn, əmək resursları ilə yaxşı təmin olunmuş Azərbaycan üçün əmək tutumlu sahələrə investisiya yönəltmək önəmlidirsə, Rusiya üçün əksinə əməyə qənaət edən sahələrin inkişafına üstünlük vermək məqsədə uyğun olardı, Yaponiyada materiallara qənaət edən sahələrin inkişafı prioritetdirsə, cənub ölkələrində suya qənaət edən sahələrin inkişafı önəmlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə bir çox ölkə üçün enerjiyə qənaət edən sahələrə investisiya yönəltmək zəruridir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Bəzi hallarda iqtisadi səmərəlilik baxımından bir ölkə daxilində müxtəlif regionlarda investisiyaların müxtəlif növlərini, məsələn, bir regionda əməyə, digərində isə materiala qənaət edən investisiyalar tətbiq etmək tələb olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyinin artırmaq üçün investisiyaları innovasiyalı inkişafı təmin etməlidirlər. Qloballaşan iqtisadi münasibətlər şəraitində belə model əsasında səmərəsiz iqtisadi strukturdan rəqabət qabiliyyətini təmin edən yüksək elm tutumlu postindustrial iqtisadi quruluşa keçmək mümkündür. İnnovasiyalı inkişaf tipi ölkənin iqtisadi və hərbi-siyasi təhlükəsizliyinin təmin edə bilər. Mikrosəviyyədə innovasiyaların tətbiqi müəssisə üçün kəskin rəqabət şəraitində üstünlük verir, makrosəviyyədə isə ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artmasına, beynəlxalq aləmdə onun nüfuzunun möhkəmlənməsinə şərait yaradır.

Müasir dövrdə ənənəvi innovasiyaların sırf iqtisadi səmərəsindən başqa meyarları da önəmlidir. Bura elmi-texniki, sosial-mədəni, praktiki tətbiq və kommersiya meyarı daxildir. Bu meyarlar bazar tərəfindən bu yeniliyin qəbul olunması, müəyyən sosial tələblərə cavab verməsini əks etdirir.

İnnovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi ölkənin davamlı inkişafı, istehsal və elmin vəhdəti üçün zəruridir. Dövlət bütövlükdə innovasiya siyasətini bir neçə istiqamətdə reallaşdırılır:

- elmin inkişafını, onun maliyyələşdirilməsi, kadr hazırlığı təmin edir;
- biznesin innovasiya aktivliyinin artırılması üçün proqramların işlənilməsi, hazırlanmasını təmin edir;
- yeniliklərin sifarişçisi olaraq, dövlət elmin inkişafına kömək edir;
- yeniliklərə ilkin tələbi dəstəklənməsi ilə dövlət gələcəkdə istehlak tələbinin artmasını təmin edir.

Eyni zamanda dövlət innovasiyaları stimullaşdıraraq, fundamental elm və istehsal arasında sıx əlaqə yaradır. Dövlət

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İqtisadi şəraitə müvafiq olaraq birbaşa və dolaylı təsir edə bilər. İqtisadiyyatın enmə mərhələsində dövlət Keynsin nəzəriyyəsinin tövsiyələrindən istifadə edə bilər.

Dövlət innovasiya siyasətinin maliyyə-kredit mexanizmi vasitəsi ilə həyata keçirir. İnnovasiya siyasətini reallaşdırmaq üçün maliyyə-kredit mexanizmi vasitəsi ilə:

- innovasiyaların maliyyələşdirilməsi və kredit risklərinin azaldılması məqsədi ilə maliyyə-kredit təşkilatları üçün əlverişli şərait yaradılır;

- yüksək iqtisadi səmərəliyi olan innovasiyalar tətbiq olunur;

- vənçur investisiyalar inkişaf etdirilir;

- yüksək texnologiyalarla bağlı istiqamətlər, innovasiya layihələri, elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri maliyyələşdirilir;

- elm tutumlu sahələrə vəsait qoyan investorlar dəstəklənir və stimullaşdırılır;

- elm tutumlu avadanlıq sahəsində lizinq xidmətləri inkişaf etdirilir;

- ixtira-patent fəaliyyəti maliyyələşdirilir, intellektual mülkiyyətin müdafiəsi təmin olunur;

- innovasiya yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrə sürətli amortizasiya normasının tətbiq edilir;

- innovasiya layihələrinin müsabiqə əsasında seçilməsi sistemi təkmilləşdirilir;

- nisbətən kiçik, tez gəlir gətirən investisiya layihələrə üstünlük verilməsi təmin edilir.

İnvestisiyaların yeniliklərə yönəldilməsi üçün aşağıdakıların edilməsi zəruridir:

- innovasiyaların inkişafı və həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq;

- innovasiya fəaliyyət nəticəsində yaranan məhsulun dövlət sifarişinin vasitəsi ilə reallaşdırmaq;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- xarici iqtisadi fəaliyyətdə və beynəlxalq bazarlarda milli innovasiya məhsullarının hərəkətini dəstəkləmək;

- elmi-texniki fəaliyyətin nəticələrinə və innovasiya fəaliyyətə tələb haqqında məlumatın toplanması və yayılmasını dəstəkləmək;

- innovasiya fəaliyyəti həyata keçirən kadrların hazırlanması, onların peşəkarlığının artırılmasını dövlət tərəfindən dəstəkləmək.

Dövlətin innovasiyaların tənzimlənməsi sahəsində əsas funksiyaları:

- İnnovasiya sahəsində elmi araşdırmalar üçün vəsaitin akkumulyasiyası. Bu vəsaitin həm dövlət büdcəsi, həm də xüsusi fondlar vasitəsi ilə toplanıb innovasiya sahəsinə yönəldilməsi;

- İnnovasiya fəaliyyətinin koordinasiyası. Dövlət innovasiya proseslərinin strateji istiqamətini müəyyən edir, vahid texnoloji məkan formalaşdırır və fəaliyyət göstərən institutların kooperasiyasını təmin edir;

- İnnovasiyaların stimullaşdırılması tədbirlərində rəqabətin qorunması ya dəstəklənməsi, innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərə güzəştlərin tətbiqi, risklərin sığortalanması;

- İnnovasiya proseslərinin hüquqi bazasının yaradılması;

- İnnovasiyaların kadr təminatı;

- Elmi-innovasiya infrastrukturunun yaradılması;

- İnnovasiya proseslərinin institusional bazasının yaradılması;

- İnnovasiyaların sosial və ekoloji sahələrə istiqamətləndirilməsi;

- İnnovasiya fəaliyyətinin statusunun yüksəldilməsi;

- İnnovasiya proseslərinin regional tənzimlənməsi;

- İnnovasiya proseslərinin beynəlxalq tənzimlənməsi

aidir.

3. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin forma və metodları

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

3.1 **Dövlətin investisiya-innovasiya** siyasəti və onun əsas tərkib hissəsi – investisiya siyasətinə dövlətin iştirakının 3 forması mövcuddur:

- büdcə vasitəsi hesabına dövlətin investisiya prosesində bilavasitə iştirakı;
- investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması – dövlətin dolayı təsiri;
- investisiya resurslarının amortizasiyası və formalaşması.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti 3 prinsipə müvafiq olmalıdır:

1. o bazar xarakterli olmalıdır. Hətta dövlət investisiyaları qaytarılmalı, ödənişli və müddətli olmalı, müsabiqə əsasında yerləşdirilməlidir;
2. səmərəli və ardıcıl olmalıdır – struktur dəyişiklərin təsir göstərən sistem ziddiyyətli olmamalıdır;
3. kompleksli olmalıdır.

Dövlətin investisiya siyasətinin metodlarına özəlləşdirmə, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, birbaşa və dolayı büdcə maliyyələşdirilməsi, xarici investisiyaların forma və şəraitinin tənzimlənməsi, investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi və d.

Dövlətin investisiya siyasəti metodlarını aktiv və passiv metodlar kimi qruplaşdırmaq olar. Aktiv tədbirlərə vergi və kredit güzəştləri, dövlət zəmanəti aiddir. Passiv metodlara sahibkarlığın inkişafı üçün şəraitin yaradılması aiddir: müəssisələrin yaradılmasında kömək, infrastrukturun yaradılması, tədqiqat və innovasiyaların dəstəklənməsi, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, vençur kapitalın və xarici iqtisadi fəaliyyətin dəstəklənməsi və d. Dövlətin investisiya siyasəti ümumi və xüsusi vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilir. Maliyyə vasitələri kimi dövlətin birbaşa və bələdiyyə maliyyələşdirilməsi, dövlət və bələdiyyə sifarişləri və digər maliyyə vasitələri (vergi güzəştləri, kreditlər, investisiya qoyuluşların sığortalıması, dövlət lizinqi və dövlət zəmanəti) istifadə edilir. Pul-kredit siyasətinin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

vasitəsi ilə, yəni faiz dərəcəsinin azaldılması ilə investisiyada gəlirlilik səviyyəsinin artırılması həyata keçirilir. Hüquqi baxımdan investisiya siyasətində sahibkarlara hüquq və vergi sahəsində məsləhət verilməsi nəzərdə tutulur. Bunlardan başqa, investisiya layihələrinin dövlət tərəfindən ekspertizası, dövlət zəmanəti və təminatı kimi vasitələr istifadə olunur. İnfrastruktur baxımından investisiya siyasətində investisiya layihələrinin informasiya dəstəyi, bazar haqqında vaxtında və keyfiyyətli informasiyanın təqdim edilməsi, satış bazarlarının genişləndirilməsi üçün sahibkarlara dəstək, tələb olunan istehsal infrastrukturunun yaradılması kimi tədbirlər nəzərdə tutulur. İnteraksiya siyasəti çərçivəsində dövlət və xüsusi sektor arasında əməkdaşlıq mexanizminin inkişafı, birgə müəssisələrin, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması nəzərdə tutulur.

3.2 İnteraksiya fəaliyyəti subyektlərinə dövlət təminatı və onların hüquqlarının qorunması.

Dövlət qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, investorlar aşağıdakı bərabər hüquqlara malikdirlər:

- dövlət qanunvericiliyi ilə təyin olunmuş çıxarışlar istisna olmaqla, kapital qoyuluşları formasında investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə;
- kapital qoyuluşlarının həcm və istiqamətlərinin müstəqil müəyyən edilməsi, və eləcə də, digər subyektlərlə müqavilələrin bağlanması;
- kapital qoyuluşları obyektlərinə və həyata keçmiş kapital qoyuluşları nəticələrinə sahib olmaq, istifadə etmək və sərəncam vermək;
- müqavilə və ya dövlət kontraktı ilə, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada, kapital qoyuluşlarını həyata keçirmək və onların nəticələrindən istifadə etməklə, öz hüquqlarını fiziki və hüquqi şəxslərə, dövlət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanlarına ötürmək;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- öz vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə nəzarətin həyata keçirilməsi;

- müqaviləyə əsasən və AR-sı qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, kapital qoyuluşlarının birgə həyata keçirilməsi məqsədi ilə, şəxsi və cəlb edilən vəsaitlərin digər investorların vəsaitləri ilə birləşdirilməsi;

- müqavilə ilə nəzərdə tutulan digər hüquqlarının həyata keçirilməsi.

İnvestisiya fəaliyyəti subyektləri arasında münasibətlər müqavilə, dövlət kontraktı, qanunvericilik və normativ aktlar əsasında həyata keçirilirlər.

Dövlət qanunvericiliyə əsasən, mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq, bütün investisiya fəaliyyəti subyektlərinə, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində hüquqların bərabərliyini təmin edir. Dövlət investisiya layihələrinin müzakirəsində aşkarlığı və kapital qoyuluşlarının qorunmasını təmin edir.

Layihəni həyata keçirtməyə başlayandan sonra investorun üzərinə düşən məcmu vergi yükünün artması zamanı, layihəni həyata keçirtmə müddəti dövründə investora qarşı yeni hüquqi aktlar tərtib olunurlar.

Bir qayda olaraq, hökumət aşağıdakı səlahiyyətləri həyata keçirir:

- ölkə ərazisində prioritet investisiya layihəsinin investorunun üzərinə düşən vergi yükünün əlverişsiz dəyişmələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarını təyin edir;

- investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinin başlanma gününü təyin edən qaydanı təsdiqləyir, o cümlədən, xarici investorların iştirakı ilə;

- prioritet investisiya layihələrinin qeydiyyat qaydalarını təsdiq edir;

- investorların öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

İnvestor öz öhdəliklərini yerinə yetirmədiyi halda, o, ona təqdim edilən imtiyazlardan məhrum edilir. Həmin imtiyazların

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

təqdim edilməsi nəticəsində ödənilməyən pul vəsaitlərinin məbləği qanunda nəzərdə tutulan qaydada qaytarılmalıdır.

3.3 kapital qoyuluşlarının dövlət tənzimlənməsi.

Kapital qoyuluşlarında dövlətin bilavasitə iştirakı aşağıdakı növ və formalarda həyata keçirilir:

- ölkənin büdcəsi vəsaitlərinin hesabına, xarici subyekt və dövlətlərlə birgə həyata keçirilən investisiya layihələrinin seçilməsi, tərtibi, təsdiqi və maliyyələşdirilməsi;

- milli layihələrin və meqalayihələrin seçilməsi, tərtibi, maliyyələşdirilməsi və birgə maliyyələşdirilməsi;

- infrastruktur inkişafının investisiyası, o cümlədən, sahibkarlıq fəaliyyəti, milli və regional layihələr;

- regional səviyyəli layihələrin ekspertizası və siyahılarının formalaşması;

- dövlət büdcəsi, eləcə də, ölkənin subyektlərinin büdcə vəsaitləri hesabına, investisiya layihələri üzrə, rəqabət əsasında, dövlət təminatının verilməsi;

- büdcə vəsaitlərinin müsabiqə, qaytarılma və ödənişli əsaslarla yerləşdirilməsi;

- ölkə qanunvericiliyinə əsasən, investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi;

- köhnəlmiş texnologiya və avadanlıqların çətdirilməsindən qorunma;

- standartların işlənilib-hazırlanması və təsdiqi, və onlara riayət etməyə nəzarətin həyata keçirilməsi;

- məqsədli investisiya istiqraz səhmlərinin buraxılışı;

- intellektual mülkiyyət və elmi nəticələr də daxil olmaqla, qeyri-səmərəli istifadə edilən dövlət mülkiyyətini investisiya prosesinə cəlb etmək;

- qanunvericiliyə müvafiq olaraq, hərrac və müsabiqələrin nəticələrinə görə xarici investorlara konsessiyaların verilməsi.

Kapital qoyuluşlarının dövlət tənzimlənməsi, qanunvericiliyə müvafiq olaraq, digər forma və metodlar vasitəsilə də həyata keçirilə bilər.

3.4 Dövlət kapital qoyuluşları üzrə qərarların qəbulu qaydaları.

Dövlət kapital qoyuluşları üzrə qərarları hakimiyyət orqanları qəbul edir. Dövlət kapital qoyuluşlarının maliyyə xərcləri aşağıdakı qaydada planlaşdırılır:

- dövlət büdcəsində, əgər xərclər dövlət məqsədli proqram və layihələrin reallaşmasına çəkilən xərclərin bir hissəsidirsə;

- AR-nın subyektlərinin büdcələrində, əgər məsrəflər – regional məqsədli proqram və layihələrin reallaşmasına çəkilən xərclərin bir hissəsidirsə.

Dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması, baxılması və təsdiq edilməsi qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada aparılır. Dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin siyahıları dövlət investisiya proqramlarını təşkil edir.

Dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına layihələrin maliyyələşmə qaydaları AR-nın hökuməti tərəfindən müəyyən edilir. AR subyektlərinin büdcə vəsaitləri hesabına investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi qaydaları isə, AR-nın müvafiq subyektlərinin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir. AR-nın subyektlərinin büdcə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin siyahıları regional investisiya proqramlarını təşkil edir.

Müvafiq investisiya layihələrinin reallaşdırılması zamanı AR-nın dövlət büdcəsi və AR subyektlərinin büdcə vəsaitləri hesabına dövlət ehtiyacları üçün tikinti podrat işlərinə sifarişlərin yerləşdirilməsi, qanunvericiliklə tənzimlənən qaydada, müsabiqələrin keçirilməsi vasitəsilə, dövlət sifarişçiləri tərəfindən həyata keçirilir.

Suallar:

1. İntestisiya siyasətinin əsas istiqamətləri, məqsədləri və prinsiplərini müəyyən edin.

2. Dövlətin innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri hansılardır?

3. Dövlətin innovasiyaların tənzimlənməsi sahəsində əsas funksiyaları hansılardır?

4. İnnovasiya potensialına hansı tərkib hissələri daxildir?

5. İntestisiya siyasətinə dövlətin iştirakının neçə forması mövcuddur?

Testlər:

Test 1. İntestisiya qoyuluşu prosesinin dövlət tənzimlənməsi aşağıdakı vasitələrlə həyata keçirilmir:

a) ergi dərəcəsinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sistemi tətbiqi;

b) yır-ayrı region, sahə və istehsalatların inkişafı üçün büdcə borclarının, subsidiyaların və subvensiyaların verilməsi;

c) redit, qiymət və amortizasiya siyasətlərinin aparılması;

d) ntiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

e) arif siyasətinin tədbirləri.

Test 2. İntestisiya fəaliyyətinin obyektləri nə ola bilməz?

a) istənilən qadağa qoyulmayan əmlak;

b) əsas fondlar;

c) dövriyyə vəsaiti;

d) qiymətli kağızlar və məqsədli pul əmanətləri;

e) qanunla qadağa olunmuş əmlak

Test 3. Azərbaycan dövləti ölkə ərazisində hansı investisiyaların qorunmasına təminat verir?

a) dövlət investisiyalarının

b) xarici investisiyalarının

c) daxili investisiyaların

d) bütün investisiyaların

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

e) heç birinin

Test 4. Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin məqsədi nədən ibarətdir?

- investorların maraqlarına xidmət etməkdən
- dövlətin maliyyə ehtiyatlarının artırılmasından
- xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsindən
- vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasət yeridilməsindən

e) Kölgə iqtisadiyyatına qarşı mübarizədən.

Test 5. Azərbaycan Respublikasında investisiya siyasəti hansı vasitə ilə həyata keçirilir?

- kredit və amortizasiya siyasəti vasitəsilə
- dərəcə və güzəştlər sistemi vasitəsilə
- dövlət norma və standartların tətbiqi vasitəsilə
- investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi vasitəsilə
- hər bir vasitə ilə

Mövzu 3 Investisiya mühitinin formalaşmasında dövlətin rolu.

Plan:

- Investisiya mühiti və onun mahiyyəti.
- Investisiya iqliminin qiymətləndirməsi meyarları.
- Əlverişli investisiya mühitinin formalaşma mexanizmi.

Əsas anlayışlar:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Investisiya mühiti, investisiya aktivliyi, investisiya cəlb ediciliyi investisiya potensialı, investisiya riskləri, investisiya mühitinin meyarları.

1. Investisiya mühiti və onun mahiyyəti

Investisiya mühiti – investisiya bazarının həcmi, cəlb ediciliyi, risk səviyyəsini müəyyən edən, daxili və xarici investisiya axınını təmin edən sosial-iqtisadi, siyasi, maliyyə amillərinin məcmusudur. Investisiya mühiti bu və ya digər ölkədə, region və ya sahədə investisiyaqoyuluşları üçün əlverişli və ya əlverişsiz şəraitin olmasını əks etdirir. Başqa sözlə, investisiya mühiti – investisiya proseslərini həyata keçirilən şəraitdir. Bu şərait bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi olan qanuni-normativ, sosial-siyasi və digər amillərin təsiri altında formalaşır və ölkə, region, şəhərdə investisiya fəaliyyətinin şəraitini müəyyən edir.

Investisiya iqliminin formalaşmasına, bir tərəfdən, dövlətin investisiya siyasəti, digər tərəfdən isə - investisiya obyektlərinin fəaliyyəti təsir edir. Bazar münasibətlərinin inkişafı investisiya obyektlərinin bu prosesdə rolunu artırır. Sahibkarlar bazarı nəzərə alaraq müəyyən edirlər ki nəyi, hansı həcmdə istehsal edib, hansı qiymətə və hansı bazarlarda satışa çıxartsınlar. Daha çox gəlir əldə etmək üçün şirkətlər yeni ideyalara, yeni istehsal vasitələrinə investisiya qoyur bu da ölkədə iqtisadi artım üçün zəmin yaradır. Xüsusi şirkətlər isə öz növbəsində büdcəyə gedən vergi daxilolmalarının əsas mənbəyidir və nəticə etibarilə onların hesabına əhaliyə səhiyyə, təhsil və digər dövlət tərəfindən həyata keçirilən xidmətlər maliyyələşdirilir. Məlumdur ki, investisiya prosesi ölkənin gələcəyini formalaşdırır, rəqabət qabiliyyətini gücləndirir. Bu səbəbdən dövlət investisiya prosesi genişləndirməkdə, onu stimullaşdırmaqda maraqlıdır. Investisiya cəlb ediciliyini artırmaq üçün dövlət investorların iqtisadi maraqlarına təsir edərək, iqtisadi mexanizmlər vasitəsi ilə investisiyaların gəlirlilik səviyyəsini artırmağa bilər.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İnvestisiya mühitinə cəmiyyət tərəfindən təsir edən amilləri 2 qrupa təsnifləşdirmək olar:

- obyektiv amillər – təbii-iqlim şəraiti, coğrafi mövqe, enerji-xammal resursları və s.;
- subyektiv amillər insan fəaliyyətinin idarə edilməsi.

İnvestisiya iqliminə təsir edən əsas iqtisadi amillər:

- makroiqtisadi amillər – bunlara ÜDM dinamikası, inflyasiyanın və faiz dərəcəsinin səviyyəsi, ÜDM-də yığımın səviyyəsi;

- normativ-hüquqi amil – bura qanunvericilik bazasının keyfiyyəti və sabitliyi, mülkiyyət hüququnun və investorların maraqlarının müdafiəsi, iqtisadiyyatın inhisarlaşması səviyyəsi, bazarda inzibati və digər maneələrin olması, qayda-qanuna riayət, iqtisadiyyatın açıq olması və s.;

- vergi sisteminin keyfiyyəti və vergi yükünün səviyyəsi
- informasiya təminatı – bura informasiya təminatı sisteminin formalaşması, ölkə üzrə bütövlükdə, o cümlədən ayrı-ayrı kompaniyaların investisiya imkanları haqqında hərtərəfli məlumatın əl çatan olması, etibarlı informasiya mənbələrinin mövcudluğu, reklam, sərqi, təqdimat və s. təşkili daxili.

İnvestisiya aktivliyi – konkret məkanda real investisiya fəaliyyəti - əsas kapitalla edilən kapitalqoyuluşu nəzərdə tutulur. İnvestisiya aktivliyi 2 qrup amillərlə – investisiya potensialı və investisiya riskləri ilə müəyyən olunur

İnvestisiya potensialı makroiqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alır. Bura ərazinin istehsalat amillərinin sıxlığı, əhalinin istehlak tələbləri və d. daxildir. İnvestisiya potensialına dair bir çox fikir mövcuddur. Lakin ümumiləşdirilmiş şəkildə onu mövcud vəziyyətdə iqtisadi sistemin maksimum nəticə vermək imkanı kimi ifadə etmək olar. İnvestisiya potensialını ərazinin kapitalı mənimsəməsi imkanı kimi də ifadə etmək olar.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İnvestisiya potensialı kimi təbii resurslar, əmək ehtiyatları, maliyyə resursları, maddi-texniki vəsait və d. çıxış edə bilirlər.

İnvestisiya riskləri – investisiya fəaliyyəti nəticəsində ola biləcək itkiləri, gəlirlərin gözlənilmədiyindən az olması, alınan gəlirin dəyərdən düşməsi deməkdir. İnvestisiya potensialından fərqli olaraq, investisiya riski daha çox keyfiyyət göstəricisidir. İnvestisiya riskləri daim dəyişən siyasi, sosial, iqtisadi, ekoloji, kriminal və d. asılıdır.

Sxem 2. İnvestisiya iqlimi

İnvestisiya riskləri iki qrupa bölünür: spesifik (kommersiya) və qeyri-spesifik (qeyri-kommersiya). Spesifik risklər investisiya layihələrinə təsir edən amillərlə əlaqəli risklərdir. Qeyri-spesifik risklər sahibkarlıqla bağlı, xarici mühitin investora təsirini nəzərdə tutur və bunlara siyasi, sosial, ekoloji, iqtisadi və s. xarakterli risklər aiddir, məsələn, bura müharibə, siyasi qeyri-sabitlik, dövlətin investisiya fəaliyyətinə mane olması və s. Ərazi əhatəsi baxımından ölkə və regional risklər mövcuddur. Ölkə riskləri ölkə daxilində həyata keçirilən bütün investisiya layihələrinə eyni səviyyədə təsir edən risklərdir. Bu cari riskin həcmi xarici investorların ölkəyə investisiya yerləşdirilməsi üçün önəmlidir. Regional qeyri-

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

kommersiya riskləri bir çox amillərdən asılıdır və onları belə qruplaşdırmaq olar:

- cinayətkarlıq səviyyəsi;
- işsizlik səviyyəsi;
- ekoloji təhlükəsizlik və təbii-iqlim şəraiti;
- bazar mühitinin formalaşmasına yerli hakimiyyətin müdaxilə səviyyəsi;
- regional qanunvericiliyin əsas kapitalla investisiyaların yönəlməsi üçün əlverişli olması;
- əhalinin sahibkarlığın inkişafına münasibəti;
- siyasi sabitlik səviyyəsi;
- əhalinin gəlirlərinin diferensiasiya səviyyəsi.

Beləliklə ümumiləşdirilmiş şəkildə investisiya mühiti belə ifadə oluna bilər –

İnvestisiya iqlimi = İnvestisiya potensialı – İnvestisiya riskləri

2. İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsi meyarları bir sıra amillərin təhlili ilə müəyyən olunur. Bir qayda olaraq, ölkədə investisiya iqlimi giriş və çıxış parametrləri vasitəsi ilə təhlil olunur. Giriş parametrlərinə iqtisadi potensialı xarakterizə edən göstəricilər daxildir: təbii resurslar və ekoloji durum, iş qüvvəsinin keyfiyyəti, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, siyasi sabitlik, dövlət büdcəsinin tarazlığı və xarici borc, dövlət idarə etmə sisteminin keyfiyyəti, qanunvericilik, vergi sisteminin keyfiyyəti və mülkiyyət hüququnun müdafiəsi və d. Çıxış parametrlər isə kapital axını və əks-axını, inflyasiya və faiz dərəcəsinin səviyyəsi, ÜDM-də yığının səviyyəsi. İnvestisiya iqliminin qiymətləndirilməsi nəticəsində o, əlverişli və əlverişsiz ola bilər. Əlverişli investisiya iqlimi investorların aktivləşməsinə, kapital axınının artmasına şəraitin olmasında özünü göstərir. Əlverişsiz investisiya mühitində isə investorlar üçün risklərin artması, kapitalın əks-axını, investisiya aktivliyinin azalması müşahidə olunur. İnvestisiya mühiti makro- və mikro səviyyədə reallaşa bilər. Makroiqtisadi

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

səviyyədə investisiya mühitinin qiymətləndirilməsində investisiyalar üçün siyasi, iqtisadi və sosial mühitinin göstəriciləri istifadə olunmuşdur. Mikro səviyyədə isə investisiya mühiti firma-investor və dövlət qurumları, təchizatçılar, alıcılar, banklar və d. ikitərəfli münasibətlərində özünü büruzə verir. Söhbət xarici investisiyalardan gedərsə, adı çəkilənlər ölkə daxilində əmək kollektivlərinin və həmkarların əsas cəhətlərini nəzərə almalıdırlar. Mikrosəviyyədə xarici investor üçün real iqtisadi, hüquqi, mədəni kontaktların nəticəsində əks olunan ümumiləşdirilmiş investisiya iqliminin konkretləşdirilməsi həyata keçirilir.

İnvestorları üçün ölkə qeyri-şəffaf, gözlənilməz halların olması, kapital bazarında fəaliyyətin dəqiq və formal qaydaların mövcud deyilsə bu ölkənin investisiya cəlbediciliyini azaldır. Ölkədəki vəziyyətin qeyri-şəffaf olmasının qiymətləndirilməsi Price Waterhouse Coopers auditor kompaniyası tərəfindən işlənilib hazırlanıb və burada qanunvericilik bazasının, iqtisadi sistemin, maliyyə siyasətinin, biznesdə münasibətlərin, mühasibat uçotu standartlarının meyarlarına görə qeyri-şəffafıq qiymətləndirilir. Hər meyarla görə 0-dan – 150-dək bal verilir və orta cəbri qeyri-şəffaf əmsal adında göstərici hesablanır.

Beynəlxalq iqtisadi və maliyyə qurumlarına borcun mövcudluğu investisiya mühitinin qiymətləndirilməsinin əhəmiyyətli meyardır. Ölkənin borc ödəmə imkanı göstəricisinə siyasi risklər, iqtisadi perspektivləri, xarici borc, defoltla bağlı borc, kredit reytingi, bank resurslarının, qısa müddətli maliyyə resursları və kapital bazarlarının əl çatan olması aiddir. Adı çəkilənlər investisiya fəaliyyətinə həm stimullaşdırıcı, həm də məhdudlaşdırıcı təsir göstərə bilərlər. Belə ki, ÜDM azalması sənaye istehsalının azalmasına, iqtisadiyyatın qeyri-sabit vəziyyətinə, investisiya aktivliyinin azalmasına gətirir. Yüksək inflyasiya tempi amortizasiya yığımlarını dəyərdən düşməsinə və investisiya imkanlarının məhdudlaşdırılmasına gətirir. Yüksək faiz və vergi dərəcələri iqtisadiyyatın real sektoruna

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirir. Və əksinə ÜDM artımı, mülayim inflyasiya templəri, faiz dərəcəsinin azalması və əhalinin yığımlarının artması investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirir.

İnvestisiya mühiti investisiya siyasətindən asılıdır. İnvestisiya siyasəti – investisiya qoyuluşu üçün optimal şərait yaradılması istiqamətində ölkə, region, şəhər səviyyəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən təşkilat və iqtisadi tədbirlər məcmusu olduğundan, investisiya mühiti investisiya siyasətinin təsiri altında formalaşır. Bir tərəfdən, o investisiya siyasəti üçün ilkin şəraitdir, digər tərəfdən isə, investisiya mühiti o siyasətin nəticəsidir. İnvestisiya iqliminin qiymətləndirilməsi çoxsahəli təhlil tələb edir.

İnvestisiya iqliminin qiymətləndirmək üçün bir necə əsas göstərici təhlil olunur.

İnvestisiya cəlb ediciliyi investisiya aktivliyi, investisiya potensialı və investisiya riskləri göstəricilərindən ibarətdir. Əlverişli investisiya iqliminin formalaşmasında dövlətin iqtisadi siyasət 2 istiqamətdə reallaşır – kapitalın yığılmasını təmin etmək və riskləri azaltmaq. Dövlət tərəfindən iqtisadi siyasətin bu iki bir-birini tamamlayan istiqamətlərin istifadə edilməsi investisiya fəaliyyətinin aktivləşməsinə, investisiya mühitinin cəlbediciliyinin artırılmasına səbəb olur.

Ərazinin investisiya cəlbediciliyinin əsas xarakteristikası – investisiya potensialıdır. İnvestisiya mühiti isə - investisiya fəaliyyətinin məhdudlaşdıran riskli mühitdə investisiya potensialının reallaşması şəraitidir.

Dünyada investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirməsi sahəsində bir neçə metodika istifadə edilir, bu Dou-Conson əmsalı, BERİ, Harvard Biznes Məktəbinin üsulu və s. Aparıcı iqtisadi jurnallarda «The Economist», «Fortune», «Euromoney» və nüfuzlu ekspert agentliklər «Moody's», «Standart & Poor», IBCA investisiya iqlimi və risklərini

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

qiymətləndirir, ölkələr üzrə investisiya cəlbediciliyinin reytingini dərc edir.

Ölkə regionlarının potensial – risk baxımından qiymətləndirilməsi onların belə təsnifləşdirilməsinə zəmin yaradır:

- maksimal potensial – minimal risk
- yüksək potensial – mülayim (qəbul oluna biləcək) risk
- yüksək potensial – yüksək risk
- orta potensial - minimal risk
- orta potensial - mülayim (qəbul oluna biləcək) risk
- orta potensial – yüksək risk
- aşağı potensial - minimal risk
- aşağı potensial - mülayim (qəbul oluna biləcək) risk
- aşağı potensial - yüksək risk
- əhəmiyyətsiz potensial - mülayim (qəbul oluna biləcək)

risk

- əhəmiyyətsiz potensial - yüksək risk
- aşağı potensial – ekstremal risk

İnvestisiya mühitinin meyarları. İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsinə 3 yanaşma mövcuddur: dar yanaşma, amil və ya genişləndirilmiş yanaşma, amil-risk yanaşması.

Dar yanaşmada qiymətləndirmə ÜDM dinamikası, milli gəlir, yığım və istehlakın nisbəti, investisiya fəaliyyətinin tənzimləyən qanunvericilik, investisiya bazarlarının tənzimlənməsi əsasında aparılır. Bu yanaşma investisiya iqliminin ümumiləşdirilmiş qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilir.

Amil yanaşma – investisiya iqliminə təsir edən amillərin məcmusudur. Kompleksli təhlil əsasında siyasi, sosial, iqtisadi, ekoloji, kriminal, maliyyə, resurs-xammal, istehsal, innovasiya, infrastruktur, istehlak, institusional, qanunverici amillər nəzərə alınır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Amil-risk yanaşması investor üçün investisiya cəlbəciliyini risk nisbətə qiyətləndirmək imkanı verir. Bu yanaşmada bir-birinə zidd göstəricilər – investisiya potensialı və investisiya riskləri tutuşdurulur.

İnvestisiya potensialı - müəyyən ərazinin investisiya qəbul etmək imkanından ərazidə investisiya obyektləri və sahələrin mövcudluğundan və onların iqtisadi vəziyyətindən asılıdır. İnvestisiya potensialının həcmi resurs-xammal, əmək, istehsal, innovasiya, institusional, infrastruktur, maliyyə və istehlak potensialları ilə müəyyən olunur.

3. Əlverişli investisiya mühitinin formalaşma mexanizmi. İnvestisiya aktivliyini təmin etmək məqsədi ilə əlverişli investisiya iqliminin yaradılmasını nəzərdə tutur və bura aşağıda adı çəkilən tədbirlər daxil olunur:

- vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- amortizasiyanın hesablanması və amortizasiya ayırmalarından istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- investisiya fəaliyyəti subyektləri üçün xüsusi vergi rejimlərinin təyin edilməsi;
  - investorların maraqlarının qorunması;
  - investisiya fəaliyyəti subyektlərinə torpaq və digər təbii resurslardan imtiyazlı istifadə şərtlərinin verilməsi;
  - əhalinin vəsaitlərindən, investisiya və digər büdcədən kənar maliyyə vəsaitləri kimi, mənzil tikintisi və sosial-mədəni təyinatlı obyektlərin tikintisində istifadə;
  - reytinglərin daimi həyata keçirilməsini və investisiya fəaliyyəti subyektlərinin reyting qiymətləndirilməsinin nəşrini aparan analitik-informasiya mərkəzləri şəbəkəsinin yaradılması və inkişafı;
  - anti-inhisar tədbirlərin qəbul edilməsi;
  - kreditləşmənin həyata keçirilməsi zamanı girovlardan istifadə imkanlarının genişlənməsi;
  - maliyyə lizininin inkişafı;
  - inflyasiyanın azaldılması;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- inflyasiya templərinə müvafiq olaraq, əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsinin aparılması;
- investisiya fəaliyyəti subyektlərinin şəxsi investisiya fondlarının formalaşmasını stimullaşdırmaq.

Əlverişli investisiya mühitinin formalaşması mexanizmi, bir tərəfdən, dövlətin investisiya siyasətindən, digər tərəfdən isə investisiya obyektləri olan müəssisələrin fəaliyyəti nəticəsindən asılıdır. Bazar şəraitində xüsusi şirkətlər investisiya sahəsində qərarları sərbəst qəbul edirlər. Dövlət isə bazar şəraitində səmərəli olmayan sahələrə təsir edir.

Məsələn, (1) vergi sistemi vasitəsi ilə investisiya prosesləri arasında əlaqə yaradır, vergi güzəştləri vasitəsi ilə investorları stimullaşdırır. Vergi güzəştləri mexanizmi qoyulan kapitalla nisbətən alınan gəlirdən verginin tutulmamağını təmin edir. Bu normalar sahələr üzrə fərqlənir və qabaqcıl sahələrdə maksimal səviyyədə olur. Beləliklə, investisiyaların strukturu proqressiv olduqca vergi azalır. Bu iqtisadi mexanizm vasitəsi ilə investisiya prosesinin məsrəfləri azaldılır, qoyulan kapitalın gəlirlik səviyyəsi artırılır. Eyni zamanda vergilərin azalması hesabına kapital qoyuluşlarının mənbələri də artır. Belə sistem investorları aktiv olmağa stimullaşdırır, investisiya fəaliyyətinə qoşulmayan müəssisələrin isə gəlirdən tutulan vergiləri yüksək olduğuna görə onların rəqabət qabiliyyəti aşağı düşür.

(2) İnvestisiyaya vergi krediti mexanizmi vasitəsi ilə də dövlət qabaqcıl texnologiyaları tətbiq edən müəssisələri dəstəkləyir. Vergi kreditindən istifadə etmək üçün müəssisələrin məsrəflərində yeni texnologiyaların payının sahə üzrə orta göstəricidən çox olması əsas şərtədir. Belə göstəriciləri olan firmalar xüsusi kreditdən istifadə etmək hüququ qazanır və bu kredit vasitəsi ilə vergini ödəyirlər. Vergi kreditinin faizi az, müddəti isə uzun olduğuna görə o, müəssisə üçün əlverişli olur. Vergi krediti banklar üçün əlverişli olsun deyə onlar dövlət sığortası, güzəştli vergi və s. vasitələrlə həvəsləndirilir. Qabaqcıl texnologiyaları tətbiq edən müəssisələr üçün güzəştli

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

vergilərdən başqa sürətləndirilmiş amortizasiya norması da tətbiq olunur. Sürətləndirilmiş amortizasiya nəticəsində xərclər artır, vergiyə cəlb olunan məbləğ isə azalır. Beləliklə, müəssisələr üçün sürətləndirilmiş amortizasiya rejimi əlverişli olur və onlar əsas kapitalın yenilənməsinə vəsait yönəltmə maraqlı olurlar. Sürətləndirilmiş amortizasiyanın tətbiqi nəticəsində əmtəə bazarlarının həcmi və investisiyalara tələb artır, milli iqtisadiyyatın dayanaqlı inkişafı üçün şərait yaradır.

(3) Adı çəkilən fiskal tədbirlərlə yanaşı investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə dövlət **pul-kredit vasitələrindən** də istifadə edə bilər. Məsələn, Mərkəzi Bank faiz dərəcəsinin azaldılması vasitəsi ilə kreditlərin ucuzlaşdırır və sahibkarlar üçün əlverişli olmasını təmin edir.

(4) Yığımın artmasını təmin etmək üçün və onların investisiya resurslarına çevrilməsi məqsədi ilə **dövlət satınalmaları** da tətbiq oluna bilər. Dövlət satınalmaları daxili bazarın həcmi genişləndirir, bu da öz növbəsində sahibkarlara istehsalı genişləndirmək üçün zəmin yaradır. Dövlət sifarişlərinin müsabiqə əsasında yerləşdirilməsi ən səmərəli və qabaqcıl istehsalın yayılmasına şərait yaradır. Beləliklə, investisiyaların stimullaşdırılmasından başqa onların ən səmərəli istifadə istiqamətinin inkişafı təmin olunur. İntestisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması təkcə gəlirlərin artması ilə kifayətlənmir, dövlət onlarla bağlı yarana biləcək itkilərin azaldılması sahəsində fəaliyyət göstərir, ehtimal olunan riskləri azaltmağa və ya aradan qaldırılmasına çalışır.

(5) Dövlətin **antiinflyasiya siyasəti** bazarın istənilən sahəsinə daxil olma risklərini azaldır, antiinflyasiya siyasəti isə kapitalın dəyərinin azalması riskini müəyyən dərəcədə yumşaldır. Təsərrüfat hüququnu təkmilləşdirərkən dövlət sahibkarları biznesdə tərəf müqabillərinin qeyri-qanuni addımlarından müdafiə edir, tələb olunursa baş vermiş itki və ziyanı görə kompensasiyanı ödəməyə məcbur edir. Bu da kommertiya risklərinin azaldılmasının bir formasıdır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Xarici investisiyalara gəldikdə onlar tərəfindən qoyulan investisiyalara dövlət zəmanət verir və riski öz üzərinə götürür. Müasir dövrdə iri kapital qoyuluşu tələb edən elm tutumlu istehsalın mahiyyəti artır. Qoyulan kapitalın qayıtma müddəti uzun olması və nəticələrin qeyri-müəyyən olması bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün kommertiya risklərinin yüksək olması problemini yaradır. Nəticədə, yüksək kommertiya riskinin mövcudluğu bu sahələrə kapital qoyuluşunu azaldır. Dövlət perspektiv elm tutumlu sahələrin inkişafını dəstəkləmək və kommertiya risklərini azaltmaq üçün özü belə layihələrin iştirakçısı və ya investor kimi çıxış edə bilər.

Suallar:

1. İntestisiya iqliminə təsir edən əsas iqtisadi amilləri necə təsnifləşdirmək olar?
2. Regional qeyri-kommertiya risklərinə təsir edən amilləri necə qruplaşdırmaq olar?
3. Dövlət bazar şəraitində səmərəli olmayan sahələrə hansı mexanizmlər vasitəsi ilə təsir edir?
4. İntestisiya aktivliyi əsasən hansı amillərdən asılıdır?
5. İntestisiya iqlimin əlverişli və ya əlverişsiz olmasını necə xarakterizə olunur?

Testlər:

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansılar investisiya iqliminə təsir edən makroiqtisadi amillərə aiddirlər?

- a) UDM dinamikası və inflyasiyanın səviyyəsi.
- b) Qanun vericilik bazasının keyfiyyəti və sabitliyi
- c) Vergi yükünün səviyyəsi
- d) Reklam, sərqi və təqdimatın təşkili,
- e) İntestitorların marağının müdafiəsi

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Test 2. Ölkənin investisiya iqlimi adə çəkirlər amillərin hansılardan asılıdır?

- a) əhalinin sahibkarlığın inkişafına münasibətindən və gəlirlərinin diferensiasiyasından
- b) investisiya potensialı və investisiya risklərindən.
- c) siyasi sabitliyi təmin olunması və ekoloji vəziyyətdən

- d) məşğulluq və inflyasiya səviyyəsindən
- e) bütün cavablar düzdür.

Test 3. Əlverişli investisiya iqliminin yaradılması üçün dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri hansılardır?

- a) aktiv xarici-iqtisadi siyasətin aparmaq
- b) siyasi sabitliyin və regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin etmək
- c) kapital yığılmasını təmin etmək və riskləri azaltmaq.
- d) Bütün cavablar düzdür
- e) Düz cavab yoxdur.

Test 4. Adı çəkirlərdən hansı investisiya cəlb ediliyinin yüksək olmasını göstərir?

- a) yüksək potensial – mülayim (qəbul oluna biləcək) risk
- b) maksimal potensial – minimal risk
- c) yüksək potensial – yüksək risk
- d) orta potensial - minimal risk
- e) orta potensial - mülayim (qəbul oluna biləcək) risk

Test 5. Əlverişli investisiya mühitinin formalaşması mexanizminə nə daxildir?

- a) vergi güzəştləri və vergi krediti
- b) pul-kredit vasitələri,
- c) dövlət satın almaları
- d) antiinhişar siyasəti.
- e) bütün cavablar düzdür

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Mövzu 4. Xarici investisiyaların tənzimlənməsi.

Plan:

1. Xarici investisiyaların mahiyyəti və növləri.
2. Beynəlxalq maliyyə institutlarının dünya investisiya prosesində rolu.
3. Xarici investorların dövlət tənzimlənməsi

Əsas anlayışlar:

Xarici investisiya, Beynəlxalq maliyyə institutları, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Azad iqtisadi zonalar.

1. **Xarici investisiyaların mahiyyəti və növləri.**

Xarici investisiyalar iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların vacib mənbələrindən biridir. Xarici investisiyalar əsasən pul, maddi-texniki vasitələr, intellektual mülkiyyət formasında reallaşa bilər. Ölkəyə cəlb olunan xarici kapitalın məbləği onun investisiya cəlb ediliyi, siyasi sabitliyi və iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı indikatoru kimi çıxış edir.

Xarici investisiyaların növləri aşağıdakılardır:

- birbaşa investisiya;
- portfel investisiyalar;
- qeyri-maddi aktivlərə investisiya;
- insan kapitalına investisiyalar;
- vençur investisiyalar.

Birbaşa xarici investisiyalar – bilavasitə iqtisadiyyatın hansı sa sahəsinə yönəlir və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün çox önəmlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdən inkişafda olan ölkələrə xarici investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi mülkiyyətin qorunmasına əlavə zəmanət verir, bu ölkələrə müasir texnika və texnologiya, sahibkarlıq ənənələri, işgüzar etika və davranışı idxal olunur ki, bu da ölkəni zənginləşdirir. Birbaşa xarici

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi onun qanunvericilik, institusional və maliyyə sahəsində sivil və demokratik istiqamətdə sabit inkişaf etməsini göstərir.

Xarici portfel investisiyalar strateji və möhtəkir ola bilərlər. Strateji portfel investisiyalar (səhm və pay) iqtisadi inkişaf üçün daha əlverişlidir. Portfel investisiyalar ölkənin fond bazarının inkişafına təsir edirlər.

2. *Beynəlxalq maliyyə institutlarının dünya investisiya prosesində rolu.*

Beynəlxalq maliyyə institutları – maliyyə sahəsində beynəlxalq, ölkələr arası razılaşmalar əsasında yaranan təşkilatlardır. Bu sazişlərin iştirakçıları kimi dövlət və qeyri-dövlət institutları çıxış edirlər. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi məqsədi ilə ölkələr arası təşkilatın yaradılması ideyası 1929-1933-ci illərdə iqtisadi böhranın təsiri altında yaranmışdır. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları iştirakçı ölkələrin maliyyə resurslarının birləşdirilməsi yolu ilə yaradılır və dünya iqtisadiyyatı, o cümlədən, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində yaranan problemlərinin həllinə yönəlir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının məqsədləri - əməkdaşlığın inkişafı, mürəkkəb vəziyyətlərinin sabitləşməsi, dünya iqtisadiyyatında olan ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasıdır. Bu baxımdan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının əsas fəaliyyət dairələri aşağıdakılardır:

- dünya iqtisadiyyatının inkişafının amil və meyllilərinin təhlili;

- investisiya fəaliyyəti;
- dövlət layihələrinin kreditləşməsi;
- beynəlxalq yardım proqramlarının maliyyələşdirilməsi;
- beynəlxalq valyuta və fond birjasında əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- xeyriyyəçilik fəaliyyəti.

Əsas beynəlxalq maliyyə təşkilatları kimi Beynəlxalq valyuta fondu, Beynəlxalq yenidənqurma və inkişaf bankı, Beynəlxalq maliyyə korporasiyası, Beynəlxalq inkişaf assosiasiyası, Beynəlxalq hesablaşmalar bankı, Avropa yenidənqurma və inkişaf bankı, Avropa investisiya bankı, Asiya inkişaf bankı, Afrika inkişaf bankı, Ərəb valyuta fondu, İslam inkişaf bankı və s. fəaliyyət göstərirlər.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) Bretton-Vud sazişinə əsasən 1945 ildə yaradılıb və hazırda dünya valyuta sisteminin sabitləşməsində, inkişafda olan və keçid dövrü yaşayan ölkələrinə investisiya cəlb olunmasında böyük rol oynayır. BVF səhmdar cəmiyyət kimi təşkil olunub. BVF üzvlərinin səsli onları üzvlük haqqına mütənasibdir. İnkişaf etmiş ölkələrin (24 ölkə) səsli BVF 60% təşkil edir, o cümlədən ABŞ payına 18% düşür. BVF üzvlərinin kvotalarının 25% konvertasiya olunan, 75% isə milli valyutada ödənilir. BVF əsas vəzifələri bunlardır:

- beynəlxalq ticarətin tarazlaşdırılmış artımına şərait yaratmaq;

- ölkədə böhranlı vəziyyətlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə BVF-in iştirakçılarına 3-5 illik kreditlərin verilməsi;

- valyuta məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması;

- ölkələr arası valyuta tənzimlənməsi;

- tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;

- bank sisteminin sabitləşdirilməsində iştirak.

BVF tərəfindən kreditlərin verilməsində məhdudiyyətlər ölkənin kvotası və onun sabitləşməsi proqramlarına tələblərlə müəyyən olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, BVF tərəfindən bir çox ölkələrdə baş verən böhranların qarşısını almaq mümkün olmamışdır. Bu səbəbdən müstəqil ekspertlər tərəfindən BVF tənqid olunub. Belə ki, onlar tərəfindən qeyd olunur ki:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- BVF inkişaf etmiş ölkələrdən asılıdır və bu səbəbdən BVF tərəfindən aparılan siyasət əsasən bu ölkələrin maraqlarına daha çox uyğundur;

- BVF mütəxəssisləri hər ölkənin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alırlar;

- BVF böhran şəraitində qeyri-sabit iqtisadiyyatı olan ölkələri dəstəkləmək üçün kifayət qədər vəsaitə malik deyil;

- İqtisadiyyatın qloballaşması və inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən BVF nəzarət inkişaf edən ölkələrə real dəstək göstərilir.

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB) 1945-ci ildə yaranıb, 1946-cı ildə fəaliyyətə başlamışdır, uzun müddətli (15-20 illik) kreditlərin verilməsi ilə məşğul olur. Kreditin verilməsi üçün BYİB tövsiyələrini yerinə yetirmək tələb olunur. BYİB-ə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA), Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) və İnvestisiyaların Zəmanəti Beynəlxalq Agentlik (İZBA) daxildir. BİA 1960-cı ildə yaranıb və inkişaf edən ölkələr üçün 35-40 illik faizsiz kredit verir. Bu kreditlərə görə yalnız inzibati xərclər ödənilir. BMK 1956-cı ildə yaranıb və onun tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xüsusi investisiyalar stimullaşdırılır. BYİB və BİA fərqli olaraq BMK tərəfindən cəlb olunan investisiyalara dövlət zəmanəti tələb olunmur. İZBA 1998-ci ildə yaradılıb və qeyri-kommersiya risklərinə görə birbaşa investisiyalarını sığortalanmasını həyata keçirir və hökumətlərə xarici investisiyalar sahəsində məsləhətlər verir. İZBA-nın üzvləri yalnız BYİB üzvləri ola bilər.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) 1990-cı ildə Avropa ölkələri, AİB, ABŞ və digər ölkələr tərəfindən keçmiş sosialist ölkələrində bazar iqtisadiyyatının formalaşmasına dəstək məqsədi ilə yaradılıb. AYİB tərəfindən kreditləşdirilmə obyektləri özəlləşdirilən, yeni yaranan və birgə müəssisələrdir. Postsovet ölkələrində qeyri-dövlət sektorun yaradılması üçün xüsusi fondlar yaradılmışdır. Bazar

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

iqtisadiyyatına keçid şəraitində dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrinə investisiya qoyuluşu üçün aşağıda göstərilən formalardan istifadə edilir:

- istehsalın inkişafına verilən kredit;

- əsas kapitala investisiyalar;

- qiymətli kağızların yerləşdirilməsinə zəmanət;

- zəmanət və digər vasitələrlə kapital bazarlarına çıxışın asanlaşdırılması;

- rekonstruksiya və infrastrukturun yaranmasına borc verilməsi və texniki köməyin göstərilməsi və s.

AYİB maliyyə-kredit siyasətinin əsas istiqamətləri: maliyyə, energetika, telekommunikasiya texnologiyaları sahələridir. AYİB verilən kreditlərin məbləği 15-150 mil. dollar təşkil edir. İqtisadi, sosial və demokratik islahatlar məqsədi ilə Avropa İttifaqının təşəbbüsü ilə keçmiş SSRİ ölkələri üçün texniki dəstək TASİC proqramı işlənib hazırlanmışdır.

İslam İnkişaf Bankı (İİB) Banklar hazırda iqtisadiyyatın ayrılmaz bir hissəsidir. Onların fəaliyyəti fiziki və hüquqi şəxslərin həyatını sadələşdirir, onlar vasitəsi ilə dünyanın istənilən yerinə pul köçürmək, pulları gəlirli sahələrə yönəltmək, səhm satmaq və bir çox əməliyyatlar, həyata keçirmək olar. İslam bankların bu funksiyalarını dəstəkləyir. İslam ölkələrində başqa ölkələrdəki kimi banklar vacib rol oynayırlar. Lakin islam banklarının fəaliyyət prinsipləri adi banklardan fərqlənir. İslamda sələmə pul vermək günahdır və bu səbəbdən islam bankları sələm hesabına gəlir götürümlər. Nəzərə alsaq ki, bankların əsas gəlir mənbəyi kreditə verilən pul vəsaitindən alınan faizdirsə, islam bankları nəyin hesabına gəlir əldə edə bilirlər? Hazırda müsəlman aləmində 150-dən çox banklar müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər. İslam banklarının fəaliyyətinin əsas prinsipi yalnız bankın mənafeyi güdülməsi əvəzinə sosial-etik prinsipə üstünlük verilməsindədir. İslam bankında verilən kreditlərə görə faiz verilmir. Bank tərəfindən biznesin inkişafına kredit verilsə

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

bank və borc alan tərəfindən saziş imzalanır və əgər kredit götürən gəlir əldə edərsə onun müəyyən hissəsi banka verilir, əks halda kredit götürənin fəaliyyəti itkilərlə nəticələnirsə bankda da bu itkilərə şərik olur.

İslam banklarında depozitlərə görə də faiz ödənilmir. Əmanətçi və bank arasında qoyulan vəsaiti investisiyalara yönəldilməsinə razılıq və ya imtina haqqında saziş bağlanır. Əgər əmanətçi vəsaitinin investisiyalara yönəldilməsinə razıdırsa, gəlir əldə edilərsə onun bir hissəsi əmanətçiyə verilir. Əks halda əmanətçi investorun itkilərinə şərik olur. Beləliklə, bank, əmanətçi və investor arasında münasibətlər qarşılıqlı kömək, dəstək əsasında qurulurlar.

İİB 1973-ci ilin 18 dekabrında İslam Təşkilatları konfransında yaradılıb və 1975-ci ilin 20 oktyabrında fəaliyyətə başlayıb. Bankın kapitalı təsisçi ölkələrin üzvilik haqlılarından yaradılıb. Təsisçi ölkələr: SA, Sudan, Küveyt, Liviya, Türkiyə, BƏƏ, İran, Misir, İndoneziya, Pakistan. İİB BMT-də müşahidəçi statusuna malikdir. İİB əsas funksiyası üzv ölkələrin iqtisadi və sosial inkişaf layihələrinin maliyyələşdirilməsində iştirakıdır. Bankın fəaliyyəti şəriyyət qanunları və prinsiplərinə əsaslanır. Pul vahidi – islam dinarıdır və bir dinar bir SDRə bərabərdir. SDR – BVF tərəfindən süni ehtiyat və ödəmə vasitəsidir, bu nə valyuta, nə ödəmə öhdəliyi deyil. Yalnız BVF daxilində nağdsız formada istifadə edilir, tədiyyə balansı kəsirinin aradan qaldırılması üçün istifadə edilir. İİB rəsmi dili ərəb dilidir, eyni zamanda ingilis və fransız dilləri işçi dillər kimi istifadə edilirlər. Bankın xüsusi kapitalı 15 mlrd. islam dinarı təşkil edir. Hazırda İİB 56 iştirakçısı var, o cümlədən 1992-ci ildən Azərbaycanda İİB üzvüdür.

3. Xarici investisiyaların dövlət tənzimlənməsi.

Xarici investisiyaların tənzimlənməsi AR qanunları, beynəlxalq qanun və müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Ölkəyə xarici investisiyaları cəlb etmək üçün əlverişli

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

investisiya iqlimini formalaşdırmaqla yanaşı azad iqtisadi zonaları yaradılması məqsədə uyğundur.

Azad iqtisadi zonalar (AİZ) – ölkə ərazisinin bir hissəsidir ki, orada xarici investor üçün digər ərazi ilə müqayisədə əlverişli şərait yaradılır. AİZ-da xarici investor və xarici kapitallı olan müəssisələr üçün dövlət qanunvericiliyi tərəfində verilən hüquq və zəmanətlərdən başqa güzəştlər də tətbiq edilir. Bura:

- xarici investisiyalı müəssisələrin sadələşdirilmiş qaydada qeydiyyat alınması;
- güzəştli vergi norması,
- torpaq və təbii resursların istifadəsi üçün ödəniş normasının aşağı olması,
- xüsusi gömrük rejimi: sərhəddən sadələşdirilmiş keçid qaydaları, əmtələrinin idxalı və ixracı üçün gömrük rüsumlarının az olması aiddir.

AİZ əsas növləri:

1. Azad ticarət və gömrük zonaları;
2. Sənaye zonaları;
3. Bank və sığorta əməliyyatları üçün güzəştli rejim zonaları;
4. Yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması və tətbiqi ilə əlaqədar texnoloji zonalar (texnopolislər);
5. Kompleks azad zonalar – xüsusi şəhər və rayonlar.

Dünya bazarlarında investisiya resurslarını cəlb etmək uğrunda rəqabət.

Qloballaşma prosesi vahid dünya kapital bazarının formalaşmasına gətirib çıxardı. Eyni zamanda sürətlə inkişaf edən beynəlxalq qiymətli kağızlar bazarı milli iqtisadiyyatların sürətli inteqrasiyasına şərait yaradır. Müasir hesablayıcı texnikanın və telekommunikasiyaların inkişafı maliyyə resurslarının bir saniyə ərzində bir milli bazardan o birisinə keçməsinə imkan verir. Lakin kapitalın mobil olması üstünlükdürsə, bununla yanaşı başqa ölkələrin iqtisadiyyatından

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

asılılığının artması səbəbindən milli qiymətli kağızlar bazarının qeyri-sabitliyi də artır. Bunu böhranların qlobal şəkildə olması təsdiqləyir. Eyni zamanda milli bazarlarda investisiyalar uğrunda rəqabət artır. Ənənəvi olaraq aparıcı ölkələr ABŞ, Avropa birliyi və Yaponiya arasında olan rəqabətə artıq inkişaf edən ölkələr də qatılır. Eyni zamanda, inkişaf edən ölkələrə investisiya qoymaq üçün inkişaf etmiş ölkələr arasında da rəqabət güclüdür.

İnkişaf edən ölkələrin hökuməti tərəfindən investisiya potensialının artırılması strategiyasında bir neçə vəzifəni həll etmək tələb olunur:

1. inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha yüksək iqtisadi artım templərini təmin etmək;

2. iqtisadi strukturun modernləşdirilməsi – emal və yüksək texnologiyalı sahələrin və maliyyə sistemi, xidmət sahəsini inkişaf etdirmək;

3. sosial problemlərinin həll, əhəlinin həyat səviyyəsinin artırılmasını təmin etmək;

4. milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və coğrafi mövqeyinə yaxın ölkələrlə müqayisədə daha cəlbedici olmasını təmin etmək. Bu istiqamətin reallaşması ölkənin imicinin yaxşılaşdırılmasına yönələn informasiya siyasəti aparmasını, yüksək gəlir normasını təmin edən və investisiya qoyuluşu ilə bağlı risklərin azaldılmasını təmin edən makroiqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İnvestisiya resurslarının cəlb edilməsi uğrunda rəqabət üstünlüklərini təmin edən amilləri siyasi, makroiqtisadi, mikroiqtisadi və infrastruktur amillərə ayırmaq olar.

Siyasi amillərə:

- dövlət qurumunun sabit olması,
- investorların hüquqi və səmərəli müdafiəsini təmin edən təkml qanunverici bazanın mövcudluğu,
- gözlənilən, milli iqtisadiyyata uzun müddətli birbaşa və portfel investisiyaların cəlb edilməsinə yönələn iqtisadi siyasət,

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- qiymətli kağızlar bazarının səmərəli və ardıcıl tənzimlənməsini həyata keçirən dövlət orqanlarının mövcudluğu və onların informasiya baxımından daxili və xarici investorlar üçün açıq olması.

Makroiqtisadi amillər iqtisadiyyatın ümumi durumunu, artım templərini və yaxın gələcəyə dəyişilməsi ehtimalını, iqtisadi tsiklin mərhələsini xarakterizə edir. Bu amillərə inflyasiya və işsizlik səviyyəsi, adam başına düşən orta gəlir səviyyəsi, milli valyutanın sabitliyi, dövlət büdcəsi və tədiyyə balansının vəziyyəti, uçot dərəcəsinin norması, vergilərin səviyyəsi, iqtisadiyyatın struktur proporsiyaları (ÜDM-də sənaye, kənd təsərrüfatı və digər sahələrin payı) və onun dəyişilməsi meylləri daxildir. Bunlardan başqa makroiqtisadi amillərə fond bazarının inkişaf səviyyəsi, qiymətli kağızlar bazarlarının və onun ayrı-ayrı seqmentlərinin ÜDM həcminə nisbətən kapitallaşması səviyyəsi, birbaşa və portfel investisiyaların ümumi investisiyaların həcmində payı, maliyyə dairəsinin, o cümlədən kommərsiya və investisiya banklarının, broker kompaniya və birjaların inkişaf səviyyəsi aiddir.

Mikroiqtisadi amillərə milli bazarda fəaliyyət göstərən iri müəssisələrin maliyyə vəziyyəti, idarə etmə səviyyəsi, istehsal və marketinq siyasəti, inkişaf səviyyəsi, bu müəssisələrin qiymətli kağızlarının milli bazarda hərəkəti göstəriciləri aiddir. bu göstəricilər korporativ qiymətli kağızlar seqmentinə aid edilir. Mikroiqtisadi göstəriciləri xarakterizə edən göstəricilərə aktivlər və kapitalın gəlirlik səviyyəsi, səhmlərin qiymətinin, ondan alınan gəlirə nisbəti, keyfiyyət göstəriciləri (İnternetdə saytın olması, səhmdarlarla əlaqələr təmin olunması, şirkətin keyfiyyətlə tərtib olunan illik hesabatı) daxil edilir.

İnfrastruktur amilləri milli qiymətli kağızlar bazarının cəlbediciliyinə təsir edən göstəricilərdir. Bura qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarının səviyyəsi və fəaliyyət istiqamətləri, QK əməliyyatlar prosesində onların münasibətləri daxildir.

Suallar:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

1. Xarici investisiyaların iqtisadiyyatda rolunu əsaslandırın.

2. Əsas beynəlxalq maliyyə qurumları haqqında məlumat verin.

3. İslam banklarının digər bankların fəaliyyətindən prinsipial fərqi nədədir?

4. Azad iqtisadi zonaların hansı xüsusiyyətləri və növlərini bilirsiniz?

5. İnvestisiya resurslarının cəlb edilməsi uğrunda rəqabət üstünlüklərini təmin edən amilləri necə təsnifləşdirmək olar?

Testlər:

Test 1. Xarici investisiyaların növlərinə nə aid deyil?

- birbaşa və portfel investisiya
- qeyri-maddi aktivlərə investisiya
- büdcədən subsidiyalar
- insan kapitalına investisiyalar;
- vençur investisiyalar.

Test 2. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının əsas fəaliyyət dairəsinə adı çəkilənlərdən hansılar aiddir:

- dünya iqtisadiyyatının inkişafının amil və meyllilərinin təhlili;
- investisiya fəaliyyəti və dövlət layihələrinin kreditləşməsi;
- beynəlxalq yardım proqramlarının maliyyələşdirilməsi;
- beynəlxalq valyuta və fond birjasında əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- bütün cavablar düzdür.

Test 3. İnkişaf edən ölkələrin investisiya potensialının artırılması strategiyasına adı çəkilənlərdən hansı aid deyil?

- milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və coğrafi mövqeyinə yaxın ölkələrlə müqayisədə daha cəlbedici olmasını təmin etmək;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

b) inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha yüksək iqtisadi artım templerini təmin etmək;

c) təbii resursların qorunması strategiyası;

d) iqtisadi strukturun modernləşdirilməsi;

e) sosial problemlərinin həll

Test 4 AİZ hansı növü elmi-texniki tərəqqi ilə daha çox əlaqəlidir?

a) Azad ticarət və gömrük zonaları;

b) Sənaye zonaları;

c) Bank və sığorta əməliyyatları üçün güzəştli rejim zonaları;

d) Yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması və tətbiqi ilə əlaqədar texnoloji zonalar (texnopolislər);

e) Kompleks azad zonalar – xüsusi şəhər və rayonlar

Test 5. İnvestisiya resurslarının cəlb edilməsinə təsir edən amillərinin ən dolğun siyahısını qeyd edin:

a) siyasi, makroiqtisadi, mikroiqtisadi və infrastruktur;

b) makroiqtisadi, mikroiqtisadi, regional və infrastruktur;

c) siyasi, makroiqtisadi, mikroiqtisadi;

d) siyasi, makroiqtisadi, mikroiqtisadi və ekoloji;

e) makroiqtisadi, mikroiqtisadi, sosial və infrastruktur

Mövzu 5. İnvestisiya və innovasiyalı inkişaf modelləri

Plan:

- İqtisadi modellər haqqında ümumi anlayış
- İnvestisiya inkişaf modelləri
- İnnovasiya inkişaf modelləri

Əsas anlayışlar

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İqtisadi model, amerikan, yapon və isveç modelləri, paternalizm, investisiya modelləri, innovasiya modelləri.

1. **İqtisadi modellər haqqında ümumi anlayış.** Hər bir ölkəyə məxsus investisiya və innovasiya modellərinin formalaşması bu ölkədə mövcud iqtisadi modeldən asılıdır. İqtisadi model – obyektiv xüsusiyyətləri və tədqiqatın məqsədləri ilə müəyyənləşdirilən iqtisadi proses və ya hadisələrin təsvirinin strukturudur. İqtisadi modelin əsasını iqtisadi sistem təşkil edir ki, onunda əsas elementləri: iqtisadi resurslar və təsərrüfat fəaliyyətinin mülkiyyət formalarından asılı olan sosial-iqtisadi münasibətlər, təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilatı formaları, təsərrüfat mexanizmi, makroiqtisadi səviyyədə iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənmə üsulu, təsərrüfat subyektlərinin konkret iqtisadi əlaqələri və s.

Hər bir ölkənin iqtisadi modeli onun resurs potensialı, sosial-iqtisadi inkişafı və xarici-iqtisadi strategiyasından asılı olaraq formalaşır. Ölkənin resurs potensialını təbii, cəmiyyət və ümumi resurslara ayırmaq olar. Təbii resurslar obyektiv (torpaq, faydalı qazıntılar yəni təbii kapital) və subyektiv (insanın əmək qabiliyyətindən yəni fizioloji kapitaldan) hissələrdən ibarətdir. Cəmiyyətin resurslarına gəldikdə burada obyektiv amil kimi fiziki kapital - əmək vasitələri çıxış edirlər. Subyektiv amil kimi isə institut və təşkilatlar, sahibkarlıq (sosial kapital) çıxış edir. Ümumi resurslara isə informasiya – insan kapitalı və informasiya kapitalı daxildir.

Hər bir iqtisadi sistemə məxsus iqtisadi, sosial şərait və tarixi xüsusiyyətlərə əsasən milli təsərrüfat modelləri formalaşır. Müasir bazar iqtisadiyyatı sistemlərində müxtəlif milli modellər mövcuddur: amerikan, yapon, alman, isveç və s.

Amerikan modelinin əsasını sahibkarlıq aktivliyinin dəstəklənməsi və iqtisadiyyatda qeyri-dövlət sektorunun yüksək payının olması təşkil edir. Dövlət tərəfindən sosial bərabərliyin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

təmin olunması məqsədi qoyulmur və aztəminatlı əhalinin qənaətbəxş həyat səviyyəsinin təmin olunması müxtəlif imtiyaz və güzəştlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. Amerikan modeli yüksək əmək məhsuldarlığına və əmək etikasına, şəxsi təşəbbüs və uğurluluğa istiqamətləndirilib. Adı çəkilən xüsusiyyətlər ənənəvi amerikan modelinə məxsusdur, son 10-illiklərdə bu modeli gücləndirən yeni cəhətlər əlavə olunub:

- çevrik, şaxələnmiş kiçik seriyalı istehsala keçid;
- iqtisadiyyatın elm tutumluğunun artımı;
- informasiya infrastrukturunun rolunun artması;
- postindustrial iqtisadiyyatın elm, təhsil və səhiyyə kimi sahələrinin inkişafının təmin olunması;
- mülkiyyətin təkamülü – əlavə kapitalın cəlb edilməsi baxımından ən səmərəli korporativ mülkiyyətin inkişafı.

Bu yeni meyillər amerikan iqtisadi modelini möhkəmlədir, səmərəliliyini artırır. Sosial yönümlü iqtisadiyyatla müqayisədə amerikan modeli daha səmərəlidir.

Yaponiya iqtisadi modeli – “planlı bazar iqtisadiyyatı” kimi də təqdim oluna bilər. Ölkədə xüsusi dövlət tənzimlənməsi və xüsusi sahibkarlığın qarşılıqlı fəaliyyət (əməkdaşlıq) sistemi mövcuddur. Bu sistem vasitəsi ilə dövlət xüsusi sahibkarların investisiya və elmi-texniki siyasəti, mühüm əmtəə və resurslara qiymətin əmələ gəlməsi sahəsində qərarların qəbul olunmasına təsir edə bilər. Bu metod bazar mexanizmini əvəz etmir, o yalnız onun fəaliyyətini dəstəkləyir, tamamlayır və ona müəyyən korrektə (düzəliş) verir. Yaponiyanın iqtisadi inkişaf modeli əsas 4 prinsip üzərində qurulur:

- prioritet vəzifələrinin həlli üçün bütün resursların səfərbər edilməsi məqsədi ilə sərt dövlət tənzimlənməsini həyata keçirilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının ixraca istiqamətləndirilməsi;
- xarici kapitalın ilk növbədə elmi-texniki tərəqqinin təmin olunması üçün cəlb edilməsi;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- xarici bazarlarda yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik iri milli inhisarların yaradılması.

Adı çəkilən prinsiplər bir çox ölkələrdə tətbiq olunsa da Yaponiya möcüzəsinin əsasında yaponların mürəkkəb təbii və tarixi şəraitdə formalaşan, dini, fəlsəfi və mənəvi dəyərlərə əsaslanan mentalitetidir. Bura yapon xalqının sərt nizam-intizama riayət etməsi, zəhmətkeşliyi, səbirli, səliqəsi, minimal tələbata, kollektivizm hissi, firmaya sədaqət, böyüklərə tabeçilik və hörmət, daimi oxumaq, öyrənmək həvəsi daxildir.

Avropa ölkələrinə gəldikdə burada alman və İsveç modelləri ilə tanış olaq. **Alman modeli** – sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatıdır. Burada bazar iqtisadiyyatının qüsurları sosial infrastruktur vasitəsi ilə yumşaldılması, aradan qaldırılması nəzərdə tutulub. Almaniyada sahibkar və muzzdla işləyənlər arasında əmək haqqı, iş vaxtının müddəti, məzuniyyət və digər şərtlər üzrə razılıq əldə olunur. Eyni zamanda sosial müdafiə sistemi fəaliyyət göstərir: işsiz, əlil və xəstələrə müvafiq ödənişlər, müəssisənin müflisləşməsi nəticəsinə işini itirənlərə və yeni peşə öyrənənlərə dəstək və s. Beləliklə, alman modelində dövlətin əsas vəzifəsi bazar səmərəliliyi və sosial bərabərlik arasında tarazlıq yaratmaqdır. Alman modelinin əsas cəhətləri:

- qarışıq iqtisadiyyat əhəmiyyətli dövlət sektoru ilə xarakterizə edilir;

- dövlət tənzimlənməsi tək makrosəviyyə ilə kifayətlənmir, hətta təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin bəzi sahələrinə müdaxilə edir;

- iqtisadiyyatın sosial yönümlü olması, cəmiyyətin bütün üzvlərinə qarşı dövlət tərəfindən paternalizm (himayədarlıq) siyasəti, əhalinin həyat səviyyəsinin, səhiyyə, təhsil və mədəniyyət xidmətləri ilə təmin olunmasına zəmanət verir;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- dövlət tənzimlənmənin əsas istiqaməti azad rəqabəti dəstəkləmək, kapitalın təmərküləşməsinin azaldılması, yeni təsərrüfat subyektlərinin yaranması üçün şərait yaradılmasıdır;

- işsizliyin minimum səviyyə endirilməsi məqsədi ilə məşğulluğun tənzimlənməsi;

- dövlət tənzimlənməsinin əsas vasitəsi kimi pul-kredit mexanizmindən istifadə etməkdir.

İsveç modeli – güclü sosial siyasətlə digər modellərdən seçilir və milli gəlirin yenidən paylanması hesabına yoxsulların təmin olmasına, gəlirlərin bərabərsizliyinin azalmasına yönəlib. İsveç modelində dövlət xərclərinin səviyyəsi yüksəkdir və onların çox hissəsi sosial məqsədlərə xərclənir. Dövlət xərclərinin yüksək səviyyəsi və onların sosial məqsədə istifadə edilməsi bazarda rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən xüsusi bizneslə məşğul olanlara yüksək vergi normasının tətbiqi ilə nəticələnir. Beləliklə, xüsusi sektor iqtisadi funksiyalı, dövlət isə yüksək həyat səviyyəsinə, o cümlədən də məşğulluq, təhsil, sosial sığorta, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərini və s. təmin edir. İsveç modelinin əsas cəhətləri:

- dövlət sektorunun payının yüksək olması;

- işsizlik səviyyəsinin çox aşağı olması;

- əmək haqqı sahəsində həmkarların həmrəylik siyasəti;

- yüksək vergi norması.

Beləliklə investisiya və innovasiya modelləri ölkələrin ümumi iqtisadi modellərinə müvafiq olur.

2. Investisiya inkişaf modelləri

Əvvəlki mövzuda biz dövlətin investisiyaları tənzimlənməsi vasitələrindən danışdıq. Lakin artıq tam formalaşmış bazar şəraitində dövlətin investisiyaları tənzimlənməsi vasitələri məhduddur, əsasən bu vergilər və dövlətin müxtəlif maliyyə layihələrinin tənzimlənməsidir. İqtisadiyyatda yaranan vəziyyətdən və prioritet məqsədlərdən asılı olaraq onlar səmərəli və səmərəsiz ola bilər. Investisiya

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

siyasətində bu vasitələrin istifadə modelləri mövcuddur. Onları iqtisadi ədəbiyyatda üç müxtəlif model kimi göstəririlər.

Birinci modeldə əsas vasitə kimi xüsusi investisiyaların vergilər vasitəsi ilə stimullaşdırılması nəzərdə tutulur. İkinci modeldə xüsusi layihələrin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur. Üçüncü modeldə xüsusi investorların fəaliyyəti razılaşıdırılır və nöqsanlar koordinasiya və korrekte olunur. Bu modeldə dövlət tələb olunan infrastrukturunu yaradır və insan kapitalına investisiyaları həvəsləndirir. Təbii ki, adı çəkilən modellərdə daha geniş vasitələrdən istifadə olunur, lakin onların arasında əsas kimi stimullaşdırıcı vasitələr götürülür.

Şərti olaraq birinci modeli “Amerikan”, ikincisini “Yapon”, üçüncüsünü isə “Tayvan” modeli adlandırmaq olar. Belə təsnifat da bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsini sistemləşdirmək məqsədi ilə edilib. Bu modellərin hər biri müvəffəqiyyətli olduğuna görə onların keçid ölkələrində tətbiqi məqsəd uyğun ola bilər.

Hal-hazırda amerikan modeli Amerikadan başqa bir çox ölkələrdə tətbiq olunur və burada aparıcı rol vergi vasitələrinə ayrılır. Vergi mexanizmi ilə bərabər ölkədə qiymətlərin və faiz dərəcəsinin sabitləşməsinə yönəlmiş liberal makroiqtisadi siyasət aparılır. Bu siyasət çərçivəsində banklar aparıcı rol oynayıb, investisiya resurslarının paylanması sərəməliyinin nəzarət mexanizmi fond birjasının üzərinə düşür. Bu modelin fəaliyyəti üçün inkişaf etmiş qiymətli kağızlar birjasının olması əsas şərtlərdən biridir. Dövlət iqtisadi inkişafın mövcud vəziyyəti və gələcəyə proqnozu haqqında keyfiyyətli informasiya yaymaqla mövcud problemlərin həlli üçün şərait yaradır. Dövlət infrastruktur tələb olunan qədər investisiya yönəldir, istisna hallarında infrastruktur layihələrə yönələn investisiyalar ümumi iqtisadi strategiyanın elementi ola bilər, buna misal kimi Ruzveltin “yeni kursunu” göstərmək olar. Bu modeldə zəruri şəraitdə investisiya resurslarının sərəməli

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

paylanması təmin olunur. Bu modelin nöqsanı isə yığılmanın yaranması və artırılması üçün stimulların olmamasındadır.

Yapon modeli – dövlət və xüsusi investisiyaların aktiv əməkdaşlığı əsasında qurulmuşdur. Dövlət bank sistemində nəzarət edir, əhalinin əmanətlərinin mobilizasiyasını təşkil edib bu vəsaiti korporasiyalara istifadə üçün yönəldir. Korporasiyalar isə öz növbəsində üzərilərinə götürdükləri öhdəlikləri mütləq yerinə yetirilməlidirlər. İnfrastruktura yönələn investisiyalar konkret xüsusi firmaların tələbləri ilə koordinasiya olunur. Yapon modelinin reallaşması üçün güclü xüsusi sektor və sərəməli idarə etmə aparatına malik dövlət olmalıdır. Modelin üstün cəhəti – sərəməli investisiyalar üçün əhəmiyyətli vəsaitin cəmləşməsi imkanındır. Modelin çatışmayan cəhəti isə investisiyaların planlaşdırılması prosesinin siyasiləşdirilməsi, pul-kredit parametrlərin xoşagəlməz dəyişilməsi və siyasi qüvvələrin korrupsiyasıdır.

Tayvan modelində – amerikan və yapon modelinin vasitələrindən kombinə edərək istifadə edilir. Bu modelin əsas cəhəti – dövlət tərəfindən xüsusi investisiya qərarlarının koordinasiya mexanizminin yaradılmasıdır. Bu modeldə nəzərdə tutulur ki, ixraca işləyən firmalar bazarı və potensial investorları yaxşı tanıyırlar. Onların ətrafında yaranan təchizatçılar şəbəkəsinə daxil olan firmalar isə öz planlarını aparıcı firma ilə razılaşıdırırlar. Dövlətin əsas vəzifəsi – bu qrupu dəstəkləməkdir və layihə-konstruktor büroları, texniki xidmət və elmi laboratoriyaları maliyyələşdirməklə bazarın bütün iştirakçıları üçün yeni texnologiyalara yiyələnmək, yeni məhsulun işlənilməsində bərabər iştirak etmək imkanı yaratmaqdır. Bundan istehsalı ixraca yönəldən kompaniyalar üstünlük qazanır və güzəştli kredit əldə edə bilirlər. Modelin zəif tərəfi – Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yeni qaydalarına cavab verməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə mövcud institusional bazanı nəzərə almadan hər hansı bir modeli olduğu kimi tətbiq

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

etmək düzgün olmaz. Bəzi hallarda yalnız investisiyaların stimullaşdırılması heç də müvəffəqiyyəti təmin etmir. Investisiyaların iqtisadiyyat üçün səmərəli olması ilk növbədə əlverişli investisiya mühitinin, tələb olunan infrastrukturunun yaradılmasına əsaslanır. Yalnız bazar mexanizmi və milli iqtisadiyyatın güclü tərəfinə arxalanan investisiya uğurlu hesab oluna bilər.

2. Innovasiya modelləri.

Birinci model – innovasiya mühitinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Məsələn, ABŞ-da Silikon Dərəsi (Kaliforniya ştatı) bu modelə aiddir. Bu model innovasiya mühitinin formalaşdırılması və gələcəkdə innovasiya və texnoloji inkişaf mənbəyinə çevrilməsi üçün 4 elementin mövcudluğu ilə şərtlənir:

- iri elmi-tədqiqat və təcrübə mərkəzləri tərəfindən təqdim olunan elm;
- iri xüsusi kapital;
- müasir texnika ilə təchiz olunan çox profilli müəssisələr;
- yüksək peşəkarlığa malik mühəndis və fəhlə heyəti.

Bu 4 amil vasitəsi ilə texnoloji inkişaf prosesi həyata keçirilir. Bu prosesin fərqli cəhəti – adı çəkilən amillərin kiçik ərazidə cəmləşməsidir. Məsələn, Silikon Dərəsinin ərazisində, yəni 30 kv.km sahədə informasiya texnologiyaları sahəsində 8 min müəssisə və 220 min yüksək peşəkarlığa malik mühəndis və fəhlə çalışır.

İkinci model – TMK tərəfindən həyata keçirilən modeldir. Burada TMK özündə bütün amilləri cəmləşdirir – iri kapital, müasir istehsal səviyyəli müəssisələr, yüksək peşəkar heyət. Bəzi hallarda TMK özünün ET mərkəzləri mövcud olur, bəzi halda isə iri universitet mərkəzlərində tədqiqatlar TMK-lar tərəfindən maliyyələşir. Beləliklə TMK daxilində texnoloji prosesə tələb olunan bütün elementlər generasiya olunur və TMK maraqlarına müvafiq həyata keçirilir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Üçüncü model – dövlət proteksionizmi əsasında (himayədarlıq siyasəti) qapalı milli bazar şəraitində həyata keçirilirdi. Bu modeldə dövlət texnoloji innovasiyaları dəstəkləyir. Məsələn, Yaponiya və Cənubi Koreya ilk mərhələdə amerikalı və avropa texnologiyalarının təkrarlayıcıları, sonra isə innovasiya sahəsində təcrübə toplayandan sonra öz yüksək texnologiyalı məhsulunun istehsalına keçidilər. Əgər ilk mərhələdə dövlət innovasiyalı məhsulu istehsal edən şirkətləri ölkə daxilində dəstəkləyirdisə, sonra bu məhsulların dünya bazarlarına çıxması üçün şərait yaradırdı.

Dördüncü modelə texnoloji inkişaf açıq bazar şəraitində, dünya bazarları ilə daimi və bilavasitə qarşılıqlı əlaqə şəraitində həyata keçirilir. Məsələn, Fransa hökuməti milli şirkətlərini informasiya bazarlarında beynəlxalq rəqabətdə dəstəkləyir. Dövlət dəstəyinə baxmayaraq, fransız şirkətlərinə texnoloji inkişafın dünya səviyyəsində rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması olduqca çətindir.

Beşinci model – “hərbi” modeldir ki, onun əsas məqsədi texnoloji inkişaf vasitəsi ilə hərbi sahədə üstünlük qazanmaqdır. İnkişafında hərbi modelin seçən ölkələr 2 problemlə qarşılaşır:

- birincisi – mənəvi problemdir, yəni elm və texniki nailiyyətlərin ölüm vasitələri kimi istifadə edilməsidir;
- ikincisi – bu sahədə yaradılan yeniliklər məxfi saxlandığına görə digər sahələrdə istifadəsi məhduddur. Informasiya texnologiyaları sərbəst informasiya mübadiləsinə, kapitalın aktiv hərəkətinə, yeni vəsaitin cəlb olunmasını tələb edir. Bu da hərbi yeniliklərin məxfi olmasına ziddir. Hərbi modelin elementləri amerikalı texnoloji inkişafın daha çox məxsusdur. Ancaq XX-ci əsrin 80-ci illərində iri hərbi proqramların azaldılmasına başlandı və sənaye, maliyyə şirkətlərinin xüsusi kapitalının innovasiya layihələrinə yönəlməsinə üstünlük verildi.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

1982-ci ildən ABŞ-da innovasiya layihələrində dövlət və xüsusi kompaniyaların payı müəyyənləşdirilir və xüsusi şirkətin yeniliyin işlənilməsinə maraq azalarsa, dər hal o şirkətin dövlət maliyyələşdirilməsi də azaldılır. 1986-cı ildə vergi islahatları ETTKİ sahəsinə qeyri-federal mənbələrdən külli miqdarda vəsait cəlb edilmə ilə nəticələndi. Əgər şirkətin elmi araşdırmalara xərcləri artarsa, vergidə 25% güzəşt tətbiq olunurdu; ali məktəblərə verilən subsidiyalara vergilərin azaldılması; innovasiyalı layihələrin risklə bağlı əməliyyatlarına vergi normasının 48%-dən 28%-dək endirilməsi və patent qanunvericiliyinin kiçik və orta biznesin keyrinə dəyişdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Altıncı model – Avropa İttifaqı modelidir. Bu model milli innovasiya mühitindən geniş, ayrı-ayrı dövlətlər və onlarda fəaliyyət göstərən xüsusi kompaniyalar arasında əməkdaşlığa əsasən fəaliyyət göstərir. Məsələn, “Avrokom” proqramına əsasən texnologiyalar sahəsində iri proqramların 2 və ondan daha çox ölkələrin kompaniyaları tərəfindən həyata keçirilən layihələr Aİ vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Maliyyələşdirmə haqqında qərar qəbul edən Beynəlxalq Ekspert Komissiyası milli maraqlar çərçivəsindən çıxaraq bütövlükdə Avropa iqtisadiyyatının inkişafına inkişaf dinamikasını dəstəkləmək məqsədini əsas kimi tutur.

Adları qeyd edilənlərdən başqa texnoloji inkişafın “innovasiya diffuziyaları” inkişaf üsulu mövcuddur ki, bu da artıq yaradılmış yeni texnologiyaların istifadəsi ilə xarakterizə olunur. Almaniyada və İtaliyada tətbiq edilən bu üsulun üstün cəhəti – yeni texnologiyaların sənayedə tez istifadə edilməsi və gəlir gətirməsi, çatışmayan cəhəti isə - onların tətbiqində başqa ölkədə istehsal olunan mövcud texnologiyalara uyğunlaşması məcburiyyətidir.

Suallar:

1. İqtisadi model anlayışı və onun elementləri haqqında nə deyə bilərsiniz?

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

2. İqtisadi modellər necə təsnifləşdirilir?
3. Amerikan iqtisadi modeli və Alman iqtisadi modeli müqayisə edin.
4. Alman iqtisadi modelinin İsveç iqtisadi modelindən fərqi nədədir?
5. Necə investisiya və innovasiya modelinin tanıyırınsınız? Onların hər birini xarakterizə edin.

Testlər:

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansılar İsveç modelinin əsas cəhətlərinə aid deyil?

- a) dövlət sektorunun payının yüksək olması;
- b) işsizlik səviyyəsinin çox aşağı olması;
- c) əmək haqqı sahəsində həmkarların həmrəylik siyasəti;
- d) yüksək vergi norması;
- e) şəxsi təşəbbüsün yüksək səviyyəsinin olması.

Test 2. Adı çəkilənlərdən hansılar Alman modelinin əsas cəhətlərinə aid deyil?

- a) qarışıq iqtisadiyyat əhəmiyyətli dövlət sektoru ilə xarakterizə edilir;
- b) dövlət tənzimlənməsi tək makrosəviyyə ilə kifayətlənmir, hətta təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin bəzi sahələrinə müdaxilə edir;
- c) iqtisadiyyatın sosial yönümlü olması,
- d) cəmiyyətin bütün üzvlərinə qarşı dövlət tərəfindən paternalizm (himayədarlıq) siyasəti,
- e) çevrik, şaxələnməmiş kiçik seriyalı istehsalın inkişafı.

Test 3. Adı çəkilənlərdən hansı innovasiya mühitinin formalaşması üçün əsas şərtlərə aid deyil?

- a) iri elmi-tədqiqat və təcrübə mərkəzləri tərəfindən təqdim olunan elm;
- b) iri xüsusi kapital;
- c) müasir texnika ilə təchiz olunan müəssisələr;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- d) əmək haqqının yüksək artım tempi;
- e) yüksək peşəkarlığa malik mühəndis və fəhlə heyəti.

Test 4. Hərbi innovasiya modelinin hansı problemləri yaradır?

- a) sosial və iqtisadi;
- b) texniki və mənəvi
- c) mənəvi və məxfiliyin saxlanması zərurəti;
- d) mənəvi və ekoloji;
- e) sosial və mədəni

Test 5. Amerikan investisiya modelində aparıcı rolu nə oynayır?

- a) pul-kredit siyasəti
- b) vergi mexanizmi;
- c) əhalinin əmanətlərinin toplanması;
- d) dövlət xərcləri
- e) uçot dərəcəsinin dəyişməsi.

Mövzu 6. Milli innovasiya sisteminin (MİS) formalaşması

Plan:

1. Milli innovasiya sistemi anlayışı və mahiyyəti
2. Dövlətin elmi-texniki siyasəti
3. İnnovasiya infrastrukturunu

Əsas anlayışlar:

Milli innovasiya sistemi, elmi-texniki siyasət, innovasiya infrastrukturunu, biznes inkubatoru, innovasiya mərkəzi, texnopark, texnopolis.

1. **Milli innovasiya sistemi anlayışı və mahiyyəti.** İlk dəfə MİS anlayışı 1987-ci ildə Friman tərəfindən Yaponiya texnoloji siyasətinin tədqiqi zamanı istifadə edilmişdir. Tədqiqatında Friman II-ci dünya müharibəsindən sonra ki iqtisadi inkişafın uğurunu təmin edən yapon innovasiya sistemini təsvir etmişdir. Lakin innovasiya sistemi haqqında ilk

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

ciddi tədqiqat 1992-ci ildə B. Lundball tərəfindən dərc olunmuş "Milli innovasiya sistemi" adlı kitabında öz əksini tapmışdır.

MİS – fəaliyyəti innovasiyaların həyata keçirilməsi və dəstəklənməsinə yönələn subyekt və institutların məcmusudur. MİS struktur elementləri kimi dövlət, biznes və təhsil müəssisələri çıxış edirlər. MİS dövlət və qeyri-dövlət qurumları daxildir. Dövlət qurumlarına: innovasiyaları idarə etmə qurumları, innovasiya mühitini formalaşdıran institusional sistem (qanun, norma, qayda, standartlar), innovasiyaların büdcədən maliyyələşdirilməsi; dövlətin elmi mərkəzləri, təhsil sistemi daxildir. Qeyri-dövlət sisteminə isə vençur kompaniyalar, TMK elmi mərkəzləri, elm tutumlu şirkətlər, innovasiyaların xüsusi maliyyələşdirmə sistemi, konsaltinq kompaniyalar və müstəqil ekspertiza və s. daxildir.

MİS əsas məqsədi – elmtutumlu sahələrin inkişafı hesabına dayanaqlı iqtisadi artımı təmin edən, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəldən sahələr sistemini yaradılmasıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə özlərinə məxsus MİS formalaşmış və fəaliyyət göstərir. Dövlət MİS güzəştli vergi, birbaşa büdcə maliyyələşdirilməsi, kreditlərin verilməsi, vençur fondların təşkili və inkişafına kömək və digər vasitələrlə dəstəkləyir. İqtisadiyyatın innovasiya yönümlü olması aşağıda adı çəkilən əlamət və indikatorlarla xarakterizə olunur:

- iqtisadi sərbəstlik səviyyəsi;
- təhsil və elmin yüksək inkişaf səviyyəsi;
- həyat keyfiyyətinin yüksək səviyyəsi;
- insan kapitalının yüksək keyfiyyəti;
- innovasiya yönümlü istehsal və məhsulların xüsusi çəkisinin yüksək olması (60-80%);
- rəqabət və innovasiyalı məhsula yüksək tələbin olması;
- innovasiyalı təklifin çox olması və rəqabət hesabına onların ən səmərəlilərinin seçilməsi;
- yeni bazarların yaradılması;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- bazarların müxtəlifliyi prinsipinin gözlənilməsi.

2. **Dövlətin elmi-texniki siyasəti** Dövlətin elmi-texniki siyasəti MİS vacib tərkib hissəsidir. ET siyasətin məqsədi – ölkənin elmi-texniki potensialının inkişafına nail olmaq, elmin iqtisadi inkişafa töhfəsini artırmaq, dünya yüksək texnologiyalar bazarlarında ölkənin mövqelərini möhkəmlətməkdir.

YUNESKO-nun təsnifatına görə elmi-texniki fəaliyyət 3 əsas tərkib hissədən ibarətdir:

1) Elmi-texniki və təcrübi-konstruktor işləri. Elmi-texniki və təcrübi-konstruktor işləri fundamental tədqiqatları, təbii tədqiqatları və yeniliklərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi proseslərini özündə cəmləşdirir.

2) Elmi-texniki təhsil və kadr hazırlığı ixtisaslaşdırılmış ali təhsilin bütün səviyyələrini əhatə edir: bakalavr, magistr, doktor dərəcələrini almaq üçün hazırlığı, digər alim və mühəndislərin təhsil almaq sistemini nəzərdə tutur;

3) Elmi-texniki xidmətlər. Bura ETTKİ bağlı texniki biliklərin yaradılması, yayılması və istifadəsi ilə bağlı fəaliyyət daxildir:

- Elmi-texniki sahədə informasiya fəaliyyəti;
- Muzey, zoo- və botanik bağlar;
- Elmi-texniki ədəbiyyatın tərcüməsi, nəşri;
- Geoloji, topoqrafik, meteoroloji və s.;
- Faydalı qazıntıların kəşfiyyəti;
- Sosial-iqtisadi proseslərə dair göstəricilərin toplanması;
- Sınaq, standartlaşma, metrologiya, keyfiyyətə nəzarət;
- Konkret layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün məsləhət;
- Patent-lisenziya fəaliyyəti.

ET siyasəti sahəsində dövlətin əsas vəzifələri:

- elm və texnikanın inkişaf prioritetlərinin müəyyən edilməsi;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- intellektual mülkiyyətin müdafiəsi;
- dövlətin məqsədli layihə və proqramlarının işlənilib hazırlanması və reallaşması;
- elmi müəssisələr sisteminin formalaşması və onların fəaliyyətinin koordinasiyası;
- elm və istehsal arasında inteqrasiya.

Dövlətin ET siyasətində tənzimlənmə obyektini kimi yeni biliklər və onların yeni texnika və texnologiyada təcəssüm olunması çıxış edir.

Elmi-texniki siyasətin metodlarına tədqiqatların birbaşa və dolaylı maliyyələşdirilməsi, elmi-texniki infrastrukturun formalaşması, elm və təhsil sahəsində təşkilatı qarşılıqlı fəaliyyətin strukturunun formalaşması və ETTKİ sahəsində mülkiyyət hüququnun müdafiəsi kimi tədbirlər daxildir.

Dövlətin ET siyasəti 2 istiqamətdə həyata keçirilə bilər:

1. ET inkişafın bütün sahələrinə və tədqiqat proqramlarına cəmiyyət üçün əhəmiyyətindən asılı olaraq daim dövlət dəstəyi göstərilir;

2. ET inkişafın selektiv dəstəklənməsi, yəni elm və texnikanın müəyyən seçilmiş sahəsinin stimullaşdırılmasını təmin edən qeyri-müntəzəm və güclü dəstəyin göstərilməsi.

Elm və texnikanın dövlət dəstəyi formaları:

1. Tədqiqatların bilavasitə maliyyələşdirilməsi, məsələn qrantların ayrılması, avadanlığın alınması.

2. Məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsi, məsələn, ETTKİ koordinasiya çərçivəsində iri iqtisadi, hərbi, elmi və d. vəzifələrin həyata keçirilməsi.

3. Layihə maliyyələşdirilməsi müxtəlif (elmi, texniki, iqtisadi, hərbi, ictimai və s.) vəzifələrin həlli üçün maddi-texniki obyektlərin yaradılmasının maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur. Layihə maliyyələşdirilməsi obyektləri kimi təbii elmlərin tədqiqi sahəsində fəaliyyət göstərən qurğular, rəsədxana, Peyk, reaktor, beynəlxalq kosmik stansiya və s. çıxış edir bilər.

3. Innovasiya infrastruktur (II) dedikdə yeni bilik, müxtəlif yenilikləri yeni əmtəə və xidmətlərə çevirən, bazar şəraitində onların yayılması və istehlakını təşkil və təmin edən, bir-biri ilə əlaqəli innovasiya fəaliyyəti obyektlərin məcmusu başa düşülür. II elmi yeniliklərin nəticələri və bazar, dövlət, sahibkarlıq fəaliyyəti arasında əlaqə yaradır. Milli innovasiya sisteminin infrastruktur əsasını innovasiya-texnoloji mərkəzlər, texnoparklar, elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinə dəstək fondları, ilkin və vençur maliyyələşdirmə fondları, mütəxəssislərin hazırlanması mərkəzləri, elmi-inkubatorlar, innovasiya fəaliyyətinin informasiya təminatı kimi qurumlar təşkil edir. II birinci növbədə xüsusi, bazara istiqamətləndirilmiş texnopark, texnopolis, innovasiya-texnoloji mərkəzlərin və kiçik innovasiya və vençur müəssisələrin olmasını nəzərdə tutur. Bu müəssisələrin əsas məqsədi – innovasiya və ETTKİ fəaliyyətinin nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasıdır, başqa sözlə desək, maddi istehsal sahəsinə yeridilməsidir.

II 4 tərkib hissəyə ayırmaq olar:

1. Hüquqi infrastruktur:

- İntellektual fəaliyyət obyektləri və intellektual hüququ qoruyan qanunlar;

- ETTKİ stimullaşdıran, onun nəticələrinin tətbiq sahəsinə çatdırılmasını tənzimləyən hüquqi aktlar;

- Sahibkarlığın dəstəklənməsinə yönələn qanunverici aktların mövcudluğu;

- Kiçik və orta biznesin hüquqi təminatı.

2. İnformasiya infrastrukturunu yeniliklərin patentləşməsi, marketinq tədqiqatların aparılmasında tələb olunan informasiya ilə təmin olunmasına yönəlib və məlumat, patent, təhlil, texniki və reklam xarakterli olur.

3. İxtisaslandırılmış innovasiya mərkəzləri – biznes-inkubatorları, texnopark, innovasiya mərkəzləri, sahibkarlığın dəstəklənməsi mərkəzləri və s.

4. Maliyyə institutları – banklar, investisiya fondları, fərdi investorlar, vençur fondlar və s.

Kiçik biznes inkubatoru müxtəlif mülkiyyət formalarından yaradılan və müəyyən şərtlərlə fəaliyyətə başlayan kiçik müəssisələrə inkişaf edib maliyyə müstəqilliyi əldə edənədək kömək məqsədi ilə ofis və istehsalat müəssisələrinin verilməsini təşkil edən şirkətdir. Inkubatorun əsas vəzifəsi – kiçik biznes subyektlərinin inkişafı və dəstəklənməsi üçün əlverişli təşkilatı-iqtisadi şəraitin yaradılmasıdır.

Innovasiya mərkəzi (İM) kiçik biznesin ixtisaslaşdırılmış inkubatoru kimi fəaliyyət göstərir və burada kiçik müəssisələrdə yeni texnologiyaların işlənilməsi və hazırlanması və istifadəsi üçün şərait yaradılır ki, gələcəkdə onlar müstəqil istehsal təşkil etsinlər. İnnovasiya mərkəzləri kiçik biznesin informasiya təminatını həyata keçirir, tərəf müqabili, investor və kreditorların axtarışı ilə məşğul olurlar, marketinq tədqiqatları və konsaltinq xidmətləri göstərir. Bundan başqa, İM kiçik müəssisələrə maliyyə dəstəyi göstərir.

Texnoparklar elm və sənayenin inteqrasiya formasıdır – ərazi elmi-sənaye komplekslərinə aiddir. Texnopark deyərək, elmi-texniki sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlığın inkişafına şərait yaradan, o cümlədən maddi-texniki və informasiya bazasını yaradan innovasiya infrastrukturunu subyektə nəzərdə tutulur. Texnopark bütün innovasiya prosesi boyu – yeniliyin axtarışından başlayaraq, əmtəənin nümunəsinin hazırlanması bazarada satışına qədər prosesin həyata keçməsinə şərait yaradır. Beləliklə, texnoparklar vasitəsi ilə elmi-tədqiqatların nəticələri istehsalat və istehlakçılara çatdırılması prosesi kompleks şəkildə sürətləndirilir.

Texnoparkların təsnifatı. Texnoparkların inkişafında 2 mərhələ mövcud olmuşdur. Birincisi – XX-ci əsrin 60-cı illəri ABŞ-da ilk texnoparkların yaranması və Qərbi Avropa ölkələrinə onların yayılması. İkincisi – XX əsrin 80-ci illərdə

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrində 2-ci nəsil texnoparkların yaranması və Yaponiya və Uzaq Şərq ölkələrində yeni növ texnoparkların yaradılması və yayılması.

Şərti olaraq texnoparkları üç modeldə birləşdirmək olar: amerikan (ABŞ, BB); yapon və qarışıq (Fransa, Almaniya)

Amerikan modelində 3 tip texnopark mövcuddur:

- “elmi parklar” – sırf elmi tədqiqatlar

- “tədqiqat parkları” – burada elmi parklardan fərqli olaraq yenilik işlənilir hazırlanır

- ABŞ-da “inkubator”, BB – innovasiya mərkəzləri – yeni yaranan kompaniyalara müasir qiymətə torpaq, bina icarəyə verilir, bu kompaniyalar laboratoriya avadanlığı və xidmətlərlə təmin olunur.

ABŞ- da ən iri “elmi park” Stenford Universitetində yaradılıb. Universitetə məxsus torpaqlar yüksək texnologiyalar sahəsində fəaliyyət göstərən kompaniyalara 51 ilə icarəyə verilib. Bu kompaniyalar arasında IBM, Hewlett Packard, aerokosmik, kimya, biotexniki kompaniyalar və d. var. Avropada yeganə “elmi park” Şotlandiyanın Heriot-Wattondur ki, burada yalnız elmi tədqiqatların aparılması nəzərdə tutulub, kütləvi istehsal isə qadağandır.

“Tədqiqat parklarına” sənaye müəssisələri ilə sıx əlaqədə olan kommersiya xarakteri daşımayan tədqiqat institutları yerləşdirilir – məsələn, bunlara İllinoys Texnoloji Universitetin Mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən qurumlar aiddir.

XX-ci əsrin 80-ci illərindən Qərbi Avropada bu ölkələr üçün texnoparkların yeni növü olan – “yüksək texnoloji” kiçik müəssisələrin tələbatına yönələn innovasiya mərkəzləri yaranmağa başladı. Mahiyyətinə görə onlar amerikan “inkubatorlarına” yaxındılar. Onların əsas vəzifəsi – ideya və ixtiraların sahibkar kapital ilə birləşməsi, ictimai və xüsusi fondların kapitalı vasitəsi ilə ilkin maliyyə resurslarına olan ehtiyacın ödənilməsidir. Innovasiya mərkəzlərinin funksiyaları innovasiya prosesinin müxtəlif mərhələlərini əhatə edir, əsasən

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

də təcrübə-sınaq mərhələsindən kommersiya məqsədi ilə istehsalə keçidi stimullaşdırır. Innovasiya mərkəzləri yeni məhsulun lisenziyasını istehsalçılara satılmasında tədqiqatçı-sahibkarlara kömək edirlər. Avropada bir sıra İM yerli hökumətin nəzdində fəaliyyət göstərir, iri İM (40 yaxın) bazası isə Brüsseldə yerləşən Avropa şəbəkəsinə daxildir.

Yapon modeli, amerikan “elmi park” modelindən fərqli olaraq yeni şəhərlərdən “texnopolislərin” tikilməsini (salınmasını) nəzərdə tutur. Texnopolislər 1982-ci ildə yaradılmışdır və elmi tədqiqatların elmtutumlu sahələrlə cəmləşməsini təmin edir. Yaponiya adalarında 19 zonada yerləşdirilmişdir. Bütün bu texnopolislər aşağıdakı, meyarlara cavab verməlidirlər:

- texnopolislər yaxında yeni iri şəhərlərdən 30 dəqiqədən uzaq olmayan məsafədə yerləşməlidir və Tokio, Naqoi və Osaki şəhərlərinə 1 günlük yol olmalıdır.

- Sahəsi 500 kv.m. artıq olmamalıdır;

- Müasir elmi-tədqiqat kompleksləri, universitet və tədqiqat institutları kompleksi ilə bərabər rahat yaşayış üçün mədəni və rekreasiya infrastrukturunun olması zəruridir.

- Gözəl mənzərəli yerdə yerləşməli və yerli ənənələrlə, təbii şəraitlə harmoniya yaratmalıdır.

Tokio şəhərindən şimalı-şərqdə Sukuba şəhərində 2 universitet və 50 dövlət tədqiqat institutlarında minlərlə mütəxəssis işləyir. Bu şəhər dünyanın ən iri elmi mərkəzlərindən biridir, burada fundamental tədqiqatlarla məşğul olurlar və xüsusi sektorun orada rolu azdır. Əsasən Yaponiyada “texnopolislərin” yaranması yerli vergilərin və korporasiyaların ödənişləri hesabına maliyyələşir. Bəzi texnopolislər birgə tədqiqat inkubatorları və vençur biznes mərkəzləri yaradırlar.

Qarışıq model. “Elmi parkların” qarışıq modeli Avropada yayılıb və bir qədər yapon, bir qədər isə amerikan modelinin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

cəhətlərini özündə əks etdirir. Fransada ən iri texnopark “Sofiya Antipolis” fransız Rivyerasında 2000 qa. ərazisində yerləşir.

Suallar:

1. Milli innovasiya sisteminin tərkibinə hansı qurumlar daxildir?
2. Hansı əlamətlərə görə iqtisadiyyatın innovasiya yönümlü olmasını müəyyən etmək olar?
3. Dövlətin elmi-texniki siyasətinin məqsədi və əsas istiqamətləri hansılardır?
4. Elm və texnikanın inkişafına dövlət dəstəyi hansı formalarda həyata keçirilir?
5. İnnovasiya infrastrukturunun tərkib hissələri hansılardır?

Testlər:

Test 1. İnnovasiyaların hüquqi infrastrukturuna adı çəkilənlərdən hansılar daxildir?

- a) intellektual fəaliyyət obyektləri;
- b) ETTKİ stimullaşdıran, onun nəticələrinin tətbiq sahəsinə çatdırılmasını tənzimləyən hüquqi aktlar;
- c) Sahibkarlığın dəstəklənməsinə yönələn qanunverici aktların mövcudluğu;
- d) Kiçik və orta biznesin hüquqi təminatı.
- e) Bütün cavablar düzdür.

Test 2. Adı çəkilənlərdən hansı Milli innovasiya sistemində daxildir?

- A) dövlət qurumları
- B) qeyri dövlət qurumları
- C) dövlət və qeyri-dövlət qurumları
- D) beynəlxalq təşkilatlar
- E) elmi-tədqiqat institutları və təcrübə-konstruktor büroları.

Test 3. Milli innovasiya sisteminin əsas məqsədi nədir?

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

A) investisiya layihələrinə təsir edən amillərlə əlaqəli riskləri azaltmaq

B) elmtutumlu sahələrin inkişafı hesabına dayanaqlı iqtisadi artımı təmin edən, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəldən sahələr sistemini yaradılması

C) yeniliklərin tətbiqi üçün şərait yaratmaq

D) əlverişli investisiya mühitinin formalaşması

E) makro səviyyədə əlverişli investisiya-innovasiya iqliminin formalaşması

Test 4. İqtisadiyyatın innovasiya yönümlü olması nə ilə xarakterizə olunur?

A) İqtisadi sərbəstlik səviyyəsi

B) Təhsil və elmin yüksək inkişaf səviyyəsi

C) Yeni bazarların yaradılması

D) İnnovasiyalı təklifin çox olması

E) Hamısı

Test 5. Texnopolislər ilk dəfə nə vaxt yaradılıb?

A) 1970

B) 1979

C) 1982

D) 2000

E) 2005

Mövzu 7. İnnovasiya fəaliyyətinin maliyyə mənbələri.

Plan:

1. Maliyyələşdirilmənin mahiyyəti və mənbələrin təsnifatı

2. Maliyyələşdirilmənin daxili mənbələri

3. Maliyyələşdirilmənin xarici mənbələri

4. İnnovasiya fəaliyyətinin maliyyələşmə metodları.

Əsas anlayışlar:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Daxili və xarici vəsait, amortizasiya, gəlir, sığorta fondları, investisiya lizinzi, səhmlər, istiqrazlar, kredit.

1. Maliyyələşdirilmənin mahiyyəti və mənbələrin təsnifatı

İnvestisiya layihələrinin və proqramlarının reallaşması üçün lazım olan resursların cəlb edilməsi məsələsi, müəssisənin investisiya fəaliyyətinin planlaşdırılmasında mühüm yer tutur və investisiya müəssisələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının əvəzolunmaz elementi kimi çıxış edir. Planlaşdırmanın bu aspekti aşağıdakı məqsədlərə tabedir:

- investisiya fəaliyyətinin fasiləsiz maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;
- müəssisələrin şəxsi vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə edilməsi;
- ayrı-ayrı layihələrin iqtisadi səmərəliliyinin və ümumilikdə firmanın dəyərinin qaldırılması;
- ayrı-ayrı layihələrin, eləcə də, onların reallaşdırıldığı, fəaliyyətdə olan müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi.

Kapitalın cəlb edilməsi problemini iki əlaqəli istiqamət: maliyyələşmənin mənbəyi və metodları üzrə tədqiq etmək lazımdır. Bu zaman həll olunmalı məsələlər kompleksinə nəinki investisiya, eləcə də maliyyə menecmentinin vacib tərkib hissəsi olaraq, yüksək peşəkarlıq tələb edir. Bu da – layihədə külli miqdarda xərc tələb edən müasir texnika, uğurlu bazar istiqamətlənməsi və digər tədbirlər hesabına deyil, investisiya və maliyyə idarəetməsinin müasir metodlarını mükəmməl bilən istedadlı menecer hesabına daha səmərəli həyata keçirilə bilər.

Müəssisənin öz aktivlərinin uzunmüddətli investisiya maliyyələşdirilməsinin mənbələri aşağıdakılardır:

- 1) daxili vəsaitlər: amortizasiya, gəlir, sığorta fondlarında toplanan və artıq aktivlərin satışından gələn vəsaitlər;
- 2) müəssisəyə kənardan daxil olan vəsaitlər, yəni:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- borclar: bankların uzunmüddətli kreditləri; müəssisənin istiqrazlarının emissiyası; qaytarılmaq şərti ilə təqdim olunan müxtəlif səviyyəli büdcə vəsaitləri; investisiya lizinzi.

- cəlb edilən vəsaitlər: imtiyazlı və adi səhmlər emissiyası; nizamnamə fonduna qoyulan yerli və xarici investorların digər ödəmələri.

Belə bölgü prinsipi kifayət qədər sadədir: borc vəsaitləri üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vacibdir və sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrindən asılı deyil. Cəlb edilmiş vəsaitlər dividendlərin ödənilməsinə nəzərdə tutur, lakin bu, hətta müəssisə rentabelli olsa belə, məcburi deyil. Bu mənada, cəlb olunan vəsaitlər daxili mənbələrə yaxındırlar, onları asanlıqla idarə etmək olar. İqtisadi ədəbiyyatda və mühasibatlıq təcrübəsində onlar «şəxsi kapital» anlayışı ilə birləşirlər.

Layihəni təklif edən, onun lap başlanğıcında, bir qayda olaraq, müəyyən şəxsi vəsaitə malik olur. Müasir təcrübə göstərir ki, bu və ya digər layihənin dəstəklənməsi məsələsinə baxılarkən, kommersiya bankları, dövlət strukturları həmin vəsaitlərin minimal həcmində müəyyən edilməsi şərtini mütləq irəli sürürlər. Əgər layihə, fəaliyyətdə olan müəssisə çərçivəsində həyata keçirilirsə, onda bu vəsaitlər – öncədən göstərilən şəxsi vəsaitlər mənbəyidir. Sonradan, layihənin investisiya mərhələsindən istismar mərhələsinə keçdikdə, investisiya obyektini özü maliyyə vəsaitlərinin mənbələrini generasiya edir, və onlar həmin layihənin gələcək inkişafını yenidən maliyyələşdirilə bilər. Şəxsi mənbələr firma üçün çox vacibdir. Xaricdə, iri və orta kompaniyalarda bu vəsaitlərə maliyyələşmənin 2/3 hissəsindən çoxu düşür.

2. Maliyyələşdirilmənin daxili mənbələri

Şəxsi vəsaitlər, və hər şeydən əvvəl amortizasiya, digərləri ilə müqayisədə, müəyyən üstünlüklərə malikdirlər. Amortizasiya – ən etibarlı və ən ucuz mənbədir. Amortizasiya - istismar müddətində əsas fondların dəyərinin mütəmadi istehsal olunan məhsulun üzərinə keçirilməsi prosesidir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Digər bir maliyyə mənbəyi – xalis gəlirdir. Onun məbləği ümumi gəlirdən vergilər ödəniləndən sonra qalan hissəsidir. Xalis gəlir müəssisənin inkişafına yönəlir və xüsusi fondlarda (ehtiyat, istehlak, məqsədli fondlarda) toplanır.

Daxili maliyyələşdirmə mənbələrinin cəlb edilməsi məsələlərini araşdırarkən, onlara məxsus bir sıra çatışmazlıqları da nəzərə almaq lazımdır. Onlardan ən əsası – həcmi məhdud olmasıdır ki, bu zaman da, investisiya bazarının konyunkturasi əlverişli olduğu zamanı belə investisiya fəaliyyətini kifayət qədər genişləndirmək imkanları olmur.

3. Maliyyələşdirilmənin xarici mənbələri

İnvestor borc maliyyələşməsindən istifadə edərək (kreditlər və borclar, o cümlədən istiqrazlardan), vergi ödəmələrinə qənaət edir. Belə hesablama variantında vergi ödəmələrinin həcmi azalması vergi müdafiəsi adlanan mexanizmdən istifadənin nəticəsidir. Vergi müdafiəsi – xərclərin artması ilə əlaqədar, vergi ödənilən gəlirdən tutulmalı olan kompaniyanın vergi ödəmələrinin həcmi azaltmağa imkan verən, qanunla təyin olunmuş bir alətdir. Vergi müdafiəsinin həcmi belə xərclərin artımına vurulmuş vergi dərəcəsinə bərabərdir.

Kənardan maliyyələşməyə tələbat, layihənin hazırlanması və istismara başlanması mərhələsində daha çox hiss edilməyə başlayır. Metodiki planda, cəlb edilən xarici maliyyə resurslarının lazımi həcmi müəyyən edilməsi, investisiya-maliyyə büdcəsinin müxtəlif variantlarının işlənməsi prosesində daha uğurla həll olunur. Müxtəlif cəlb edilmə mənbələrinə malik olan investisiyalara tələbatın balanslaşdırılmasına əsas nəzarət etmə parametri kimi, hesablama müddətinin hər addımında sərbəst pul vəsaitlərinin miqdarı çıxış edir və o, müsbət kəmiyyət olmalıdır. Əks təqdirdə, müəssisə, avadanlıqların, materialların alınmasında, əmək haqqının verilməsində vəsait çatışmazlığı ilə qarşılaşacaq, özünün maliyyə öhdəliklərini ödəyə bilməyəcək ki, bu da layihənin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

faktiki müflis olduğunu göstərir. Bütün sonrakı hesablamalar, hətta onlar layihənin səmərəli olduğunu göstərsələr də, faydasızdırlar. Belə hallarda, əlavə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi variantlarını fikirləşib, onları sərbəst pul vəsaitlərinin müsbət kəmiyyətləri ilə uzlaşdırmaq lazımdır.

Xarici mənbələrin ən vaciblərindən, bank kreditlərini xüsusilə qeyd etmək olar. Kreditlərin cəlb edilməsi mümkünlüyü gələcək müəssisənin xarakteri, onun səmərəliliyi, eləcə də, bankın investisiya layihələri ilə iş təcrübəsindən asılıdır. Kreditlər iki istiqamətdə xərclənə bilər: investisiya məqsədlərinə və təsərrüfat məqsədlərinə. Birinci istiqamət uzunmüddətli kreditləri nəzərdə tutur və avadanlığın alınmasına, binaların, qurğuların tikilməsinə, dövrü vəsaitlərinin pul hissəsinin artırılmasına çəkilən xərclərlə əlaqədardır. Digər, təsərrüfat məqsədli kreditlər, maddi resursların alınması, istehsalat ehtiyatlarının artırılması ilə əlaqədirlər. Bu kreditlər adətən qısamüddətli olur.

Kreditlərdən istifadəyə görə faiz, qanunla təyin edilmiş həddə, məhsulun maya dəyərinə daxil edilir. Kreditlərin ödənilməsi sxemi layihənin sonrakı səmərəliliyinə böyük təsir göstərir. Çox vacibdir ki, müəssisə, öz fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl, borclar üzrə ödəmələr etməyə məcbur olmasın. Layihənin reallaşmasının ilk dövrü ərzində aparılan maliyyə xərclərinin kapitallaşması və yeni istehsal gücünün istismarı nəticəsində əmələ gələn nağd vəsaitlərdən borcun ödənilməsi – adi proseduradır. Yeni layihə üçün, eləcə də, müəssisələrin genişləndirilməsi layihələri üçün, iki əsas kredit ödəmə sxemi mövcuddur:

- 1) bərabər paylarla borcun əsas məbləğinin müəyyən dövrlər ərzində ödənilməsi və faizlərin tədricən azaldılması;
- 2) bərabər paylarla əsas borcun və faizlərin müəyyən müddət ərzində ödənilməsi.

Birinci sxem daha az ümumi maliyyə xərcləri tələb edir, lakin burada, layihə başa çatdırıldıqda, ümumi ödəmənin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

kifayət qədər çox məbləği tələb olunur. İkinci sxem daha yüksək ümumi maliyyə məbləğləri daşısa da, yeni müəssisə üçün daha az yüklüdür, belə ki, birinci haldan fərqli olaraq, borcun ödənilməsinin ilkin məbləğləri daha azdır.

Əgər borcun ödənilməsi sərbəst pul vəsaitlərinin mövcudluğunu nəzərə alaraq, sərbəst qrafik üzrə təşkil edilsə, layihənin səmərəsini qaldırmaq olar. Bu yanaşma optimal maliyyələşmə qaydasına əsaslanır: krediti yalnız ehtiyac olduqda götürmək, və ilk imkan yarandıqda, qaytarmaq lazımdır. Başqa sözlə desək, hər planlaşdırma dövründə, cəlb edilən kreditin həcmi sərbəst pul vəsaitlərinin kəsinin miqdarı ilə müəyyən edilməlidir, borcun ödənilməsi isə elə təşkil olunmalıdır ki, onun mövcudluğu dövründə sərbəst pul vəsaitlərinin həcmi minimal olsun. Bu, faizlərin kapitalaşmasının qarşısını alır və borcun tezliklə ödənilməsinə köməklik edir. Belə sxemi reallaşdırarkən, nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, maliyyə öhdəliklərinin tez yerinə yetirilməsinə baxmayaraq, layihənin likvidliki göstəricisi, yəni, müəssisənin öz aktivləri hesabına xarici öhdəlikləri ödəmək qabiliyyəti, kəskin olaraq aşağı düşəcək. Dünya təcrübəsi göstərir ki, adətən, yeni layihələrin kreditləşmə payı 20-30% arasında dəyişilir, və bununla əlaqədar olaraq, 70-80% maliyyə tələbatları digər mənbələr, məsələn qiymətli kağızların emissiyası hesabına, ödənilir. Qiymətli kağızların dövriyyə problemi maliyyə menecmentinin ayrıca hissəsi olub, kifayət qədər mürəkkəbdir, buna görə də, yalnız investisiya layihələrinə aid olan ümumi müddəalara nəzər salaq.

Səhmdar kapital, sadə və ya imtiyazlı səhmlərin emissiyası hesabına alına bilər. Onlar arasında fərq, səhmdar kompaniyanın idarə edilməsində iştirak etməsinin mümkün olması, və dividənlərin ödənilməsi sxemindən ibarətdir. İmtiyazlı (səsvermədə iştirak etməyən) səhmlər üzrə gəlirlər onların nominallarından təsbit olunmuş faiz şəklində olub, kompaniyanın gəlirlərindən asılı olmayaraq, ödənilir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Adi səhmlər üzrə dividənlər, bu məqsədlərə yönəldilən təmiz gəlirin, səhmlərin ümumi sayına bölünməsi ilə müəyyən edilir. Digər xarici mənbələr arasında istiqrazların (onlar nisbətən ucuz, lakin çox risklidir), banklarla lizinq müqavilələrin, dövlət maliyyəsinin və s. adlarını çəkmək olar. Xarici mənbələrin hər birinin seçilməsi ciddi şəkildə əsaslandırılmalı, investor onların hər biri üzrə öhdəliklərin ödənilməsinin nəticələrini və onların, onun öz fəaliyyətinin son nəticələrinə təsirini görməyi bacarmalıdır.

Digər maliyyə resursları mənbələrinə nisbətən, kreditlər aşağıdakı müəyyən üstünlüklərinə malikdirlər:

1) istiqrazların satışından fərqli olaraq, səhmlərin emissiyası, hesabına yaranan kredit vəsaitləri əhəmiyyətli dərəcədə qısa müddətdə əldə edilə bilər. Bu, firmanı, kapital bazarında baş verə biləcək mənfi hallardan (faiz artımı və sair) qoruyur.

2) onların şəxsi investisiya resurslarının həcmindən qat-qat çox olan miqdarda cəlb edilmə imkanları mövcuddur.

3) investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinə xarici nəzarət daha yüksək səviyyədə həyata keçirilir və onun artırılması daxili ehtiyatlar hesabına reallaşdırılır;

4) borc götürən və kredit təşkilatı arasında şəxsi münasibətlər sistemi olduğundan, sonuncu, firma maliyyə problemləri ilə üzləşdikdə, daha həvəslə ona güzəştə gedir. Və baxmayaraq ki, bank bütün hallarda kreditin təmin olunmasını tələb edəcək, firma hər-hansı bir şərtin yumşaldılması haqda danışıqlar aparmaq imkanına malikdir.

5) uzunmüddətli kreditlər kiçik kompaniyaların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatını təmin edir, eyni zamanda, onların həcmi kiçik olduğundan, qiymətli kağızların buraxılışı mümkün olur.

Kredit maliyyələşməsinin çatışmazlıqları aşağıdakılardır:

1) cəlb edilmə və rəsmiləşdirmədə çətinlik.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

2) müvafiq təminatların və mülkiyyət girovunun verilməsi ehtiyacının olması.

3) səhmdar müqayisədə, kredit borcunun daha çox riskli olması. Digər xarici mənbələr kimi, ödənilmədiyi təqdirdə, kreditlər firmanı müflisləşməyə gətirib çıxarır.

4) adətən, uzunmüddətli kreditlər, onların ödənilməsi şərtləri üzrə ciddi məhdudiyətlərə malikdirlər, və vəsait çatışmazlığı dövründə kreditorlar (borc verənlər) çox zaman səhm buraxılışını tələb edirlər ki, bu səhmlər də bəzən borc müqaviləsinin tərkibinə daxil edilir və ehtiyac yarandıqda bankların itkilərini ödəyir.

5) banklar, nisbətən qısa müddət ərzində, yəni 2-3 ildən çox olmayaraq, uzunmüddətli kreditlərin verilməsinə üstünlük verirlər. Sığorta kompaniyaları, pensiya fondları daha uzun müddətə kreditlər verə bilirlər, belə ki, onların müştəri qarşısında öhdəliklərinin ödənilmə müddəti bankların öz müştəriləri qarşısında olan öhdəliklərindən daha uzundur, və bankda kreditin qiyməti, bir qayda olaraq, ən yüksəkdir.

İstiqrazlar – təsbit edilmiş gəlirə malik olan uzunmüddətli maliyyə kredit öhdəlikləridir. İstiqrazların üstünlükləri ondan ibarətdir ki, onlar, firma üçün ən ucuz xarici maliyyələşmə növüdür, belə ki, borc ödəmələri, qismən, vergi tutulan gəlirdən çıxılırlar (kreditə görə ödəmələrə analoji olaraq). İstiqrazlar üzrə tələb edilən gəlir normasından onların sahibləri üçün çox aşağı səviyyədə olur. Gəlirin aşağı olması istiqraz sahibləri üçün ən az risksiz səviyyəsi ilə kompensasiya olunur.

Bu maliyyələşmə növünün çatışmazlıqları ondan ibarətdir ki, istiqrazları buraxan firma özünü çox böyük riskə məruz qoyur, və bu da onu müflisliyə gətirib çıxara bilər, belə ki, səhmdardan fərqli olaraq, istiqrazlar üzrə faizlər, emitent – müəssisənin maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq, ödənilməlidirlər.

Adi istiqrazlar - əksər firmalar üçün ilkin vəsait mənbəyidir. Səhmdarlar, adətən, yeni biznesə başlayanda, ona

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

öz vəsaitlərini daxil edirlər. Beləliklə, adi səhmlər firmanın bütün mülkiyyətini təşkil edirlər və firmanın səhmdarlar qarşısında ömürlük öhdəlikləridir. Onların emitent üçün öhdəlikləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1) dividend ödənişi vacib deyil.

2) dəqiq təyin edilmiş ödəniş müddəti yoxdur.

3) əlverişli şəraitdə səhmlərin kursu (dərəcəsi) artır, və deməli, firmanın mülkiyyətinin də dəyəri artır.

İmtiyazlı (üstünlüyə malik olan) səhmlər adi səhmlər (onların da ödəmə müddəti yoxdur) və kredit vəsaitləri ilə (mütləq illik ödəmələri nəzərdə tutur) oxşarlıqları var. Onların emitent üçün üstünlükləri aşağıdakılardır:

1) dividend ödəmələrinin vaxtı uzadıla bilər.

2) bu növ səhm sahiblərinin firmanın siyasətinə təsir etmə imkanları yoxdur (onların səsvermə hüququ yoxdur).

3) imtiyazlı səhmlər – firmanın ən risksiz öhdəliklərindən biridir.

Emitent üçün səhm buraxılışının çatışmazlıqları aşağıdakılardır:

1) səhmlərin hərəkətinə nəzarət etmək çətindir.

2) emissiya və səhmlər yerləşdirilməsi ilə əlaqəli xərclərin dəyəri yüksəkdir.

3) bu, kredit maliyyələşməsindən daha bahalı kapital mənbəyidir, belə ki, səhmdarlar, bank depozitinə vəsaitlərini yerləşdirdikdə, əldə edəcəkləri gəlirdən daha çox gəlir tələb edirlər. Eləcə də, dividend ödənişləri məbləği vergi tutma bazasından çıxarılmır.

4. *İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyələşmə metodları.*

İnvestisiya fəaliyyətinin uzunmüddətli maliyyələşməsinin aşağıdakı əsas metodları məlumdur: özünümaliyyələşdirmə, səhmləşdirilmə, kredit maliyyələşməsi, lizinq, qarışıq maliyyələşdirmə. Təcrübədə, adları çəkilən metodların üstün istifadə sahələri formalaşmışdır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Özünü maliyyələşdirmə – öz vəsaitləri hesabına investisiyalaşmanın həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Amortizasiyanın hal-hazırda istifadəsinin icazə verilən hesablanması və istifadə edilməsi metodları, istehsalın inkişafı üçün gəlirin istifadəsi hissəsində qanunda edilmiş dəyişikliklərlə birgə, özünü maliyyələşməni, istehsalın yenilənməsi və texniki yenidənqurulması üzrə investisiya layihələrinin əhəmiyyətli maliyyə mənbəyinə çevirirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, yüksək inflyasiya templəri şəraitində, əsas fondların mövcud yenidən qiymətləndirilməsi zamanı, bu mənbənin qiymətdən düşməsi baş verir.

Səhm emissiyası yolu ilə kapitalın cəlb edilməsindən, bir maliyyələşmə metodu kimi, adətən, iri miqyaslı layihələrin reallaşması üçün istifadə edilir.

Kredit maliyyələşməsindən, bir qayda olaraq, tez həyata keçirilən və yüksək səmərəli layihələrin maliyyələşdirilməsi zamanı istifadə edilir.

Maliyyə (investisiya) lizinqi kreditin bir növüdür, lakin o maddi-əşya formasında təzahür edir, və kredit maliyyələşdirilməsi kimi istifadə edilir.

Qarışıq maliyyələşmə – adları çəkilən metodların müxtəlif kombinasiyalarına əsaslanır və investisiyaların bütün formalarında istifadə edilir. Mikro - və makro səviyyədə yaranmış konkret iqtisadi şəraitdə, hər bir metodun istifadə edilməsinin məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılması üçün spesifik metodiki alətlər lazımdır. Özünü maliyyələşdirmə üçün, bu – amortizasiyanın, o cümlədən, sürətləndirilmiş amortizasiyanın hesablanma metodları, amortizasiyanın inflyasyon qiymətdən düşməsinin azaldılmasının metodiki şərtləri; kredit maliyyələşməsi üçün – kreditin qiymətinin yuxarı həddinin qiymətləndirilməsi (əsaslandırılması) metodları, borc və faizlərin qaytarılmasının kredit xətləri və sxemlərinin qurulması metodları; qarışıq maliyyələşdirilmə

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

üçün – maliyyələşmə mənbələrinin optimallaşdırılması metodlarıdır.

Konkret şəraitdə istifadə olunan metodlar aşağıdakı vəzifələrin həllini təmin etməlidirlər:

1) layihənin bütün fazaları ərzində: investisiya qoyuluşundan əvvəl, investisiyalar qoyulanda, və istismar fazası zamanı investisiyaların reallaşdırılması qrafikinə müvafiq olaraq, maliyyələşmənin etibarlılığını təmin etmək;

2) iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun çərçivədə investisiya məsrəflərinin minimallaşdırılması və özəl kapitala gələn gəlirin artımını;

3) layihənin və onun reallaşdığı müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsini.

Fond və maliyyə bazarlarının təşəkkülü və inkişafı şəraitində ən çox yayılmış metod – qarışıq maliyyələşmə metodudur. Qarışıq maliyyələşmə metodunun əsas problemi – müxtəlif mənbələrdən cəlb edilmiş resursların quruluşunun (strukturunun) optimallaşdırılmasıdır.

Suallar:

1. İnvestisiya fəaliyyətinin planlaşdırılması hansı məqsədlə həyata keçirilir?
2. Daxili maliyyə mənbələrinin göstərin.
3. Xarici maliyyə mənbələrinin necə qruplaşdırmaq olar?
4. Daxili və xarici investisiya mənbələrinin üstün və çatışmayan cəhətlərini müqayisə edin.
5. Kredit ödəmələr hansı sxemlə həyata keçirilir?

Testlər:

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansılar maliyyələşdirilmənin daxili mənbələrinə aid deyil?

- a) amortizasiya,
- b) gəlir,
- c) sığorta fondlarında toplanan vəsaitlər;
- d) bank krediti

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

e) artıq aktivlərin satışından gələn vəsaitlər;

Test 2. Adı çəkilənlərdən hansılar maliyyələşdirilmənin xarici mənbələrinə aid deyil?

- bankların kreditləri;
- müəssisənin istiqrazlarının emissiyası;
- büdcə vəsaitləri;
- amortizasiya;
- investisiya lizinqi.

Test 3. Adı çəkilənlərdən hansılar maliyyələşdirilmənin daxili mənbələrinə aiddir?

- borc və cəlb olunmuş vəsait
- gəlir və amortizasiya
- bank krediti
- istiqrazlar
- büdcə vəsaiti.

Test 4. Risk səviyyəsinin artması ardıcılığı ilə maliyyə mənbələrini düzün:

- dövlətin qiymətli kağızları, kreditlər, imtiyazlı səhmlər, adi səhmlər;
- kreditlər, dövlətin qiymətli kağızları, imtiyazlı səhmlər, adi səhmlər;
- imtiyazlı səhmlər, adi səhmlər; dövlətin qiymətli kağızları, kreditlər,
- adi səhmlər, dövlətin qiymətli kağızları, kreditlər, imtiyazlı səhmlər;
- kreditlər, imtiyazlı səhmlər, adi səhmlər dövlətin qiymətli kağızları.

Test 5. İmtiyazlı səhmin emitent üçün üstünlüyü nədədir?

- divident ödəmələrinin vaxtı uzadıla bilər.
- bu növ səhm sahiblərinin firmanın siyasətinə təsir etmə imkanları yoxdur (onların səsvermə hüququ yoxdur).
- imtiyazlı səhmlər – firmanın ən risksiz öhdəliklərindən biridir.
- bütün cavablar düzdür

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

e) düz cavab yoxdur

Mövzu 8. Investisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Plan:

- Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə metodoloji yanaşma.
- Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodları.
- Sadə faiz dərəcələri üzrə pul vəsaitlərinin diskontlaşdırılması və yığımı.
- Mürəkkəb faiz dərəcələri ilə yığım.
- Layihənin maliyyə cəhətdən qiymətləndirilməsi.
- Investisiya layihəsinin səmərəliliyinin sadə (statik) qiymətləndirmə metodları.

Əsas anlayışlar:

Diskont, sadə faizin hesablanması, mürəkkəb faizin hesablanması, annuitent, məsrəflərin hesablanması, investisiyaların ödənilməsi müddəti, itkisizlik nöqtəsi.

1. Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə metodoloji yanaşma.

Layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində diskont üsulundan istifadə edirlər. Diskontun mahiyyəti - gələcəkdə alınan pul vəsaitlərinin mürəkkəb % vasitəsi ilə indiki zamanda hesablanmasındadır. Diskont vasitəsi ilə xərclər, səmərə və nəticələrin eyni zamanda investisiya layihəsinin ilkin mərhələsində hesablamasına imkan verir. Bu hesablamalarda diskont norması istifadə olunur. Bu da investor tərəfindən qoyulan kapitala qəbul oluna biləcək müvafiq gəlir normasıdır. Gəlir norması layihədən asılı olaraq kommersiya və sosial tipli ola bilər. Kommersiya gəlir norması kapitalın istifadəsinin alternativlərinin, yəni digər istifadə istiqamətlərdə investisiya qoyuluşu və risk səviyyəsinin müqayisə edilməsini nəzərdə

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

tutur. Sosial gəlir norması isə ictimai xeyri göstərir, başqa sözlə desək, burada maliyyə maraqlarından başqa sosial, ekoloji tələblər və prioritetlər nəzərə alınır. Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan prinsiplər bunlardır:

1. Layihənin həyata keçirilməsi prosesində təmiz gəlir və amortizasiya ayırmaları hesabına formalaşan, layihədən gələn pul axınının hesablanması əsasında, investisiya olunan kapitalın qaytarılması və gəlirin alınmasının qiymətləndirilməsi prinsipi.

2. Layihədən gələn gələcək daxilolmaların, onun həyata keçirilmə vaxtına uyğunlaşdırılması prinsipi (diskontlaşdırma prosesi).

Hesablamalar aparmaq üçün, diskont dərəcəsi aşağıdakı bərabərlik vasitəsi ilə seçilir: $n = n_0 + n_p$

Burada, n_0 – inflyasiya səviyyəsini, və bir qayda olaraq, ssuda faizini nəzərə alan, risksiz qoyuluşlar üzrə faiz dərəcəsi;

n_p – investisiyalardan gələn gəlirlərdən olan riskləri nəzərə alan, düzəliş əmsalı formasında risklərə görə mükafatdır.

3. Müxtəlif investisiya layihələri üçün axınların diskontlaşdırılması prosesində çevik diskont dərəcə seçimi sistemi prinsipi. Bu zaman, gəlirlilik norması aşağıdakı amillər nəzərə alınmaqla, formalaşır:

- orta ssuda dərəcəsi;
- digər mümkün investisiya növləri üzrə alternativ gəlirlilik norması;
- cari təsərrüfat fəaliyyəti üzrə gəlirlilik normaları;
- inflyasiyanın templəri;
- risklərə görə mükafatlar;
- layihənin aşağı likvidliyinə görə mükafatlar. Bu prinsip, müxtəlif layihələrin müqayisəli qiymətləndirilməsi zamanı lazımdır.

Tövsiyələrə görə, layihələrin səmərəliliyini aşağıdakı göstəricilər üzrə hesablamaq olar:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- büdcə səmərəliliyi göstəriciləri – onlar, büdcə üçün layihənin səmərəliliyini əks etdirirlər;

- iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri – ölkə, region, firma üçün layihənin səmərəliliyini əks etdirirlər.

Bu tövsiyələr, dövlət investisiyalarından istifadə zamanı vacibdir. Investor, investisiyaların əsaslandırılması zamanı, özünün tələblərini təqdim etmək hüququna malikdir.

Layihənin işlənilib hazırlanması zamanı, onun sosial və ekoloji nəticələrini qiymətləndirmək vacibdir. Layihənin iqtisadi səmərəliliyini hesablamaq üçün, aşağıdakıları əldə etmək lazımdır:

- layihəni yerinə yetirən firma haqqında tam informasiya;

- məhsul və onun satış bazarları haqqında tam məlumatlar;

- investora imkanları haqqında tam məlumatlar;

- potensial (ola biləcək) rəqiblər haqqında tam məlumatlar;

- risklərin qiymətləndirilməsi;

- marketing tədqiqatlarının nəticələri.

2. Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodları.

Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodları sadə (statik) və dinamik (diskontlaşdırılma prosesində istifadə olunan) metodlara ayrılır. Statik metodlar, daha çox, tarixi və metodik məna kəsb edir, belə ki, təcrübədə, hər yerdə, kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə, beynəlxalq səviyyədə standartlaşdırılmış dinamik metodlardan istifadə olunur.

Statik metodlara aşağıdakılar aiddir:

- gəlirin hesablanması və müqayisəsi;

- məsrəflərin hesablanması və müqayisəsi;

- gəlirliliyin (rentabilliliyin) hesablanması və müqayisəsi;

- ödənilmə müddətinin hesablanması.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Bütün sadə metodlar qarşılıqlı əlaqədirlər, və onlardan heç biri ayrı-ayrılıqda, layihə haqqında kifayət qədər tam məlumat vermir. Buna görə də, onlardan kompleks şəkildə istifadə etmək lazımdır. Layihənin səmərəliliyini təhlil edərkən, gözlənilən gəlir və digər maliyyə göstəriciləri, eləcə də risklər, qiymətləndirilir. Dinamik metodlar mürəkkəb faizlər və diskontlaşdırmadan istifadəyə əsaslanırlar. Onlar, adətən layihənin həyata keçirilməsinin başlanğıcına diskontlaşdırılırlar və eyni bir zaman kəsiyində pul axınları layihəsinin gəlirliliyinin təhlili aparılır.

Hər hansı bir layihəyə, bank depozitlərinə və ya qiymətli kağızlara istənilən vəsait qoyuluşu gələcək fayda, qazanc, gələcək gəlirin qiymətləndirilməsini tələb edir. Lakin, müəyyən məbləğdə pulun dəyəri – zamandan asılı olaraq dəyişir. İnflyasiya nəticəsində, bu günün yüz manatı bir ildən sonra dəyərdən düşə bilər. Bundan başqa, konkret layihədən asılı olaraq, pulun bir hissəsinin itirilməsi riski mövcuddur. Buna görə də, ən yaxşı layihəni seçərkən, eyni zaman kəsiyində pul axınlarının müqayisəsi vacibdir. Yəni, pul axınlarının müqayisəli qiymətləndirilməsi üçün, onların dəyərini eyni zaman kəsiyində uzlaşdırmaq lazımdır.

Pulların bu günkü (cari) dəyərinin, onların məlum gələcək dəyəri ilə müəyyən edilməsi, diskontlaşdırma adlanır.

Pul axınlarının gələcək və ya artırılmış dəyəri təyin edilmiş mövcud dəyər ilə müəyyən edilir (əks düsturlarla). Hesablamalar zamanı gəlirlilik norması aşağıdakı amillər nəzərə alınmaqla formalaşır:

- orta real depozit və ya kredit dərəcəsi;
- digər mümkün olan investisiya növləri üzrə alternativ gəlirlilik normaları ilə;
- cari təsərrüfat fəaliyyəti üzrə gəlirlilik normaları;
- inflyasiyanın templəri;
- risklərə görə mükafatlar;
- aşağı likvidlikliyə görə mükafatlar.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

3. Sadə faiz dərəcələri üzrə pul vəsaitlərinin diskontlaşdırılması və yığılı.

3.1 Daimi dərəcələr və sadə faizlər üçün yığılı.

Sadə faizlər, hər zaman, investisiyanın (kapital qoyuluşunun) ilkin məbləğinə (K_0) hesablanır. N hesabat dövrü üzrə hesablamalara və daimi dərəcələrə görə əlavə kapital bərabərdir: $\Delta K = K_0 \cdot n \cdot N$

Buradan, məcmu kapitalla görə sadə faizlərin düsturu aşağıdakı kimi hesablanır: $K_t = K_0 + \Delta K = K_0 \cdot (1 + n \cdot N)$

Burada: K_0 - qoyulmuş kapital;

K_t - ilkin məbləğin qoyulduğu andan t -zaman dövrünün sonuna qədər qoyulmuş kapitalın məbləği;

n - vahidin pay həcmində (əgər faiz dərəcəsi 10%-sə, bu zaman $n=0,1$) hesablamaların müvafiq dövrü üzrə (ay, kvartal, il) dərəcələri;

N - sadə faizin hesablanması sayı;

ΔK – kapital artımı;

$(1 + n \cdot N)$ – artım çoxaldıcısı.

Misal 1.

Verilir: illik faiz – 12%, ilkin qoyuluşun məbləği – 10000 manat, hesablamalar – hər kvartal üzrə aparılır. Tələb olunur: iki il yarım müddət ərzində qoyuluşun məbləğini tapmaq.

Misal 1 həlli:

Hesablama dövrü üzrə dərəcə – kvartal – bərabərdir:

12% : 4 = 3%, və ya 0,03.

Belə olduqda, 10 hesablama dövründə, və ya 10 (iki il yarım = 10 kvartal) kvartaldan sonra:

$K_t + 10000(1+0,03 \cdot 10) = 13000$

3.2 Sadə faiz dərəcələri üzrə diskontlaşdırma.

Diskontlaşdırmanın vəzifəsi – pul axınının gələcək dəyərinin köməyi ilə cari dəyərin müəyyən edilməsidir. Bu vəzifə, məlum ilkin investisiyalar üzrə pul axınının gələcək

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

dəyərini əksdir. Verilmiş diskont dərəcə və planlaşdırılmış maksimal vəsait kütləsi məbləğində (həmin dərəcədə), investorun əldə edəcəyi K_t , ilkin qoyulan vəsait K_0 sadə faiz hesablaması üsulu ilə (bu halda faizlər hər bir dövr üzrə eyni məbləğdə olan ilkin vəsait qoyuluşuna hesablanırlar) aşağıdakı düsturdan tapmaq olar:

$$K_0 = K_t : (1 + n \cdot N),$$

Burada, N – sadə faizin hesablanması dövrünün sayıdır.

Əgər kapitalın qoyulduğu zamanı müddətli faizin hesablanma dövründən az və ya çoxdursa (yəni ssudanın müddəti tam illərin sayına bərabər deyilsə), bu zaman biz aşağıdakını əldə edirik:

$$K_0 = K_t : [1 + n \cdot (T/M)],$$

Burada: T – kapitalın qoyuluş vaxtı (gün, ay, kvartal),

M – ilin, ayın, kvartalin günlərinin sayı (T və M eyni zaman vahidi ilə ölçülür - gün, ay, kvartal).

Misal 2

Verilir: bankın depozit faizi – illik 11,5%. Tələb olunur: iki ildən sonra hesabda 100 min manat əldə etmək üçün tələb olunan ilkin məbləği hesablamaq.

Misal 2 həlli:

$$K_t = 50000, \quad n = 0,115, \quad N = 2$$

$$K_0 = \frac{50000}{(1 + 2 \cdot 0,115)} = 40650,4 \text{ manat}$$

Misal 3

Verilir: kredit 180 gün ərzində illik 24%-lə götürülüb. Borclu 100 min manat pul ödəməlidir. Tələb olunur: kreditin ilkin məbləğini tapmaq.

Misal 3 həlli:

$$K_0 = \frac{100000}{1 + 0,24} = 89445,4 \text{ manat}$$

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

$$1 + \frac{180 \cdot 0,24}{365}$$

3.3 Maliyyə kapitalının mürəkkəb faiz dərəcələri ilə diskontlaşdırılması və yığılımı (kapital artımı).

4. Mürəkkəb faiz dərəcələri ilə yığılım.

Əgər, hər bir investisiya müddəti dövrünün sonunda faizlər əsas məbləğə əlavə edilərsə, və alınan məbləğ sonrakı dövrdə faizlərin hesablanması üçün ilkin məbləğ hesab edilərsə, bu üsulla hesablanan faizlər mürəkkəb adlanırlar.

Bu proses, eyni zamanda, faizlərin kapitallaşması adlanır. Faizlər dövriyyədən çıxarılmır, investisiya olunur, yəni kapitallaşdırılır, və gəlir gətirən kapitalla çevrilir. Sadə faizlərdə olduğu kimi: K_0 – ilkin məbləğ (kapital, ssuda, kredit, depozit və sair); K_t – ilkin məbləğ qoyulan andan t dövrünün sonunadək kapital qoyuluşunun həcmi; n – gəlirlilik norması, faiz dərəcəsi və ya diskont dərəcəsi (onluq kəsirlə verilir); t – vaxt (gün, ay, kvartal, illərin sayı və ya kapital dövriyyəsinin sayı). Məsələn, n – əmanət üzrə faiz dərəcəsidir. Bu zaman, birinci ilin sonunda faizlər bərabərdir $K_0 \cdot n$, yığılmış məbləğ isə - $K_0 + K_0 \cdot n$; ikinci ilin sonuna: $K_0 + K_0 \cdot n + (K_0 + K_0 \cdot n) \cdot n = K_0 (1+n)^2$ və sair.

Beləliklə, t zaman dövrü üçün (il, kvartal, ay) gələcək kapitalın (və ya borcun, ÜDM artımının və sair) hesablanmasının ümumi düsturu aşağıdakı kimi yazılmalıdır: $K_t = K_0 (1+n)^t$

(t) vaxt üçün faizlər belə hesablanacaq:

$$K_t - K_0 = K_0 [(1+n)^t - 1]$$

Faiz üstünə gələn faizlərin hesablanması nəticəsində alınan faizlərin bir hissəsi (sadə faizləri çıxmaq lazımdır) belə alınır:

$$K_0 [(1+n)^t - 1] - (K_0 n t) = K_0 [(1+n)^t - (1+nt)].$$

$(1+n)^t$ – kəmiyyətini artım çoxaldıcısı adlandırılırlar.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Mürəkkəb faizlər üzrə kapital artımı – həndəsi silsilə kimi hesablanır. Onun birinci hissəsi (üzvü) K_0 bərabərdir, məxrəci isə – $(1+N)$, həndəsi silsilənin son üzvü – K_t .

Misal 4.

Verilir: əmanətin ilkin məbləği – 50000 manatdır, faiz dərəcəsi isə – 10,5%-dir. Tələb olunur: yığılmış əmanətin 3 ildən sonrakı məbləğini tapmaq.

Misal 4 həlli:

$K_0 = 50000$; $n=0,105$; $t=3$.

$$K_t = 50000(1+0,105)^3 = 67461,6 \text{ manat.}$$

Misal 5.

Verilir: Əmanətin ilkin məbləği – 2 min. manat, faiz dərəcəsi – 15%. Tələb olunur: artırılmış əmanətin 4 ildən sonrakı məbləğini tapın.

Misal 5 həlli:

$K_0 = 2 \text{ min. manat}$; $n=0,15$; $t = 4$.

$$K_t = 2000(1+0,15)^4 = 3498,0 \text{ manat.}$$

4 Annuitetin mahiyyəti.

Annuitet (alman sözü annuitat, və ya ingilis sözü annuity – illik ödəniş) – əmanətin sahibinə daimi zaman kəsiyi ərzində müəyyən gəlir gətirən kapital qoyuluşudur. Yəni, annuitet – maliyyə rentasının bir növüdür. Bu, əsasən, səhm, istiqraz, qeyri-dövlət pensiya fondu, daimi gəlir gətirən daşınmaz əmlaka və sair edilən kapital qoyuluşlarıdır. İndiki və gələcək pul axınlarını vahid zaman çərçivəsinə gətirmək ehtiyacı annuitetin hesablanması ilə əlaqədardır. Əgər eyni zaman intervallarının sayı məhduddursa, belə annuitet müddətli adlanır. Əgər zaman kəsiyi sonsuzdursa (real olaraq, çox böyükdürsə), bu zaman annuitet müddətsiz adlanır. Aşağıdakıları fərqləndirirlər: - adi annuitet – hər dövrün sonunda ödəmələr;

- avanslı annuitet – hər dövrün əvvəlində həyata keçirilən ödəmələr.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İqtisadi səmərə, və ya təmiz diskont gəlirin (TDG) müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı düsturdan istifadə edirlər:

$$TDG = A \sum_{t=1}^{\infty} \frac{1}{(1+n)^t}$$

Burada, A – axtarılan annuitet.

$(1+n)^t$ - həndəsi silsilə üzvlərinin məcmusudur.

Onun hesablanmasından sonra, aşağıdakı annuiteti

alırıq:

$$A = TDG \frac{n(1+n)^t}{(1+n)^t - 1}$$

Uzun dövr üçün (50 və daha çox il) yuxarıdakı düsturdakı zaman kəsiyi $T \rightarrow \infty$. Beləliklə, $A = TDG \cdot n$

5. Layihənin maliyyə cəhətdən qiymətləndirilməsi.

Layihənin həyata keçməsi nəticəsində aşağıdakı əsas məqsədlər nəzərdə tutulur:

- lazımi gəlirin əldə edilməsi;
- müəssisənin likvidliyinin və maliyyə durumunun dəstəklənməsi.

Layihənin maliyyə cəhətdən qiymətləndirilməsi üçün rentabellik, dövrlük, maliyyə dayanıqlığı və likvidlik əmsalları hesablanır. Rentabellik əmsallarına daxildir:

- aktivlərin rentabellik əmsalı;
- investisiya kapitalının rentabellik əmsalı;
- şəxsi kapitalın rentabelliliyi;
- satışın rentabelliliyi;
- satışın dəyəri (məhsulun maya dəyərinin satışın həcminə nisbəti).

Dövrlük əmsallarına daxildir:

- aktivlərin dövrəliliyi;
- investisiya kapitalının dövrəliliyi;
- nizamnamə kapitalının dövrəliliyi;
- dövriyyə vəsaitlərinin dövrəliliyi;
- dövriyyənin müddəti.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Maliyyə dayanıqlılığı əmsallarına daxildir:

- xüsusi kapitalın təmərküzləşməsi əmsalı

(XKT):

$$\mathbf{XKT = XK / PH,}$$

burada: **XK** – xüsusi kapital; **PH** – passivlərin həcmidir;

- borc kapitalının təmərküzləşməsi əmsalı

(BKT):

$$\mathbf{BKT = BK/PH = 1 - XKT}$$

Burada: **BK** – borc kapitalı;

- maliyyə asılılığı əmsalı (**MA**)

$$\mathbf{MA = BKT/XKT}$$

Likvidlik əmsallarına cari likvidlik əmsalı, sürətli likvidlik əmsalı, mütləq likvidlik əmsalı daxildir. Hesablanmış əmsallar normativ, sahə göstəriciləri, rəqiblərin əmsalları və sair ilə müqayisə olunurlar.

6. *İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin sadə (statik) qiymətləndirmə metodları.*

Sadə və ya statik metodlara aiddir:

- gəlirin hesablanması və müqayisəsi;
- məsrəflərin hesablanması və müqayisəsi;
- gəlirliliyin (rentabelliliyin) hesablanması və müqayisəsi;
- ödənilmə müddətinin hesablanması.

Bütün sadə metodlar qarşılıqlı əlaqədirlər, və onlardan heç biri ayrı-ayrılıqda layihə haqqında kifayət qədər məlumat vermir. Buna görə də, onlardan məcmu halında istifadə edilir.

Layihənin səmərəliliyini təhlil edərkən, aşağıdakılar qiymətləndirilir:

- gözlənilən gəlir;
- maliyyə göstəriciləri, o cümlədən:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

1) birdəfəlik xərclər (torpağa, layihə işlərinə, tikintiyə, avadanlıq və texnologiyaların alınmasına, montaj, quraşdırıcı işlərə, gözlənilməz işlərə görə dövrüyyə kapitalının artımına);

2) daxil olan pul axınının mənbələri (satışdan gələn gəlir, kreditlər və borclar, səhmdar kapital və sair);

3) layihə üzrə cari xərclər (cari öhdəliklər üzrə ödəmələr).

Adətən, layihənin reallaşmasının üç variantı hesablanır: pessimistik (ən az əlverişli) variant; optimistik (ən əlverişli) variant; ən çox ehtimal olunan variant.

Optimistik maksimumu – ən əlverişli şəraitdə maksimal gəlirin əldə edilməsidir. Pessimistik variant – minimum satış, minimal gəlir, layihənin ən pis reallaşma şərtlərini əks etdirir. Ən çox ehtimal edilən variant – əvvəlki variantlar arasında orta və daha çox real olanıdır.

6.1 Məsrəflərin (xərclərin) hesablanması və müqayisəsi.

Bütün şərtlər bərabər olduqda, ən az məsrəfli layihələri seçmək lazımdır. Xərclər aşağıdakılara bölünür:

- ilkin xərclər (kapital qoyuluşları);
- cari xərclər;
- likvidlik xərcləri.

Onların qiymətləndirilməsi üçün bazis (t zaman anına bazar qiymətləri) hesablanır və dünya qiymətlərindən istifadə olunur.

İnvestisiyaların strukturunun hər bir tərkib hissəsi üçün onun dəyəri, işə başlama qrafiki və amortizasiya norması (işləmə müddəti) göstərilməlidir. İnvestisiya məsrəfləri dəyər haqqında informasiyanı əks etdirməlidirlər:

- torpağın əldə edilməsi və hazırlanması;
- layihə-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri;
- binalar;
- avadanlıq və kommunikasiya şəbəkəsi;
- qeyri-maddi aktivlər (lisenziya, patent);
- gözlənilməz xərclər.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Cari aktivlərin hər bir tərkib hissəsi üzrə aşağıdakıları müəyyən etmək lazımdır:

- materiallar və resurslar üzrə ehtiyatlar – tələbatın ödənilməsi;
- başa çatmamış istehsal üzrə – istehsal tsikli;
- hazır məhsul üzrə – saxlama müddəti və ya satışa buraxılma müddəti (gün);
- alıcılara kreditlər üzrə – gəlirdə kreditin payı və kreditin orta müddəti (ödənişlərin vaxtının uzadılması);
- tədarükçülərə avanslar üzrə – birbaşa maddi xərclərdə avansların payı (%-lə) və avans ödəmələrinin orta müddəti (gün);
- pul vəsaitlərinin ehtiyatlarına görə – tələbatın ödənilməsi müddəti (gün).

Dövriyyə vəsaitlərinin tərkibinə ƏDV-ni də daxil etmək lazımdır. Cari passivlərin hər bir tərkib hissəsi üzrə aşağıdakıları müəyyən etmək lazımdır:

- tədarükçülərin kreditləri üzrə (ödəniş qəbzləri) – ödənişin vaxtının uzadılması (gün);
- alıcılara avanslar üzrə – gəlirdə avansların payı (%-lə) və avansların orta müddəti;
- heyət üzrə hesablamalarda – əmək haqqının ödənilməsinin tezliyi.

Eləcə də, cari passivlərin tərkibinə, büdcəyə ödəmələr və ödəniş üzrə faizlər daxildir. Ümumiləşdirilmiş şəkildə, istehsal xərclərinə aşağıdakılar daxil edirlər:

- bilavasitə maddi xərclər;
- iş qüvvəsinə xərclər;
- əlavə xərclər (inzibatçılara, ümumi təsərrüfat, satış və digər).

6.2. Investisiyaların ödənilmə müddətinin hesablanma metodu.

Bir qayda olaraq investisiya layihəsinin ödənilmə müddəti – investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsi

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

günündən, yığılmış xalis gəlirlə amortizasiya ödənişləri və investisiya xərcləri həcmi arasında fərq – müsbət kəmiyyət olana qədər tələb olunan müddətdir.

Bütün şərtlər bərabər olduqda, ən aşağı ödəniş müddəti olan layihə seçilir. Ödəniş müddəti – elə vaxtdır ki, bu zaman ərzində gələcək gəlirlər məcmusu – investisiyalar məcmusuna bərabər olacaq. Diskontlaşdırılmış ödəniş müddəti – elə zaman kəsiyidir ki, bu zaman ərzində diskontlaşdırılmış gələcək gəlirlər məcmusu diskontlaşdırılmış investisiyalar məcmusuna bərabər olacaqlar. Belə olduqda, zaman amili nəzərə alınmalıdır və layihə üzrə gəlirlər və xərclər vaxt üzrə tarazlaşdırılırlar.

Burada iki yanaşmadan istifadə olunur:

1. Orta parametrlər metodu: illər üzrə gəlirlərin daxil olması təxminən eynidir.

Belə olduqda, ödənmə müddəti =

ilkin qoyuluşlar
orta illik daxilolmalar

2. Ümumi metod (kumulyativ metod). Ödənmə müddəti, artan məxrəclə hesablanan gəlir və investisiyalarla müəyyən edilir. Bu halda, ödənmə müddəti **N** aşağıdakı bərabərliklə müəyyən edilir:

$$\sum N_t = \sum_{t=1}^N (G_t + A_t)$$

Burada: **N** – ödənmə müddəti;

G_t A_t – t-zaman kəsiyində gəlir və amortizasiya.

İnvestisiya qoyulan andan başlayaraq, məcmu gəlirlər məcmu investisiyalarla bərabərləşənə qədər, bütün investisiyalar və layihədən bütün daxilolmalar, addım-addım, hər bir zaman kəsiyində toplanırlar.

6.3. Investisiyalara orta gəlir normasının hesablanması metodu.

Bu metod mühasibat hesablarında istifadə olunur. Buna görə də, onu bəzən mühasibat rentabelliği metodu adlandırırlar.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

O, orta gəlirin orta investisiyalara nisbətində bərabərdir: gəlir norması = $\frac{100 \cdot \text{gəlir}}{(K_s + K_s) / 2}$

Burada: $(K_s + K_s) / 2$ - orta investisiyalar;

K_s – layihənin əvvəlinə olan investisiyalar;

K_s – layihənin sonuna olan investisiyalar.

Tam olaraq qoyulmuş kapitala gəlir norması aşağıdakına bərabərdir:

$$GN_{t,q,k} = \frac{100 \cdot \text{təmiz gəlir}}{\text{tam qoyulmuş kapital}}$$

Səhmdar kapitala olan gəlir norması bərabərdir:

$$GN_{s,k} = \frac{100 \cdot \text{təmiz gəlir}}{\text{səhmdar kapital}}$$

Gəlirə görə layihə seçimi prinsipi yalnız ilk baxışdan sadə görünə bilər: bütün bərabər şərtlər əsasında, maksimal gəlir gətirən layihə seçilir. Lakin, bu zaman, hesablamalarda bütün məsrəfləri, eləcə də əldən qaçırılmış imkanları nəzərə almaq lazımdır ki, bunu da etmək o qədər də asan deyil. Xüsusilə də, çətinliklər, bir neçə müxtəlif investisiyalı və müddətli alternativ layihələr arasında seçim edərkən, yaranır.

Misal 6.

İnvestor iki layihə: **A** və **B** layihələri arasında seçim edir. İnvestisiya təhlili əsasında, investor, **A** layihəsində ədədi 100 manata ildə 6000 dənə həcmində əmtəni satmağı planlaşdırır; **B** layihəsi üzrə isə – 10000 ədəd – 50 manatdan. Layihələr bank kreditləri hesabına həyata keçirilir. Gəlirə görə, iki layihədən birinin seçimi üçün ilkin məlumatlar

	A	B
İnvestisiyaların	50000 manat	75000 manat

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

həcmi	(kredit)	(kredit)
Layihənin gözlənilən fəaliyyət müddəti	4 il	6 il
Məhsulun illik həcmi	600	1000
Dəyişən məsrəflər	60	25
Daimi məsrəflər (amortizasiya və kreditə görə faizlərsiz), illik	7000	7750

Layihəyə görə, kreditlər üzrə ödəmələri və kreditlərə görə faizləri illik 10% dərəcəsi ilə müəyyən edək. Deyək ki, investor, kreditlər üzrə ödənişlərin xətti sxemindən istifadə edir (illər üzrə bərabər payla ödəmələr). Belə olduqda, **A** layihəsində illik ödəmələr – $50000/4 = 12500$ manat, kreditə görə illik faizlər – 1250 manat. Müvafiq olaraq, **B** layihəsi üçün – $75000/6=12500$; 1250 manat.

A və **B** layihələri üçün illik gəlirin hesablanması və müqayisəsi.

	A	B
Gəlir	600000	500000
Dəyişən məsrəflər	-360000	-250000
Kreditlər üzrə əsas məbləğin ödənilməsi	-12500	-12500
Ödənişə görə kreditlər üzrə faizlər	-1250	-
Daimi	70000	

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

məsrəflər		77500
mənfəət	219250	228500

B layihəsi üzrə orta illik gəlir daha yüksəkdir, lakin digər səbəblərə görə, onun üstünlükləri gözə çarpmır. Belə ki, **A** layihəsinin həyata keçməsindən sonra, investorun əlində 219250 manat qalacaq ki, onları **B** layihəsi bitənə qədər, iki il ərzində digər layihələrə investisiya etmək üçün istifadə etmək olar. Məsələn, 10% illik gəlir götürməklə, etibarlı qiymətli kağızlara qoymaq olar. Bu zaman, əlavə olaraq, illik 21925 manat gəlir götürmək olar. **B** layihəsi üçün qalan iki ərzində gəlirlərin alınmaması risklərini və yaxud da, ola biləcək itkiləri nəzərə alsaq **A** layihəsinin investisiya cəlbediciliyi **B** layihəsi ilə müqaisədə daha yüksəkdir. Başqa sözlə desək, müxtəlif müddətli və təxminən eyni orta gəlir səviyyəli layihələri müqayisə etmək o səbəbdən çətindir ki, fəaliyyət zamanına görə daha qısa layihəni başa vurmuş investorun sonrakı hərəkətlərini qabaqcadan bilmək qeyri-mümkündür. Əlavə çətinliklər investisiyaların müxtəlif həcmi ilə əlaqədardır. Məhz buna görə, bu metodun istifadəsi məhduddur, və o yalnız, layihələrin təxmini, nisbi qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunur. Beləliklə, gəlirin maksimum səviyyəyə çatdırılması meyarı, əsasən, eyni müddətli və bərabər investisiyalı layihələr üçün yararlıdır.

6.4 İtkisizlik nöqtəsi.

İtkisizlik nöqtəsi – məhsulun elə həcmidir ki, bu zaman qazanc məcmu xərclərə bərabərdir. Məhsul buraxılışı planlaşdırılarkən, itkisizlik nöqtəsini və qazanc götürmək üçün məhsul buraxılışının və satışın həcmi hesablaşmaq vacibdir. Bu zaman aşağıdakı şərtlər yerinə yetirilməlidir:

- məsrəflər (xərclər) istehsal həcmi xətti funksiyasıdır ki, o da, satışın həcminə bərabərdir;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- məhsul vahidinin qiyməti zaman kəsiyində daimidir, onun ümumi satış dəyəri isə satış həcmi xətti funksiyasıdır;
- məhsulun vahidinə çəkilən daimi və dəyişən məsrəflər (xərclər) daimidirlər;
- məhsulun çeşidi daimidir.

Təcrübədə, bu şərtlərə çox zaman əməl olunmur. Məsələn, bir müştəriyə satış partiyası nə qədər yüksək olsa, bir o qədər də endirimlər çox olar. Eyni zamanda, itkisizlik nöqtəsi metodu, digər sadə metodlarla yanaşı, layihənin təxmini qiymətləndirilməsində istifadə olunur. Məcmu xərclər bərabərdir:

$$X = H \cdot X_{\text{dəy}} + X_{\text{daim}}$$

Burada: X – məhsul buraxılışına çəkilən xərclər (illik məhsul buraxılışının maya dəyəri);

$X_{\text{dəy}}$, - məhsul vahidinə çəkilən dəyişən xərclər

X_{daim} - daimi xərclər;

H – məhsulun həcmi.

Müəssisənin gəliri bərabərdir: $G = H \cdot Q$

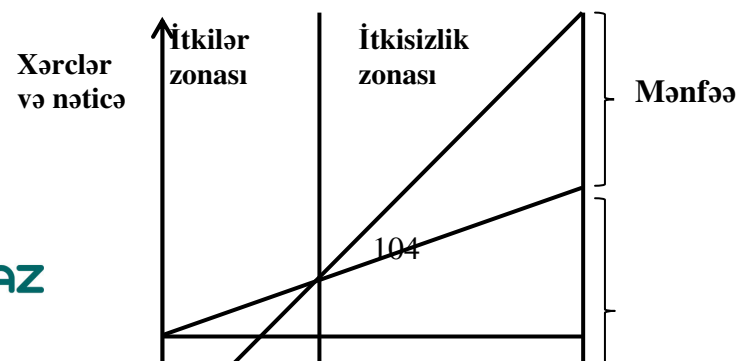
Burada: G – müəssisənin hazır məhsulun satışından əldə etdiyi illik gəlir;

Q – məhsul vahidinin satış qiyməti.

Gəlirin 0-ra bərabər olduğu, və $N = N_c$ olduğu proqramı özünü ödəmə proqramı adlandırırlar. O, aşağıdakı tənliklə müəyyən edilir:

$$H \cdot X_{\text{dəy}} + X_{\text{daim}} = H \cdot Q$$

$$\text{Buradan itkisizlik nöqtəsi: } \dot{N} = \frac{X_{\text{daim}}}{Q - X_{\text{dəy}}}$$

Dəvisən

Cəmi
xərclər

Daimi

İstehsalın həcmi

Sxem 3. İtkisizlik nöqtəsi

Beləliklə, görürük ki, nə qədər ki **İN** qiyməti aşağıdır, bir o qədər də istehsal proqramını yerinə yetirmək daha asandır, bir o qədər də bundan ötrü az vəsait tələb olunur, və bir o qədər də məhsul buraxılışının hesabına daha yüksək gəlir götürmək olar. **İN** – nin azaldılması üçün daimi xərcləri ($X_{daim.}$) azaltmaq, qiyməti artırmaq və dəyişən xərcləri (məhsul vahidinin maya dəyərini) azaltmaq lazımdır.

Əgər müəssisə inhisarçı deyilsə, məhsulun qiyməti bazar tərəfindən müəyyən edilir. Eləcə də, yeni olmayan məhsulun maya dəyəri də rəqiblər, yəni, bazar tərəfindən diktə edilir. Buna görə də, itkisizlik nöqtəsinin tənzimlənməsinin əsas aləti – daimi xərclərdir. Bazarda yeni olan məhsul üçün, ilkin mərhələdə, rəqiblər meydana gəlməmiş, yüksək qiymət təyin etmək mümkündür.

Suallar:

1. Məcmu kapitala görə sadə faizlər necə hesablanır?
2. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan prinsiplər hansılardır?
3. İnvestisiyalara orta gəlirlik norması necə hesablanır?

4. Annuitetin mahiyyətinin izah edin

5. İtkisizlik nöqtəsi necə hesablanır?

Testlər:

Test 1. İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində hansı metodlardan istifadə olunur?

- a) sadə və mürəkkəb
- b) statik və dinamik
- c) analiz və sintez
- d) induksiya və deduksiya
- e) balans və statik

Test 2. Əmanətin sahibinə daimi zaman kəsiyi ərzində müəyyən gəlir gətirən kapital qoyuluşudur neçə adlanır?

- a) diskont
- b) regressiya
- c) annuitet
- d) koordinasiya
- e) statik

Test 3. Rentabellik əmsallarına nə daxildir?

- a) Aktivlərin rentabellik əmsalı;
- b) Şəxsi kapitalın rentabelliliyi;
- c) Satışın rentabelliliyi;
- d) İnvestisiya kapitalının rentabellilik əmsalı;
- e) Hamısı

Test 4. İnvestisiya layihəsinin iqtisadi səmərəliliyini hesablamaq üçün hansı məlumatlar istifadə edilir?

- a) Məhsul və onun satış bazarları haqqında tam məlumatlar;
- b) Potensial rəqiblər haqqında tam məlumatlar;
- c) Layihəni yerinə yetirən firma haqqında tam informasiya;
- d) İnvestorun imkanları haqqında tam məlumatlar;
- e) Hamısı

Test 5. İnvestisiya layihəsinin işlənilib hazırlanması zamanı hansı nəticələr qiymətləndirilməlidir?

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- a) siyasi və iqtisadi
- b) sosial və iqtisadi
- c) sosial və ekoloji
- d) ekoloji və iqtisadi
- e) ekoloji və siyasi

Mövzu 9 Investisiya risklərinin idarə edilməsi

Plan:

1. Investisiya riski anlayışı və mahiyyəti
2. Risklərin təsnifatı
3. Risklərin qiymətləndirilməsi üsulları
4. Investisiya risklərinin idarə edilməsi

Əsas anlayışlar:

Investisiya riskləri, xarici və daxili risklər, investisiya risklərinin təsnifatı, risk zonaları, Delfi metodu, analogiya metodu, diversifikasiya, riskin ötürülməsi.

1. Investisiya riski anlayışı və risklərin təsnifatı

İstənilən investisiya layihələri hazırda vəsaitin qoyuluşu və gələcəkdə gəlir əldə edilməsi ilə əlaqəlidir. Gələcək isə qeyri-müəyyənliklə, layihənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar daxili və xarici şəraitlə bağlı informasiyanın tam və dəqiq olmaması, ona təsir edən amillərin dəyişilməsi və s. xarakterizə olunur. Investisiya qoyuluşu, əsasən də innovasiya yönümlü investisiyalar risklə bağlıdır. “Risk” anlayışının bir neçə ifadəsi var: “risk – gələcək dövrə qeyri-əminlik”, “risk – qoyulan məqsəddən kənara çıxma”, “risk – itkilərin olması təhlükəsi” və s. Investisiya riskləri investisiya layihələrinin reallaşmasında ola biləcək gəlirlərin itirilməsi ehtimalını göstərir. Risklərin mənfi təsiri məhsulun itirilməsində, cari və birdəfəlik xərclərin artmasında, gəlirin itirilməsi və ya səmərəliliyin azalmasında özünü göstərir. Investor risk amilləri haqqında layihəni hazırlayarkən bilməlidir ki, hansı risklə qarşılaşmasını nəzərə

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

alsın. Bu bilik, birincisi, layihənin hazırlanması mərhələsində riski hesablayıb, qiymətləndirmək və onun fəaliyyətin səmərəliliyinə təsirini müəyyən etməyə imkan verir, ikincisi, layihələndirmə mərhələsində əlverişsiz halların qarşısını almaq, fəsadlarını azaltmaq və ya layihəni həyata keçirməsindən imtina etmək imkanı verir. Risklər vaxtında və düzgün qiymətləndirilmirsə o investorlar üçün fəlakətə nəticələnə bilər.

Bir qayda olaraq, risk və gözlənilən gəlir arasında qarşılıqlı əlaqə belə ifadə oluna bilər – risk səviyyəsi nə qədər çox olarsa, gəlirlilik səviyyəsi o qədər yüksək ola bilər. Risk və gəlir arasında ki optimal nisbət “gəlir – risk” - maksimum və əksinə “risk – gəlir” – minimum olmalıdır.

Risk – iqtisadi kateqoriyadır və o baş verə və ya baş verməyə bilər. Risk nəticəsində 3 iqtisadi nəticə baş verə bilər: mənfi nəticə (itki), müsbət nəticə (gəlir) və ya nəticə sıfıra bərabər ola bilər.

Risk vəziyyətində 3 şərt olmalıdır: qeyri-müəyyənlik, alternativin seçilməsi zərurəti, mövcud olan alternativlərin ehtimalını qiymətləndirmək imkanı. Risk qeyri-müəyyənlikdən onunla fərqlənir ki, riskli hadisənin ehtimalını qiymətləndirmək olar.

Yaranma səbəblərinə görə risklər **xarici və daxili** risklərə bölünür. **Xarici risklər** makroiqtisadi durumun dəyişilməsi ilə bağlıdır və bura: siyasi, ekoloji, sosial, iqtisadi, qanunvericiliklə və vergi sisteminin dəyişdirilməsi ilə bağlı risklər aiddir. Xarici mühitin əsas cəhətləri – dinamiklik, çoxsahəlilik və inteqrasiyadır. Dinamiklik onun tez dəyişməsinə nəzərdə tutur və risklərin idarə etmə sistemi onun dəyişilməsinə müvafiq dəyişməlidir. Çoxsahəlilik müasir iqtisadiyyatda bir-biri ilə müxtəlif iqtisadi, informasiya, siyasi, inzibati əlaqələrlə bağlı şirkətlərin mövcudluğu və onların bir-birinə təsirini nəzərdə tutur. Belə ki, şirkətin bu təşkilatların biri ilə qarşılıqlı təsiri dəyişirsə, digərləri ilə də dəyişikliklər baş verir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Daxili risklər konkret layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır və bura layihənin innovasiya səviyyəsi, xam mallın əl çatan olması, marketing tədqiqatların etibarlılığı, maliyyə, qiymət, insan amili ilə bağlı, təbii və digər fəlakətlərlə əlaqəli risklər və s. daxildir. Daxili risklər investisiya variantının düz olması, düzgün marketing strategiyasının seçilməsi, kapitalın diversifikasiyası vasitələri ilə azaltmaq olar. Daxili riskdən fərqli olaraq, xarici risklərə xüsusi investorlar səviyyəsində təsir etmək olmaz. Xarici mühitin investor üçün əlverişli olması dövlətin investisiya siyasətindən asılıdır. Xarici riskləri azaltmaq üçün dövlət siyasi və sosial sabitliyi təmin etməli, ekoloji vəziyyətə nəzarət etməli, qanunvericilikdə investisiya fəaliyyətinə mənfi təsir edən dəyişikliklər etməməli və bütövlükdə makroiqtisadi sabitliyi təmin etməlidir.

Dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı risklərə investisiya fəaliyyətini məhdudlaşdıran inzibati dəyişikliklər, iqtisadi normativlərin, vergi normasının, faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi, valyuta və qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi, qanunvericilikdə dəyişikliklər və s. aid etmək olar. Investisiya fəaliyyətinə təsir edən dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı risklərə mövcud qanunvericiliyin dəyişilməsi ilə, orda olan ziddiyyətlərlə, qanunların tamamlanması, yaranan şəraitə uyğun olmamağı, müstəqil məhkəmələrin və arbitraj məhkəməsinin olmamağı, qanunların qəbulunda qeyri-peşəkarlıq, müəyyən qrup insanların lobbist maraqlarının dəstəklənməsi və s. aid etmək olar.

2. Risklərin təsnifatı

İqtisadiyyatla bağlı risklər – bazar, maliyyə, kommertiya, inflyasiya, faiz dərəcəsi, valyuta, resurs, portfel, kredit, innovasiya, likvidlik və s. risklərdir.

Bazar riski – bazarda istehsal amillərinin qiymətlərin dəyişməsi, tələb və təklifin qeyri-müəyyənliklə bağlı risklərdir.

Maliyyə riski – biznesin maliyyə təminatı və maliyyə öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi ilə bağlı risklərdir. Kreditin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

həcmnin və ya qiymətinin gözlənilməz artması öhdəliklərin vaxtında qaytarılmamağına və müflisliyə gətirib çıxara bilər.

Kommertiya riski – müəyyən qədər bazar riski ilə əlaqəlidir, tədavül sahəsində, hazır məhsulun alınıb satılması zamanı yaranır. Əsas səbəbləri – satışın həcmnin azalması, mal itkisi, satış qiymətlərinin və istehsal xərclərin artması və s.

İnflyasiya riskləri – iqtisadiyyatda inflyasiya templərinin yüksək olması nəticəsində yaranan riskdir. Müəssisənin kapitallarının real dəyərinin azalması, məsələn, amortizasiya fondunda toplanan vəsaitin dəyərdən düşməsi ilə bağlıdır.

Faiz dərəcəsi ilə bağlı risklər - maliyyə bazarında kredit və depozitə görə faiz dərəcələrinin gözlənilməz dəyişilməsi nəticəsində pul vəsaitlərinin azalmasına gətirə bilər. Bu riskin artması dövlət və ya bazar tənzimlənməsi təsiri nəticəsində pul bazarında konyunktur dəyişilməsi, məsələn, kommertiya bankları tərəfindən pul vəsaiti təklifinin azalması ilə özünü bir-üzə verir. Faiz dərəcələrinin artırılması bütün sahələrə, xüsusən uzun müddətli kapital qoyuluşu tələb olunan sahələrdə işgüzar aktivliyinin azalması ilə nəticələnir.

Valyuta riski – xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan investorlar üçün daha təhlükəlidir. Əgər milli valyuta kursu dəyişərsə, xarici valyutanın sərbəst alqı-satqısına məhdudiyət və s. valyuta riskini artır.

Resurs riski – maddi və əmək resurslarının çatışmazlığı, maddi ehtiyatların itirilməsi, yararsız hala düşməsi, brak (zay) olması. Resursların itirilməsi investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi vaxtını uzandır və onun bahalaşmasına gətirir.

Portfel riski – investisiya kompaniyaları və trast xidmətləri göstərən şirkətlər aiddir. Qiymətli kağızlar portfelini kifayət qədər diversifikasiya olunmayıbsa, bazar kursunun dəyişməsi nəticəsində onlarda ola biləcək itkilər nəzərdə tutulur.

Kredit riskləri – kredit sazişinin şərtlərinin yerinə yetirilməməsi nəticəsində kreditin məbləğinin qaytarılmamağı

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

və ya ona görə faizlərin ödənilməməyidir. Əsas səbəbləri – kreditin təmin olunmaması, ödəmə qabiliyyətinin düz təyin olunmaması, borclunun müflisləşməsidir.

Innovasiya riskləri – ən riskli investisiya layihələridir və elmi-texniki nailiyyətlərin kommersiya layihələri vasitəsi ilə həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Likvidlik riskləri – carı öhdəlikləri yerinə yetirmək məqsədi ilə qiymətli kağızlar və digər maddi nemətlərin real pul vəsaitinə çevrilməsi nəticəsində baş verən maliyyə itkiləridir.

İtkilərə görə risklər – 4 zonaya bölünür: 1-ci – risksiz zona; 2-ci – qəbul ola biləcək risk zonası – mənfəətin gözlənilən səviyyədə az olması; 3-cü – kəskin (kritik) risk zonası – gözlənilən gəlirin itirilməsi; 4-cü – katastrofik risk – qoyulan investisiya və bütün mülkiyyətin itirilməsi təhlükəsi.

Gəlir 0	İtkilər		
Risksiz zona	Qəbul ola biləcək risk zonası	Kritik risk zonası	Katastrofi k risk zonası
	Gözlənilən mənfəətin itirilməsi	Gözlənilən gəlirin itirilməsi	Mülkiyyətin itirilməsi təhlükəsi

Sxem 4 Risk zonaları

3. Risklərin qiymətləndirilməsi

Risklərin keyfiyyət qiymətləndirilməsi bir neçə metodlar vasitəsi ilə həyata keçirilir:

- ekspert üsulu;
- xərclərin münasibliyinin təhlili;
- analogiya metodu.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Ekspert üsulu – riskin hər növü və səviyyəsinin ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

Ekspert metodunun bir növü – Delfi metodudur. Bu metodun xüsusiyyəti ondadır ki, ekspertlər fikirlərini bir-biri ilə müzakirə etmərlər, liderin nəzər nöqtəsini nəzərə almırlar. Bu metodun müsbət tərəfi – hesablamaların sadəliyi, dəqiq məlumat və hesablamaların tələb olunmamasıdır. Mənfi tərəfi isə qiymətlərin subyektiv olmasıdır.

Xərclərin münasibliyinin təhlili – riskin potensial zonalarının müəyyən olunmasına istiqamətləndirilib. Kapitala təhlükə yaradan risklərin minimuma endirilməsi məqsədi ilə aparılır. Vəsaitin həddindən çox xərclənməsi bu amillərin təsiri nəticəsində baş verə bilər:

- layihənin bütövlükdə və ya onun bir hissəsinin ilkin qiymətinin düz hesablanmaması;
- layihənin sərhədlərinin gözlənilməz hadisə nəticəsində dəyişilməsi;
- layihədə planlaşdırılan və faktiki məhsuldarlıq arasında fərq;
- inflyasiya və ya vergi qanunvericiliyinin dəyişilməsi nəticəsində layihənin ilkin dəyəri ilə müqayisədə bahalaşması.

Analogiya metodu – qiymətləndirilən layihənin potensial riskini müəyyən etmək üçün analogi layihələrin təhlilini nəzərdə tutur. Təkrar olunan layihələrdə istifadə olunur və riskin qiymətləndirilməsində başqa üsulların istifadəsi mümkün olmayanda tətbiq edilir.

Layihələrin kəmiyyət qiymətləndirilməsi – bir neçə tərkib hissədən ibarətdirlər:

- layihənin dayanıqlığının səviyyəsini müəyyən etmək;
- layihənin həssaslığının təhlili;
- layihənin inkişaf ssenarilərinin təhlili.

Layihənin dayanıqlığının səviyyəsini müəyyən etmək üsulu istehsalın həcmnin məcmu xərclərin səviyyəsi ilə bərabərləşməsi səviyyəsini müəyyən edir (itkisizlik nöqtəsi).

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Bu göstərici yeni məhsulun istehsalı, yeni müəssisənin yaranması və ya istehsalın modernləşməsi ilə əlaqədar hesablanır.

Layihənin həssaslığının təhlili ilkin göstəricilərin dəyişməsi ilə bağlı səmərəlilik göstəricilərinin dəyişməsinə müəyyən etmək üçün nəzərə tutulub. Belə yanaşmada hər səmərəlilik göstəricisi hansısa göstəricinin (məsələn, satışın həcmnin, diskont dərəcəsinin qalxıb-enməsi nəticəsində dəyişkən hesablanır. Layihənin həssaslığı səmərəlilik göstəricisinin ilkin parametrlərin 1 % artıb-enməsinə müvafiq dəyişməsinə göstərir.

Layihənin inkişaf ssenarilərinin təhlili – layihənin səmərəliliyinə eyni zamanda bütün əsas parametrlərin dəyişilməsi təsiri göstərir. Bir qayda olaraq 3 ssenari təhlil olunur: nikbin, bədbin və ən çox ehtimal olunan. Burada xüsusi kompüter proqramları imitasiya modellərindən istifadə olunur.

Risqlərin idarə edilməsi sistemi, onun elementləri bir sıra proses və hərəkətləri nəzərdə tutur. Bura

- risklərin identifikasiya və lokallaşdırılması;
- risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- risklərin aradan qaldırılması və minimum səviyyə endirilməsi;
- risklərin monitorinqi aiddir.

Risqləri sadələşdirilmiş sxem şəkilində belə təsvir etmək olar:

1. göstəricilərin toplanması və emalı;
2. risklərin keyfiyyət təhlili;
3. riskin kəmiyyət qiymətləndirilməsi;
4. riskin qəbul olunmasının qiymətləndirilməsi;
5. riskin azaldılması imkanlarının qiymətləndirilməsi
6. riskin azaldılması metodlarının seçilməsi;
7. riskin artırılması ehtimalının qiymətləndirilməsi;
8. layihənin reallaşması (riskin qəbul edilməsi)

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

9. layihənin reallaşmasından imtina (riskin qəbul edilməməsi)

Risqlərin keyfiyyət təhlili risklərin mənbəyi və səbəbləri, risklərin əmələ gəlməsi ilə əlaqədar iş və mərhələlərin aşkar edilməsi, potensial risk zonalarının və risklə bağlı qərarların reallaşması ilə bağlı mənfə nətəcələrin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Risklərin keyfiyyət təhlili kəmiyyət təhlil üçün vacib informasiya bazasını təşkil edir. Riskin kəmiyyət təhlili zamanı ayrı-ayrı və ümumi risklərin miqdarı hesablanır. Bu mərhələdə riskli hadisənin reallaşma ehtimalı və onun yol verilməli səviyyəsi hesablanır. Keyfiyyət və kəmiyyət təhlili nəticəsində risklə bağlı hadisələrin baş verməsi ehtimalı və onun nəticəsi müəyyən olunur. Təhlil nəticəsində riskin idarə olunması strategiyası işlənib hazırlanır və onun əsasında riskin qarşısının alınması və ya azaldılması tədbirləri hazırlanır.

Riskin aradan qaldırılması və ya minimuma endirilməsi bir neçə mərhələdən ibarətdir:

- riskin qəbil oluna biləcək səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;
- riskin azaldılması və artırılması (o halda ki, riskin səviyyəsi qəbil oluna biləcək səviyyədən azdır və onun artırılması gözlənilən gəliri artırır);
- risklərin azaldılması və artırılması üsullarının seçilməsi;
- risklərin azaldılması və artırılması üsullarının seçilməsinin məqsədə uyğun olmasının qiymətləndirilməsi.

Risqlərin azaldılması və minimuma endirilməsinə dair tədbirlər müəyyən olunandan sonra onların kifayət olması haqqında qərar qəbul olunur. Əgər bu tədbirlər kifayətdirlərsə layihə reallaşa bilər, əks halda ondan imtina etmək daha məqsədə uyğun olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, burada risklərin idarə edilməsinin sadələşdirilmiş sxemi göstərilib. Reallıqda risklərin kəmiyyət və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi daha mürəkkəb prosesdir və fəaliyyət dairəsinin xüsusiyyətindən asılıdır.

4 Investisiya risklərin idarə edilməsi

Risklərin idarə edilməsində riskin azaldılması, qarşısının alınması və ya olduğu səviyyədə saxlanması, diversifikasiyası və ötürülməsi metodlarından istifadə olunur. Risklərin azaldılması tədbirlərinə riskin istisna olunması, riskin əmələ gəlməsinin ehtimalının azaldılması, risk nəticəsində ola biləcək itkilərin azaldılması nəzərdə tutulur. Riskin istisna olunması gözlənilən iqtisadi səmərəliyinə baxmayaraq investisiya layihəsindən imtina etməsi deməkdir. Riskin əmələ gəlməsinin ehtimalının azaldılması üçün investisiya obyektinin maliyyə vəziyyəti dəqiq öyrənilməlidir, onun borc qaytarmaq qabiliyyəti, işgüzar imici, idarə etmə heyətinin peşəkarlığı və digər məlumatlarının toplanması zəruridir. İnformasiya nə qədər dəqiq və dolğun olarsa – riskin səviyyəsi o qədər az olar. Risk nəticəsində ola biləcək itkilərin azaldılması risklərin lokallaşdırılması vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər. Məsələn, vençur bölmənin yaradılması itkilərin yalnız bu bölmənin müflis olması ilə nəticələnməyə və əsas biznesə xələl gətirməyəcəkdir.

Riskin olduğu səviyyədə saxlanması onun maliyyələşdirməməsi, özünü sığortalaması və digər mənbələrdən vəsaitin cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Risk maliyyələşdirilməsə onun nəticəsində ola biləcək itkilər ödənilir. Özünü sığortalama prosesi müəssisənin öz gəliri hesabına ehtiyat fondlarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Bəzi hallarda özünü sığortalama məqsədi ilə şirkət öz qız kompaniyasını keptiv sığorta şirkətini yaradır. Ehtiyat fondundan fərqli olaraq keptiv sığorta kompaniyası təsisçi şirkətin ehtiyatlarını daha səmərəli idarə edir.

Diversifikasiya kapitalın, satış bazarlarının və təchizatçıların diversifikasiyasını nəzərdə tutur. Maddi istehsalda diversifikasiya çox vəsait tələb edərsə, fond bazarında investisiya risklərinin diversifikasiyası çox asan həyata keçirilir. Diversifikasiyanın digər istiqamətləri – satış

bazarlarının və mal göndərənlərin diversifikasiyası investisiya layihəsinin biznes-planının tərtibi mərhələsində nəzərdə tutulmalıdır.

Riskin ötürülməsi sığortalanma, maliyyə zəmanətinin alınması və d. nəzərdə tutur. Risklərin ötürülməsi əsas üsulu investisiya risklərinin sığortalanmasıdır. Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin əsas prinsipləri: sığorta hadisəsinin təsadüf və gözlənilməz olması; itkinin hesablanması imkanı; sığorta hadisəsi haqqında statistik məlumatın olması, riskin təkrar sığorta edilməsi imkanındır.

Suallar:

1. “Risk” anlayışına dair hansı tərifləri bilirsiniz?
2. Riskin hansı iqtisadi nəticələri ola bilər?
3. Risk və qeyri-müəyyənlik arasında nə fərqi var?
4. Riskləri necə təsnifləşdirmək olar?
5. İntervensiya riskləri hansı üsullarla idarə edilir?

Testlər:

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansı amillər xarici riskə təsir edirlər?

- a) marketinq tədqiqatların səviyyəsi, innovasiyaların tətbiqi;
- b) xammal mənbəyi və heyətin peşəkarlığı;
- c) şirkətin maliyyə durumu, qiymət siyasəti;
- d) siyasi, sosial-iqtisadi və ekoloji durum;
- e) qiymət siyasəti, sosial-iqtisadi və ekoloji durum;

Test 2. Adı çəkilənlərdən hansı amillər daxili riskə təsir edirlər?

- a) siyasi, sosial-iqtisadi, ekoloji durum, qanunvericilik və vergi sistemi;
- b) siyasi, sosial-iqtisadi, ekoloji durum, qiymət siyasəti;
- c) innovasiyaların tətbiqi, xammal mənbəyi və heyətin peşəkarlığı, marketinq tədqiqatların səviyyəsi;
- d) siyasi, sosial-iqtisadi və ekoloji durum;
- e) qanunvericilik və vergi sistemi;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Test 3. Risk sxemindəki mərhələləri düz olan ardıcılığı seçin.

- a) göstəricilərin toplanması – riskin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin təhlil edib qiymətləndirilməsi – riskin qəbul edilməsi – riskin azaldılması metodun seçilməsi;
- b) göstəricilərin toplanması – riskin qəbul olunmasının qiymətləndirilməsi – riskin keyfiyyət təhlili – riskin azaldılması metodun seçilməsi – riskin qəbul edilməsi;
- c) göstəricilərin toplanması – riskin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin təhlil edib qiymətləndirilməsi - riskin azaldılması metodun seçilməsi – riskin qəbul edilməsi;
- d) riskin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin təhlil edib qiymətləndirilməsi – riskin artırılması ehtimalının qiymətləndirilməsi – riskin azaldılması metodun seçilməsi – riskin qəbul edilməsi;
- e) göstəricilərin toplanması – riskin qəbul edilməsinin qiymətləndirilməsi – riskin azaldılması metodun seçilməsi – riskin azaldılması metodun seçilməsi – riskin qəbul edilməsi.

Test 4. Risk zonalarının riskin artması ardıcılığı ilə olan cavabı seçin.

- a) risksiz zona; qəbul ola biləcək risk zonası, kəskin (kritik) risk zonası, katastrofik risk;
- b) qəbul ola biləcək risk zonası, risksiz zona, kəskin (kritik) risk zonası, katastrofik risk;
- c) kəskin (kritik) risk zonası, katastrofik risk, risksiz zona, qəbul ola biləcək risk zonası;
- d) katastrofik risk, risksiz zona, qəbul ola biləcək risk zonası, kəskin (kritik) risk zonası;
- e) risksiz zona, katastrofik risk, qəbul ola biləcək risk zonası, kəskin (kritik) risk zonası.

Test 5. Risklərin idarə edilməsi sisteminə daxil olmayan elementləri və prosesli qeyd edin.

- a) risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- b) risklərin identifikasiya və lokallaşdırılması;
- c) risklərin aradan qaldırılması və minimum səviyyə endirilməsi;
- d) risklərin monitorinqi;
- e) risklərin təsnifləşdirilməsi.

Mövzu 10. Fond bazarının tənzimlənməsi.

Plan:

1. Fond bazarının mahiyyəti və funksiyaları
2. Fond bazarının tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri, məqsədləri və prinsipləri.
3. Fond bazarının dövlət tənzimlənməsi.

Əsas anlayışlar:

Fond bazarı, fond birjası, qiymətli kağızlar bazarı, ilkin və ikinci qiymətli kağızlar bazarı, diler, broker.

1. Fond bazarının mahiyyəti və funksiyaları.

Qiymətli kağızlar (fond) bazarı – müxtəlif qiymətli kağızların alqı-satqısına şərait yaradan fəaliyyət və mexanizmlərin məcmusudur. Fond bazarı – kapital bazarının əhəmiyyətli bir hissəsidir. Fond bazarı və fond birjası eyni anlayış deyil, onların arasında fərq mövcuddur. Fond bazarı – qiymətli kağızların emissiyası və dövriyyəsi ilə bağlı maliyyə bazarında olan münasibətlər və bu dövriyyənin forma və metodlar, başqa sözlə, qiymətli kağızların dövriyyəsinin təmin edən institutlar sistemi və iqtisadi mexanizm məcmusudur. Fond birjası isə qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə əlaqədar sazişlərin bağlanması, qiymətli kağızların alıcıları və satıcıları görüşdüyü yerdir.

İqtisadi münasibətlər sistemində fond bazarı xüsusi yer tutur – burada spesifik əmtəə - qiymətli kağızlar alınıb-satılır. Bu bazar vasitəsi ilə pul kapitalı formalaşır, bu da, investisiya məqsədi ilə istifadə edilir və ilkin kapitalın artmasına imkan (şərait) yaradır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Fond bazarı dünya və milli iqtisadiyyatda böyük əhəmiyyət kəsb edir və bir neçə vacib funksiya yerinə yetirir:

- birincisi, fond bazarı vasitəsi ilə pul resursları toplanır, cəmləşir və istehsalın genişləndirilməsinə yönəlir;

- ikincisi, informasiya funksiyasıdır ki, onun vasitəsi ilə investorlar iqtisadi konyunktura haqqında xəbərdar olurlar və kapital qoymaq istiqamətlərini müəyyən edirlər;

- üçüncüsü, səmərəli iqtisadiyyatın formalaşmasına təsir edir – pul vəsaitlərinin cəmləşib, bazarın tələb olunan seqmentinə yönəlməsini təmin edir. Başqa sözlə bölüşdürücü funksiyanı yerinə yetirir – iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri arasında vəsaitin paylanmasına şərait yaradır;

- dördüncüsü, qiymət və maliyyə risklərinin sığortalanması.

Hər bir fond bazarı bir neçə tərkib hissələrdən ibarətdir: bazarın subyektləri, bilavasitə bazar (birja, birjadan kənar fond bazarları); dövlət tənzimlənmə və nəzarət qurumları (Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank, Qiymətli kağızlar üzrə Dövlət Komissiyası); özü-özünü tənzimləyən təşkilatlar (fond bazarının ixtisaslı iştirakçılarının birlikləri, məsələn, ABŞ-da NASD); bazarın infrastrukturunu (hüquqi, informasiya, depozitar, hesablama-klirinq şəbəkəsi, qeydiyyat şəbəkəsi).

Fond bazarının subyektləri:

- Emitentlər – qiymətli kağızlar vasitəsi ilə tələb olunan pul vəsaitlərinin cəlb edən və bununla bağlı öhdəlikləri yerinə yetirən dövlətin rəsmi nümayəndələri, hüquqi və fiziki şəxslər.

- Investorlar – qiymətli kağızları alan hüquqi və fiziki şəxslər - əhali, müəssisələr, institusional investorlar (investisiya fondları, sığorta kompaniyaları).

- Qiymətli kağızlar bazarının professional iştirakçıları – dilerlər və broker fəaliyyətini həyata keçirənlər. **Diler** – qiymətli kağızlarla öz adından və öz hesabına əməliyyatlar aparan fond bazarının professional iştirakçısıdır. Dilerin gəliri qiymətli kağızların alışı-satışı qiymətindəki fərq və qiymətlərin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

dəyişilməsi hesabına əldə edilir. Dilerlər vasitəçi kimi fəaliyyət göstərirlər. Diler qismində banklar və investisiya kompaniyaları çıxış edirlər. **Brokerlər** – müştərinin tapşırığı və onun vəsaiti hesabına qiymətli kağızların alışı-satqısı ilə məşğul olan fond bazarının professional iştirakçısıdır. Dilerlərin fəaliyyəti vasitəçi xarakteri daşıyır – onlar valyuta, qiymətli kağızlar və digər maliyyə aktivlərinin alınıb satılmasında vasitəçi rolu oynayır və bu fəaliyyətə görə qazanc əldə edirlər. Bu fəaliyyət broker kompaniyalar tərəfindən aparılır.

Fond bazarının bank və qeyri-bank xarakterinə görə 3 modeli mövcuddur.:

Qeyri-bank modeli. ABŞ-da yayılıb. Burada vasitəçi kimi qiymətli kağızlar üzrə qeyri-bank şirkətləri çıxış edir;

Bank modeli – Almaniyada yayılıb. Burada vasitəçi kimi banklar çıxış edir;

Qarışıq model – Yaponiyada istifadə edilir. Burada vasitəçi kimi həm bank, həm də qeyri-bank qurumları çıxış edir.

Fond bazarı ilkin və sonrakı (ikinci) bazara bölünür. İlkin fond bazarı yeni emissiya olunmuş qiymətli kağızların yerləşdirilməsi həyata keçirilir. Sonrakı fond bazarında qiymətli kağızların sonrakı alışı-satqısını həyata keçirilir.

Fond bazarları digər meyarlara görə təsnifləşdirilir:

- ərazi meyarına görə - beynəlxalq, milli, regional;

- qiymətli kağızların növünə görə - səhm bazarı və s.;

- sazişlərin növünə görə - kassa və forvard;

- emitentlərə görə - dövlət, müəssisə və şirkətlərin qiymətli kağızları;

- müddətinə görə - qısa-, orta-, uzunmüddətli və müddətsiz qiymətli kağızlar;

- iqtisadiyyatın sahəsinə görə.

2. Fond bazarının tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri, məqsədləri və prinsipləri.

Fond bazarının tənzimlənməsinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

1. Cəmiyyətin maraqlarının təmin olunması. Məsələn, istehsal sahəsinə cəlb olunan investisiyalar bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına zəmin yaradır;

2. Azad və açıq bazarın formalaşması. Tələb və təklifin nisbətində əsasən qiymətli kağızların qiymətlərinin azad (sərbəst) formalaşmasını nəzərdə tutur. Tənzimlənmə sistemi fond bazarında inhisarçı qiymətin olmasının qarşısını alır;

3. Ədalətli və nizamlı bazarın formalaşması. Bazarın bütün iştirakçılarını ayrı-ayrı şəxslər və təşkilatların ədalətsizliyi və fırıldaqçılıqından müdafiə edir.

Fond bazarının tənzimlənməsinin əsas prinsipi – onun bütün iştirakçılarını – emitentləri, investorları, peşəkar fond vasitəçiləri, infrastruktur təşkilatları – əhatə etməkdir. Bu tənzimlənmə daxili və xarici ola bilər. Daxili tənzimlənmə təşkilatın normativ sənədlərinə (bütövlükdə təşkilatın, onun ayrı bölmələrinin və işçilərinin fəaliyyətinin müəyyən edən nizamnamə, qaydalar, daxili sənədlər) tabeçiliyi nəzərdə tutulur. Xarici tənzimlənmə fond bazarının dövlətin normativ aktlarına, beynəlxalq təşkilatların sazişinə tabeçiliyini nəzərdə tutur. Fond bazarının tənzimlənməsini ona səlahəti olan təşkilat və qurumlar həyata keçirə bilər. Beləliklə, fond bazarının tənzimlənməsi **3 istiqamətdə** həyata keçirilə bilər:

- dövlət tərəfindən qanunverici, normativ aktlar, lisenziya və nəzarətin həyata keçirilməsi yolu ilə. Əsas məqsəd bu sahədə vahid dövlət siyasətini təmin etməkdir;

- özünə nəzarət prosesi vasitəsi ilə fond bazarının öz-özünü tənzimləməsi;

- ictimai rəy vasitəsi ilə fond bazarının tənzimlənməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, fond bazarında baş verən proseslər və dəyişikliklər ictimai rəydən asılıdır və onunla müəyyən olunur. Digər dəyişikliklər dövlət və müstəqil mütəxəssislərin vasitəsi ilə tənzimlənir. Fond bazarının tənzimlənməsini bir neçə istiqamətə ayırmaq olar:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- fond bazarının iştirakçılarının - peşəkar vasitəçilərinin seçilməsi;

- fond bazarının normal fəaliyyəti üçün normativ sənədlər bazasının yaradılması. Bura qanun, sərəncam, təlimat, metodik göstəriş və digər normativ aktlar daxildir.

- bazarda təyin olunan norma və qanunlara riayət olunmayan halda tətbiq olunan sanksiyalar sistemi. Sanksiyalar şifahi və yazılı xəbərdarlıq, cərimə, iştirakçılar sırasından təcrid olunma və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması formasında həyata keçirilir.

3. Fond bazarının dövlət tənzimlənməsi

Fond bazarında dövlətin rolu bunlardan ibarətdir:

- bazar iştirakçıları arasında mübahisə yaranarsa dövlət ali arbitr (münsif) rolunda çıxış edir;

- fond bazarı üçün qanun və qanun-alt sənədlərin yazılmasında iştirak edir;

- özəlləşdirmə hərraclarında səhmlərin satışının iştirakçı kimi çıxış edir;

- dövlətin qiymətli kağızların emitenti kimi çıxış edir;

- sənaye müəssisələrinin iri səhm portfelinin idarə edilməsində investor qismində çıxış edir.

Fond bazarının tənzimlənməsi dövlətin sərəncamında olan kapital və iqtisadi alətlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bura:

- vergi sistemi – müxtəlif vergi normaları və güzəştləri, vergidən azad olunma;

- pul siyasəti – faiz dərəcəsi, valyuta kursu və s.;

- dövlətdə cəmləşən kapital – maliyyə resursları, qeyri-büdcə fondları, dövlət büdcəsi, büdcə fondları;

- dövlət mülkiyyəti, təbii resurslar və müəssisələr daxildir.

Fond bazarının tənzimlənməsində dövlət bir neçə metoddan istifadə edir.

Birinci metod – funksional tənzimlənmədir. Bu metod bazarın bütün iştirakçıları üçün ümumi qayda və standartların

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

müəyyən olunmasındadır. Bu metod ilkin və əsaslı metoddur, ona görə ki, onun mövcudluğu dövlət və onun tənzimləyici fəaliyyətinə, fond bazarının professional iştirakçılara, infrastruktur qurumlara, vergi və hüquq sisteminin etibalı olmasını təmin edir, potensial investorların inamını artırır. Bu metodun ziddiyyəti ondadır ki, burada dövlət tək tənzimlənmə subyekti olmaqla yanaşı tənzimlənmə obyektini kimi də çıxış edir.

İkinci metod – maliyyə tənzimlənməsi metodudur. Onun mahiyyəti makroiqtisadiyyata faiz dərəcələri, valyuta kursu, dövlət qiymətli kağızların alqı-satqısı və digər vasitələrlə xarici investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdırmaq, əlavə kapitalın cəlb edilməsindən ibarətdir.

Üçüncü metod – institusional metoddur, hansı ki, qiymətli kağızlar bazarda fəaliyyət göstərən institutlara müəyyən tələblərin qoyulması və onların yerinə yetirilməsinə monitorinqi nəzərdə tutur. Belə ki, fond bazarında fəaliyyət göstərən institutların xüsusi kapitalının həcmi müəyyən (tələb olunan) səviyyədə olması investorların etibarını artırır. Lakin bu sahədə dövlət siyasəti çevrik olmalıdır və fond birjasının iştirakçılarının kapitallaşması prosesi müntəzəm olaraq bazarın inkişaf səviyyəsini nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir.

Dördüncü metod – texniki tənzimlənmə metodudur. Texniki tənzimlənmə metodu vasitəsi ilə bazarda inhisarçılığın, saxtakarlığın, bir qrup iştirakçılar tərəfindən qiymətlərlə manipulyasiyaların qarşısını alır. Texniki tənzimlənmə metodları səmərəli bazarın formalaşmasını, hər bir iştirakçının bərabər hüquqa malik olmasını, bu və ya digər maliyyə vasitələrinin qiyməti haqqında informasiyanın bütün iştirakçılara üçün əlçatan olmasını təmin etməlidir.

Bəşinci metod – anti-böhranlı tənzimlənmə metodu – daxili və qlobal böhranların baş verdiyi halda dövlətin böhrandan çıxması siyasəti olmalıdır. Bəzi hallarda müxtəlif

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

nazirlik və qurumların razılaşdırılmamış siyasəti böhranı daha da dərinləşdirə bilər. Bundan başqa, fond bazarının daimi monitorinqi böhranın yan keçməsi və ya fəsadlarının yumşaldılmasına imkan verir.

Altıncı metod – kollektiv investorların tənzimlənməsidir. Bu metodun xüsusiyyəti orta və kiçik investorların cəlb edilməsindən ibarətdir. Orta və kiçik investorların cəlb olunması daxili bazarın dayanıqlığını təmin edir. Lakin bu tənzimlənmə metodu bir sıra hüquqi, idarələrarası, vergi və s. problemlərin həllini tələb edir.

Yeddinci metod – özünü tənzimlənmə metodudur ki, burada bazarın iştirakçıları bazarda davranış qaydalarına riayət etməkdə özləri maraqlıdırlar. Bilavasitə fond bazarının iştirakçıları olaraq onlar yaranan problemləri daxildən, birjadan kənar tənzimləyəcək qurumdan daha yaxşı görürlər. Bu səbəbdən inkişaf etmiş ölkələrdə fond bazarının iştirakçıları tənzimlənmə funksiyalarının bir hissəsini öz üzərlərinə götürürlər.

Səkkizinci metod – antiinhisar tənzimlənmədir. Bu metod antiinhisar qanunvericiliyə riayət olunmasına investisiya prosesinin bütün mərhələlərində - müəssisənin yaradılmasından başlayaraq – qiymətli kağızların alqı-satqısına nəzarəti nəzərdə tutur. Digər tərəfdən isə antiinhisar tənzimlənmə maliyyə bazarlarında, o cümlədən qiymətli kağızlar bazarda inhisarçılığın qarşısının alınmasına, rəqabətin artırılmasına istiqamətləndirilməlidir.

ABS dünyanın maliyyə paytaxtı Nyu-York hesab olunur. Dünyanın səhmlərinin 1/3 hissəsi və fyuçers ticarətin əhəmiyyətli hissəsi Nyu-Yorkun payına düşür. Nyu-Yorkun ən iri birjalari: NYSE, NASDAQ, AMEX-dir. Bazarın kapitalizasiyası \$10 trln., gündəlik dövriyyə isə \$70 mlrd. təşkil edir. ABŞ ən iri fyuçers birjalari CME, CBOT və NYMEX aiddirlər. Yalnız valyuta fyuçerslərinə görə gündəlik dövriyyə \$40 mlrd. təşkil edir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Avropanın aparıcı fond birjalari London, Frankfurt və Parisdə yerləşirlər. Avropanın iri birjalarının gündəlik dövriyyəsi \$70 mlrd., kapitallaşma səviyyəsi isə \$5 trln. təşkil edir. Avropada Londonun aparıcı rolu LIFFE fyuçers birjası hesabına müəyyən olunur. Bu birjada qiymətli metal və neftdə fyuçerslar alınıb satılır.

Asiyanın iri birjalari Tokio, Honkonq və Seulda yerləşir. Asiya regionu dünya iqtisadiyyatının və səhm alğı-satqısının 1/3 hissəsini təşkil edir. Asiyanın payına dünya neft ticarətinin əhəmiyyətli payı düşür. Orta və uzun müddətli dövrdə Çinin sürətli inkişafı ilə əlaqədar Asiya regionunun əhəmiyyətinin artması gözlənilir.

Əlavələr

İlk fond birjası 1611-ci ildə Amsterdamda təsis olunmuşdur. Lakin tədricən dünya maliyyə mərkəzi Londona keçdi. XVIII-ci əsrin ikinci yarısında bir çox sazişlər qəhvəxanalarda bağlandı, məsələn, iri sığorta assosiasiya "Lloyd" tarixi qəhvəxanalarda başlanmışdır. 1773-cü ildə dilerlər yığışan qəhvəxanalardan biri "Birja qəhvəxanası" adlanmışdır. 1802-ci ildə fond əməliyyatların həcmi o qədər artmışdır ki, onların həyata keçirilməsi üçün xüsusi binanın ayrılması tələb olunub. XVIII-ci əsrin sonunda Avropanın digər ölkələrində birjalar yaranır, 1878-ci ilin 15 may tarixində Tokioda fond birjası təsis olunmuşdur. Hazırda bir neçə dünya maliyyə mərkəzləri mövcuddur.

Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının yaranması XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir və ilk səhmlər 1913-cü ildə Bakı Tacir Bankının nizamnaməsi təsdiq edildikdən sonra buraxılmışdır. Bakı Tacir Bankının əsas səhmdarları Azərbaycanın tanınmış sahibkarları - H.Z. Tağıyev (şuranın sədri), üzvləri M.Ş.Əsədullayev, M.Nağıyev, M.Muxtarov və başqaları (şuranın üzvləri) olmuşdur. XX əsrin ilk iki onilliyində Bakıda bir sıra səhmdar cəmiyyətləri fəaliyyət göstərmişdir. Bu cəmiyyətlərin əksəriyyəti neft istehsalı, emalı

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

və ticarəti ilə məşğul olurdu. Onlardan "Neft məhsulları səhmdar cəmiyyəti", "Bülbülə neft və ticarət səhmdar cəmiyyəti", "Balaxanı-Zabrat neft istehsalı səhmdar cəmiyyəti" və digərlərini qeyd etmək olar. Yeni Bakı neft emalı zavodunun, Bakı Tacir Bankının və başqa iri şirkətlərin səhmləri Moskvanın, Sankt-Peterburqun və Rusiyanın digər iri şəhərlərinin fond birjalarında satışa çıxarılırdı.

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda Rusiyanın iri banklarının Bakı filialları fəaliyyət göstərirdi. Bunlardan Sankt-Peterburq Dövlət Bankını (1874-1920), Sankt-Peterburq Beynəlxalq Kommersiya Bankını (KB) (1868-1920), Voljsk-Kams KB-nı (1870-1920), Rusiya Xarici Ticarət KB-nı (1871-1919), Rusiya Sənaye Ticarət KB-nı (1890-1920), Şimal KB-nı (1901-1910), Rusiya Asiya KB-nı (1910-1920), Azov-Don KB-nı (1877-1920) və s. göstərmək olar.

Hələ 1900-cu ildə "Kaspi" qəzetində veksəl islahatı ilə bağlı dərc edilmiş məqalələrdə qiymətli kağızdan geniş istifadə olunduğunu təsdiq edən maraqlı faktlar öz əksini tapmışdır. Həmin dövrdə Bakı Tacir Bankı ilə yanaşı, Bakıda fəaliyyət göstərən digər banklar tərəfindən də veksəllər və faiz kağızları buraxılmışdır. Veksəllərdən ödəniş prosesində və borc münasibətlərinin formalaşdırılmasında geniş istifadə olunmuşdur. Veksəl bazarı Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə də inkişaf etdirilmiş, lakin Sovet hakimiyyəti dövründə məhdudlaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən (1991-ci il) sonra, daha doğrusu, 1993-cü ildən etibarən ölkəmizdə qısa vaxt ərzində iqtisadi inkişaf prioriteti olaraq bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanan, sahibkarlığın və sağlam rəqabət əsasında fəaliyyət göstərən özəl təşəbbüslərin əsas rol oynadığı, eyni zamanda dövlətin tənzimləyici və strateji inkişaf funksiyaları ilə məhdudlaşdırıldığı iqtisadi münasibətlərin və iqtisadi mühitin formalaşdırılması istiqamətində bütün sahələr üzrə zəruri tədbirlərin həyata

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

keçirilməsinə başlanılmışdır. Belə ki, ölkənin qiymətli kağızlar bazarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanları ilə 1998-ci il 9 sentyabr tarixində Qiymətli Kağızlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq edilmiş, 1998-ci il 30 dekabr tarixində isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Fəaliyyət göstərdiyi dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən qiymətli kağızlar bazarının dövlət tənzimlənməsi sistemi yaradılmış, həmçinin müasir tələblərə cavab verən, bazar münasibətləri prinsiplərinə əsaslanan, eləcə də, geniş əhatəli infrastrukturunu olan fond bazarının formalaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, 2001-ci il 15 fevral tarixində bir neçə iri bank və maliyyə strukturlarının təsisçiliyi ilə qiymətli kağızlar bazarının əsas ticarət infrastrukturunu sayılan Bakı Fond Birjası yaradılmışdır. Bakı Fond Birjasının əsas funksiyası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş bütün növ qiymətli kağızlar üzrə alqı-satqını (ticarəti) təşkil etməkdən ibarətdir.

Qiymətli kağızlar bazarının digər mühüm infrastrukturunu - qiymətli kağızlar bazarı depozitar xidmətinin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 14 may tarixli Fərmanı ilə "Milli Depozit Sistemi haqqında" və "Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi zamanı yaradılmış səhmdar cəmiyyətlərinin və ixtisaslaşdırılmış çek investisiya fondlarının səhmdarlarının reyestrinin aparılması qaydaları haqqında" Əsasnamələr təsdiq edilmiş və 1997-ci il 18 sentyabr tarixindən etibarən Milli Depozit Mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında" 1999-cu il 26 iyul tarixli Fərmanının icrası ilə bağlı 1999-cu il 08 sentyabr tarixində

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Milli Depozit Mərkəzi yenidən təsis edilmiş və səhmlərin tam həcmi Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinə keçmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında" 2008-ci il 19 noyabr tarixli 52 nömrəli Sərəncamının və "Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi haqqında Əsasnamənin və Komitənin Strukturunun təsdiq edilməsi barədə" 2009-cu il 5 mart tarixli 70 nömrəli Fərmanının qüvvəyə minməsi ilə ölkənin qiymətli kağızlar bazarının yeni inkişaf mərhələsi başlamışdır.

(Mənbə:http://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99baycan_Respublikas%C4%B1_Qiym%C9%99tli_Ka%C4%9F%C4%B1zlar_%C3%BCzr%C9%99_D%C3%B6vl%C9%99t_Komit%C9%99si)

2010-cu ilin 31 dekabrına 20 ən iri birjalarm bazar kapitalizasiyası (trln. doll)

1. [NYSE Euronext](#) — \$15,970
2. [NASDAQ](#) — \$4,931
3. Tokio fond birjası \$3,827
4. London fond birjası — \$3,613
5. Şanxay fond birjası — \$2,717
6. Honkonq fond birjası — \$2,711
7. Toronto fond birjası — \$2,170
8. Bombay fond birjası — \$1,631
9. Hindistan milli fond birjası — \$1,596
10. San-Paulu fond birjası Бразилия — \$1,545
11. Avstraliya qiymətli kağızlar birjası — \$1,454
12. Frankfurt fond birjası — \$1,429
13. Nordic Stock Exchange Group [OMX](#) (Kopenhagen, Helsinki, İslandiya, Stokholm, Tallin, Vilyus) — \$1,311

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

14. [SWX](#) İsveçrə fond birjası — \$1,229
  15. Madrid fond birjası (BME Spanish Exchanges) — \$1,171
  16. Koreya birjası — \$1,091
  17. Moskva banklararası valyuta birjası — \$0,949
  18. Yohannesburq fond birjası — \$0,925
- Mənbə: World Federation of Stock Exchanges (dekabr 2010)*

Suallar:

1. Müasir iqtisadiyyatda fond birjasının rolu və yerini müəyyən edin.
2. Fond birjasının iştirakçılarını necə qruplaşdırmaq olar?
3. Fond bazarı və fond birjası arasındakı fərqi izah edin.
4. Dünya maliyyə mərkəzləri haqqında məlumat verin.
5. Fond bazarının tənzimlənməsi hansı metodlarla həyata keçirilir?

Testlər:

- Test 1.** Brokerin funksiyalarına adıçəkilənlərdən hansılar aid deyil?
- a) qiymətli kağızların alışı-satqısında vasitəçilik
  - b) satış zamanı müştərinin maraqlarını təmsil etmək
  - c) öz adından və öz vəsaiti hesabına qiymətli kağızları alıb-satır
  - d) müştərilərə qiymətli kağızların alışı-satqısında məsləhət verir
  - e) sazişlərin sənədləşdirilməsi və birjada qeydiyyatdan keçməsinə həyata keçirilir
- Test 2.** Adı çəkilənlərdən hansılar fond bazarının funksiyalarına aid deyil

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- a) resursların toplanması və istehsalın genişləndirilməsi,
- b) informasiya təminatı
- c) səmərəli iqtisadiyyatın formalaşması
- d) qiymət və maliyyə risklərinin sığortalanması
- e) sosial təminat

Test 3. Adı çəkilənlərdən hansılar fond bazarının iştirakçılmasına aid deyil.

- a) həmkarlar ittifaqı
- b) emitentlər
- c) investitorlar
- d) dilerlər
- e) brokerlər

Test 4. Adı çəkilənlərdən hansılar dilerlərin gəlir mənbəyi ola bilməz?

- a) vasitəçilik əməliyyatları
- b) qiymətli kağızların alış və satış qiymətlərində olan fərq
- c) qiymətli kağızların kursunun dəyişməsi nəticəsində
- d) valyuta alış və satış qiymətlərində olan fərq
- e) müştəri ilə sazişlərdən alan gəlir

Test 5. Fond bazarının tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri hansılardır?

- a) dövlət qanunvericiliyi, öz-özünü tənzimlənmə və ictimai rəy
- b) dövlət qanunvericiliyi, ictimai rəy və proqnozlaşdırma
- c) dövlət qanunvericiliyi, ictimai rəy və strateji idarə etmə
- d) dövlət qanunvericiliyi, öz-özünü tənzimlənmə və bələdiyyə idarə etmə
- e) ictimai rəy öz-özünü tənzimlənmə və bələdiyyə idarə etmə

Mövzu 11. Portfel investisiyaların tənzimlənməsi.

Plan:

1. Portfel investisiyaların mahiyyəti
2. İnvestisiya portfellərinin təsnifatı.
3. Maliyyə aktivləri portfelinin idarə olunma strategiyaları.

Əsas anlayışlar:

portfel investisiyaları, səmərəli investisiya portfel, yüksək investisiya portfel, maliyyə artım portfel, orta artım portfel, carı gəlir portfel, daimi, yüksək və qarışıq gəlir portfel, səhm, istiqraz, törəmə qiymətli kağızları, opsiya, fyuçers, maliyyə aktivlərinin aktiv və passiv idarə edilməsi.

1. Portfel investisiyaların mahiyyəti

Portfel investisiyası deyəndə, qiymətli kağızlar vəsait qoyuluşları başa düşülür. İnvestisiya portfel bir neçə investisiya obyektinin məcmusudur, bu da vahid bütöv obyekt kimi idarə olunur. Belə halda, investisiya portfel – vahid birlik kimi idarə olunan qiymətli kağızlar məcmusudur. İnvestisiya portfelinə real vəsait, maliyyə aktivləri, qeyri-maddi dəyərlər və qeyri-maliyyə vəsaiti daxil ola bilər. Lakin ən yayılmış tərkib – qiymətli kağızlar portfelidir. Qiymətli kağızlar portfelinin təşkilində məqsəd – gəlirlilik və risklərin nisbətində optimallaşmasıdır (diversifikasiya, müntəzəm və qeyri-müntəzəm risklərin azalmasıdır). Belə ki, gözlənilən gəlirlilik səviyyəsi minimum risklə təmin olunmalıdır. Bundan başqa, qiymətli kağızlar portfel kapitalın qorunması və artırılmasına yönəlməlidir.

Portfel investisiyaların mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tələb olunan göstəricilərə nail olmaq üçün, investisiya resursları maliyyə aktivlərinin müxtəlif qrupları arasında bölüşdürülməlidir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 987.1-ci maddəsində qiymətli kağız anlayışı aşağıdakı kimi verilmişdir: “Qiymətli kağız müəyyən edilmiş formaya riayət olunmaqla hər hansı hüququ təsdiqləyən elə bir sənəddir ki, həmin hüquq bu sənəd olmadan nə həyata keçirilə bilər, nə də başqa şəxsə verilə bilər. Qiymətli kağız başqasına verildikdə onun təsdiqlədiyi bütün hüquqlar da keçir.” İnvestorlar üçün investisiya imkanlarından asılı olaraq qiymətli kağızlarının təsnifatı vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu səpkidən bütün qiymətli kağızları belə qruplaşdırmaq olar:

1. gəliri qəti müəyyən olunmuş qiymətli kağızlar;
2. səhmlər;
3. törəmə qiymətli kağızlar.

Gəliri qəti müəyyən olunmuş qiymətli kağızlara aşağıda adı çəkilən xüsusiyyətlərə cavab verən qiymətli kağızlar aiddir:

- qiymətli kağızlarda borc götürülən məbləğ və faizin qaytarılması günü qeyd olunub – bu tarixdə borc alan investora borcu ödəməlidir;

- qiymətli kağızlara görə qəti müəyyən olunmuş nominal ödəniş və faiz göstərilir;

- qiymətli kağızlarda qiymətinin kotirovkası xüsusi faiz məbləğində – gəlirlilik səviyyəsi ödənişinə nisbətdə göstərilir.

Bu qiymətli kağızlara müddətli və müddətsiz depozitlər, istiqrazlar aiddir. İstiqraz – onun sahibinin onu buraxmış şəxsdən istiqrazda nəzərdə tutulan müddətdə istiqrazın nominal dəyərini və ya başqa əmlak ekvivalentini almaq hüququnu təsdiqləyən qiymətli kağızdır. İstiqraz onun sahibinə həmçinin istiqrazın nominal dəyərindən faiz almaq hüququ və ya digər əşya hüquqları verə bilər.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Səhm – sahibinə səhmdar cəmiyyəti mənfəətinin bir hissəsini dividendlər şəklində almaq, səhmdar cəmiyyəti işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək və cəmiyyətin ləğvindən sonra qalan əmlakın bir hissəsinə malik olmaq hüququ verən qiymətli kağızdır.

Törəmə qiymətli kağızlara o maliyyə vəsaitləri aiddir ki, onların dəyəri digər baza vəsaitlərinin qiymətindən asılıdır. Baza vəsaitlərin ən yayılmış növü – səhmdir. Törəmə qiymətli kağızlara **opsion** və **fyuçerslər** aiddir. Opsion (latın dilində seçim, istək deməkdir) – sazişdir. Bu sazişə əsasən gələcəkdə və ya müəyyən vaxt ərzində sazişə əsasən əvvəlcədən müəyyən olunmuş qiymətə potensial alıcı, ya potensial satıcı qiymətli kağızın alınması və satılması hüququnu əldə edir. Bu hüquq heçdə öhdəlik demək deyil. Opsionlar satış, alış və ikitərəfli olurlar. Fyuçers – törəmə maliyyə vasitəsidir ki, onun vasitəsi ilə aktivlərin alqı-satqısı həyata keçirilir. Fyuçers sazişə əsasən aktivlərin qiyməti və alqı-satqı müddəti müəyyən edilir. Aktivin digər parametrləri – məsələn, miqdarı qabaqcadan birja sazişində müəyyən edilib. Fyuçers saziş – iki tərəf arasında razılıqdır ki, ona əsasən gələcəkdə müəyyən olunmuş tarixdə və qabaqcadan müəyyən edilmiş qiymətlə bir tərəfin əmtəə satmaq, digər tərəfin isə bu malı almaq öhdəliyidir. Fond birjasında əmtəə kimi valyuta, borc öhdəlikləri, fond indeksləri (S&P 500, Dow Jones, FTSE, DAX) istifadə olunur.

Qiymətli kağızların cəlb ediciliyi müəyyən meyarlara görə təyin olunur. Qiymətli kağızların investisiya cəlb ediciliyi onların növündən asılıdır. Belə ki, səhmlərin cəlb ediciliyi onların kurs dəyərinin artma ehtimalı, dividendlərin alınması və mülkiyyət hüququnun təmin olunmasıdır. İstiqrazların cəlb ediciliyi onların etibarlılığı ilə bağlıdır. Bir qayda olaraq, istiqrazların gəlirlilik səviyyəsi səhmlərdən alınan gəlirdən azdır, lakin etibarlılığı daha yüksəkdir. Opsion və fyuçerslərin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

investisiya cəlb ediciliyi yüksək gəlir əldə edilməsi imkanı ilə bağlıdır.

İnvestisiya portfelini formalaşdıraraq investor elə qiymətli kağızları seçməlidir ki, onlardan minimal risklə maksimum gəlir əldə etmək imkanı olsun. Investor müəyyən etməlidir ki, hansı emitentlərin qiymətli kağızlarına vəsait qoymaq daha məqsədə uyğun olar. İnvestisiya portfelini formalaşmasında əsas şərt investorun müxtəlif qiymətli kağızlara vəsait qoymasındadır, başqa sözlə desək, portfelin diversifikasiyasıdır. Diversifikasiya risk səviyyəsini azaldır. Lakin diversifikasiya əsaslandırılmış olmalıdır. Əks halda çox sayda müxtəlif növ qiymətli kağızlara qoyulan vəsait əsassız olaraq xərclərin artmasına gətirə bilər.

Səmərəli investisiya portfelini deyərək mövcud risk səviyyəsində maksimal gözlənilən gəlirliliyə malik olan portfel nəzərdə tutulur. Və yaxud əksinə: tələb olunan gəlirliliyə görə minimal riski təmin edən portfel başa düşülür.

Hesablamalar zamanı, adətən, belə ehtimal edirlər ki, investor – artıq riskdən qaçır. Yəni, iki eyni gözlənilən gəlirli portfeldən, o ən aşağı riskli olanı seçir. Optimal portfel isə investor üçün bir neçə səmərəli portfeldən ən yaxşısıdır. İnvestisiya portfelinin formalaşma prinsipləri aşağıdakılardır:

- investisiya məqsədlərinin, portfelin strategiya və növünün müəyyən edilməsi;
- investor üçün əlverişli gəlirlilik səviyyəsinin əldə edilməsi;
- likvidliliyin təmin edilməsi;
- risklərdən sığortalanması və gəlirin əldə edilməsində sabitlik;
- gəlirlilik və risk arasında optimal nisbətin, o cümlədən, diversifikasiya və portfelin strukturunun yenilənməsi yolu ilə əldə edilməsi.

İnvestisiya portfelinin restrukturizasiyası (tərkibinin dəyişməsi) onun səmərəliliyinin artmasının daimi alətidir. Fond

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

bazarı kifayət qədər dinamik olduğu üçün, portfelə daxil olan qiymətli kağızların hal-hazırkı və gələcək (proqnozlaşdırılan) dəyəri, daim dəyişir. Buna görə də, investor tez-tez portfelin strukturuna düzəliş edir ki, özünə münasib (optimal) olan gəlirlilik və risk səviyyəsinin nisbətini əldə edə bilsin.

İnvestorun məqsədi – kapitalını artırmaqdır, buna görə də, vaxtaşırı olaraq, ona investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyini qiymətləndirmək tələb olunur.

2. Investisiya portfellərinin təsnifatı.

İnvestisiya portfelləri müxtəlif növlərə bölünür. Təsnifat meyarı kimi, investorun məqsədləri, gəlirin mənbələri və risk dərəcəsi götürülür. Gəlirin mənbəyindən asılı olaraq, portfellər artım portfeli və gəlir portfelinə ayrılırlar. Artım portfelləri elə qiymətli kağızlardan formalaşır ki, bunların dəyəri orta və uzun müddətdə artır. Bu tip portfelin məqsədi – portfelin dəyərinin artırılmasıdır (investorun kapitalının artımıdır).

Yüksək artım portfeli – kapitalın maksimal artımına istiqamətlənib. Portfelin tərkibinə sürətlə artan kompaniyaların qiymətli kağızları daxil edilir. İnvestisiyalar kifayət qədər risklidir, lakin bununla belə, onlar gələcəkdə yüksək gəlir gətirə bilərlər.

Mülayim artım portfeli (konservativ portfel) – ən aşağı risklidir. O, əsasən, tanınmış kompaniyaların qiymətli kağızlarından ibarətdir. Bu kompaniyalar, elə də yüksək olmayan, lakin dayanıqlı artım tempələri ilə xarakterizə olunurlar. Portfelin tərkibi uzun müddət ərzində nisbətən sabit olaraq qalır və kapitalın qorunub saxlanılmasına istiqamətlənmişdir.

Orta artım portfeli – özündə nisbətən aşağı və yüksək artım portfellərinin investisiya xüsusiyyətlərini birləşdirir. Eyni zamanda o, kapitalın orta artımı və mülayim risk dərəcəsinə təmin edir. Portfelin ən çox yayılmış modelidir.

Cari gəlirin gəlir portfeli - istiqrazlar üzrə faizlər və səhmlər üzrə dividendlərin əldə edilməsinə istiqamətlənib.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Buraya, kurs dəyərinin mülayim artımı və yüksək dividendlərlə xarakterizə olunan səhmlər, istiqrazlar, eləcə də, kifayət qədər yüksək cari ödəmələri təmin edən digər qiymətli kağızlar daxil edilməlidir. Bu portfelin yaranmasında məqsəd – ölçüsü minimal risk dərəcə səviyyəsinə uyğun olan gəlirin müəyyən edilmiş cari səviyyəsinin əldə edilməsidir. Bu halda, investisiya portfelinin obyektini kimi yüksək etibarlılığa malik maliyyə aktivləri çıxış edir.

Daimi gəlir portfeli – yüksək etibarlılığa malik qiymətli kağızlardan ibarət olan və minimal risk səviyyəsində orta gəlir gətirən portfeldir.

Yüksək gəlir portfeli – orta risk səviyyəsində, yüksək gəlir gətirən qiymətli kağızları özündə birləşdirir.

Kombinasiya edilmiş (qarışıq) portfel – fond bazarında həm kurs dəyərinin (məzənnənin) düşməsindən, həm də aşağı dividend və faiz ödəmələrindən gələn mümkün itkilərdən qaçmaq üçün formalaşdırılır. Kurs dəyərinin qalxması ilə əlaqədar olaraq, maliyyə aktivlərinin bir hissəsi öz sahibinə kapital artımı gətirir. Digər hissə isə – investora uyğun olan cari gəlir gətirir.

Riskli kapital portfelləri – riskli kağızlara və yüksək gəlirə istiqamətləniblər.

Xüsusişdirilmiş portfellər – ayrıca qrup qiymətli kağızlara, məsələn, hansısa bir sahənin qiymətli kağızlarının istiqamətləniblər.

3. Maliyyə aktivləri portfelinin idarə olunma strategiyaları.

Qiymətli kağız portfelinin tənzimlənməsinin əsas strateji vəzifəsi - əsas makroiqtisadi funksiyanın yerinə yetirilməsidir – iqtisadiyyatın inkişafı və əhalinin yığımlarının formalaşması məqsədi ilə azad maliyyə resurslarının cəmləşməsidir. (səfərbər edilməsi)

Bunu təmin etmək üçün dövlət bir neçə metoddan istifadə edir:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

1. İnstitusional metod. Bu metodun vasitəsi ilə investisiya institutlarının maliyyə vəziyyəti və onların idarə edilməsi keyfiyyəti tənzimlənir. Bura fond bazarının professional iştirakçılarının xüsusi vəsaitlərinin miqdarı, aktiv və passivlərinin strukturunun tənzimlənməsi, riskli əməliyyatların məhdudlaşdırılması və s.;

2. Funksional metod. Bu metod vasitəsi ilə əməliyyatların aparılması qaydaları müəyyən edilir, məsələn, müştərilərin qiymətli kağızları uçotunun hansı sa maliyyə institutlarının vəsaitlərindən ayrı aparılması tələbi.

İnvestisiya portfelinin idarə olunması deyəndə, aşağıdakıları təmin edən metodlar məcmusu başa düşülür:

- ilkin qoyulan vəsaitlərin qorunub saxlanılması;
- maksimal mümkün olan gəlirliliyin əldə edilməsi;
- risk səviyyəsinin azaldılması.

Adətən, iki idarəetmə üsulunu ayırırlar: aktiv və passiv idarəetmə.

Aktiv idarəetmə (aktiv idarəetmə strategiyaları) – qiymətli kağızlar bazarının daima tədqiqi (monitorinqi), daha səmərəli qiymətli kağızların alınması və maksimal dərəcədə tez olaraq azgəlrli qiymətli kağızlardan azad olma ilə əlaqəli idarəetmədir. Belə idarəetmə növü bazar konyunkturasına və investisiya portfelinin tərkibinin dəyişməsinə cəld reaksiya verməni nəzərdə tutur. Aktiv idarəetmə ilə qiymətli kağızlar bazarının mütəxəssisləri məşğul olurlar. Onlar bazarın monitorinqi, təhlili, proqnozlaşdırılması və derivativlər (törəmə qiymətli kağızlar – opsiya, fyuçerslər və s.) də daxil olmaqla, qiymətli kağızlarla əməliyyatlar texnikası metodlarını istifadə edən yüksək peşəkarlığa malik mütəxəssislərdir .

Passiv idarəetmə (passiv portfel strategiyaları) – bu, diversifikasiya olunmuş portfelin formalaşmasına və onun uzun müddət qorunub saxlanmasına gətirib çıxaran investisiya portfelinin idarə olunmasıdır. Bunun əsasını portelin gəlirliliyinin seçilmiş bazar indeksinə maksimal uyğunluğunu

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

təmin edən diversifikasiya təşkil edir. Bu halda, investor, fond bazarlarından gələn informasiyanın dürüstlüyünə, yəni qiymətli kağızların bazar qiymətləndirilməsinin dürüstlüyünə, əmindir və fond indekslərinə əsaslanır.

Aktiv – passiv idarəetmə (aktiv-passiv strategiyalar).

Bu halda, passiv strategiyalar, məsələn, portfelin özəyinin idarə olunmasında, aktiv strategiyalar isə – digər qalan aktivlərin idarə olunmasında istifadə olunur.

Struktur strateji idarəetmə (struktur portfel investisiyaları). Portfel elə qurulur ki, gələcəkdə müəyyən ödənişlər axını alınsın.

Bütün investorlar fərdi investorlara (fiziki şəxslər), institusional investorlara (bank, sığorta kompaniyaları, pensiya fondları, investisiya kompaniya və fondları, digərləri) və korporativ investorlara (müəssisələr, banklar və s.) ayrılırlar.

Portfel investisiyalarının idarəetmə prosesini **beş mərhələyə** bölmək olar:

1. investisiya məqsədlərinin müəyyən edilməsi;
2. investisiya siyasətinin formalaşması;
3. portfel strategiyasının seçilməsi;
4. aktivlərin seçilməsi;
5. investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

İnvestisiya məqsədlərinin seçimi maliyyə institutunun məqsədlərindən irəli gəlir. Belə ki, sığorta kompaniyası investisiyalardan gəlirləri elə və o həcmdə almalıdır ki, o, sığorta ödəmələrini verib və gəlir əldə edə bilsin; pensiya fondu, ardı kəsilmədən pensiya ödənişlərini və öz xərclərini ödəyə bilsin; banklar – gəlirlərini təmin etsin. Özəl investor – özünün subyektiv investisiya məqsədlərinin reallaşmasını ön plana çəkir; firma isə qarşılıqlı gəlirlərinin alınması məqsədini qoyurlar.

İnvestisiya siyasətinin formalaşması mərhələsində, investor və ya onun tapşırığı ilə hərəkət edən maliyyə institutu, aktivlərin əsas qrupları: səhm, istiqraz, depozit, veksəl, xarici

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

qiymətli kağızlar və sair arasında öz vəsaitlərini bölüşdürmək haqqında qərar qəbul edir. Yəni, investor, qarşıda duran məqsədi həyata keçirmək üçün, pulları hara qoymaq haqqında qərar verir.

Bu zaman, investor, müştərilərin və tənzimləyən təşkilatların qoyduğu məhdudiyyətləri nəzərə almalıdır. Məsələn, müştəri diversifikasiya və müdafiə səviyyəsini təyin edə bilər, yəni, riskli aktivlərə qoyulmuşları məhdudlaşdırma bilər.

İnvestisiya strategiyasının seçimi investorun məqsəd və vəzifələrindən asılıdır. Əgər investisiyalar cari gəlirlərin əldə edilməsinə istiqamətlənibsə, gəlir portfeli formalaşdırılır. Əgər investisiyalar kapitalın etibarlılığının qorunub-saxlanılmasına və bir qədər artırılmasına istiqamətlənibsə, bu zaman, artım portfeli formalaşdırılır. Məsələn, yüksək inflyasiya şəraitində artım portfelinin formalaşdırılması investora onun kapitalının qorunub saxlanılmasını təmin edirlər. Qiymətli kağızlara yatırdığı vəsaitdən illik gəlir gözləyən investor üçün, aparıcılar siyasısına daxil olmayan, lakin, müstəqil ekspertlərin fikrincə, sürətli kapitallaşmaya vəd edən, orta və iri kompaniyaların qiymətli kağızlarına investisiyalar yatırmaq daha əlverişlidir.

Aktivlərin seçimi mərhələsində, investisiya meneceri və ya broker, özəl şəxs tapşırığı ilə, mövcud risk səviyyəsində ən yüksək gəlirliliyə malik olan və ya gözlənilən gəlirlilik səviyyəsində ən aşağı risk səviyyəsinə malik olan, səmərəli portfel formasıdır. Yəni, bu mərhələdə, səhmlərin və istiqrazların və digər qiymətli kağızların konkret növləri və onlara yatırımların nisbətləri seçilir.

İnvestisiyaların səmərəliyinin qiymətləndirilməsi mərhələsində portfelin satılmasından əldə edilmiş gəlir seçilmiş baza göstəricisi ilə müqayisə olunur.

Suallar:

1. Portfel investisiyaların mahiyyəti və rolunu izah edin.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

2. Səmərəli və optimal investisiya portfeli nə ilə fərqlənir?

3. Portfel investisiyaların formalaşma prinsipləri hansılardır?

4. Portfel investisiyaları necə qruplaşdırmaq olar?

5. İnvestisiya portfelinin idarə edilməsi prosesi hansı mərhələlərdən ibarətdir?

Testlər:

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansılar törəmə qiymətli kağızlara aiddir?

- a) səhm
- b) istiqraz
- c) istiqraz və səhm
- d) fyuçers və opsiyon
- e) opsiyon

Test 2. Adı çəkilənlərdən hansılar yüksək artım portfelinə aiddir?

- a) yüksək gəlirə və riskli kağızlara istiqamətləndirilən portfel;
- b) kapitalın maksimum artımına istiqamətləndirilən portfel;
- c) yüksək etibarlılığa malik qiymətli kağızlardan ibarət olan və minimal risk səviyyəsində orta gəlir gətirən portfel;
- d) düz cavab yoxdur.

Test 3. İnvestisiya portfelinin idarə edilməsi prosesi mərhələlərinin düz ardıcılığını müəyyən edin.

a) investisiya məqsədlərinin müəyyən edilməsi, investisiya siyasətinin formalaşması, portfel strategiyasının seçilməsi, aktivlərin seçilməsi, investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

b) investisiya məqsədlərinin müəyyən edilməsi, portfel strategiyasının seçilməsi, aktivlərin seçilməsi, investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

c) portfel strategiyasının seçilməsi, aktivlərin seçilməsi, investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, investisiya məqsədlərinin müəyyən edilməsi

d) aktivlərin seçilməsi, investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, investisiya məqsədlərinin müəyyən edilməsi, portfel strategiyasının seçilməsi

e) investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, investisiya məqsədlərinin müəyyən edilməsi, portfel strategiyasının seçilməsi, aktivlərin seçilməsi

Test 4. Səmərəli investisiya portfelini dedikdə nə başa düşülür?

- a) riskin səviyyəsi az olan
- b) gəlir səviyyəsi yüksək olan
- c) tələb olunan gəlirə görə minimal risk səviyyəsi
- d) Az gəlir və yüksək risk səviyyəsi
- e) Düz cavab yoxdur

Test 5. İstiqrazların investisiya cəlb ediciliyi nə ilə bağlıdır?

- a) kurs dəyərinin artması ilə
- b) dividendlərin alınması ilə
- c) mülkiyyət hüququnun təmin olunması ilə
- d) etibarlığı ilə
- e) yüksək gəlir əldə etmək ehtimalı ilə

Mövzu 12. İntellektual kapitalın və intellektual mülkiyyətin idarə olunması.

Plan:

1. İnsan kapitalının dünya ölkələrinin tarixi inkişafında rolu.
2. İntellektual kapital idarə etmə obyektini kimi
3. İntellektual kapitalın təsnifatı
4. İntellektual kapitalın dövretmə mərhələləri

Əsas anlayışlar:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İnsan kapitalı, insan kapitalı elementləri, kadr kapitalı, intellektual mülkiyyət, müəllif hüquqları, insan kapitalının təsnifatı.

1. İnsan kapitalının dünya ölkələrinin tarixi inkişafında rolu.

Ötən əsrlərdə sivilizasiyaların və ölkələrin inkişafının tədqiqi göstərir ki, insan kapitalı, hər bir ölkənin uğuru, digərlərinin isə uğursuzluğunu müəyyənləşdirən əsas inkişaf amillərindən biri idi. Qərbi sivilizasiyası orta əsrlərdə, müəyyən tarixi mərhələdə, daha qədim olan sivilizasiyalarla qlobal tarixi yarışını məhz insan kapitalının (təhsil daxil olmaqla) sürətli artımına hesabına uduşdur. XVIII-ci əsrin sonunda Qərbi Avropa - Çin və Hindistanı adambaşına düşən ÜDM-la görə 1,5 dəfə, əhalinin savadlılığına görə isə 2 dəfə qabaqlamışdır. Bu son şərtin üstünə iqtisadi azadlıq və demokratiya şəraitini də gələndə, avropalıların, eləcə də ABŞ və digər ingilis-sakson ölkələrin iqtisadi uğurlarının əsas amili olduğunu görürük.

İnsan kapitalının iqtisadiyyatın artımına təsiri, xüsusilə Yaponiyanın təmsalında daha parlaqdır. Əsrlərlə izolyasiya siyasəti aparan bu ölkədə, təhsil və ömür uzunluğu da daxil olmaqla, insan kapitalı hər zaman yüksək səviyyədə olmuşdur. Buna görə də, Yaponiya, insan kapitalının start səviyyəsinə görə, XX əsrdə texnoloji sıçrayış edib, dünyanın qabaqcıl ölkələri sırasına daxil olmağa hazır idi. İnsan kapitalı müstəqil iqtisadi resurs olmaqla, müasir şəraitdə ETT-qi ilə uzlaşdırdıqda, ÜDM – in artımının əsasıdır. Bu resursun təbii resurslardan, klassik əməkdən və adi kapitaldan fərqi ondan ibarətdir ki, burada daimi yüksək investisiya qoyuluşları tələb olunur, və bu investisiyaların geri qaytarılması müəyyən vaxt tələb edir. 1990-cı illərin sonlarında, inkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına bütün vəsaitlərin 70%, fiziki kapitala isə – yalnız 30%-ə yaxın vəsait qoyulurdu. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində insan kapitalına investisiyaların əsas hissəsini

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

dövlət həyata keçirir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas funksiyalarından biri məhz bundan ibarətdir.

İnsan kapitalı aşağı səviyyəli və aşağı keyfiyyətli olduqda, yüksək texnologiyalı sahələrə investisiya qoyuluşları heç bir səmərə vermir. Finlərin, İrlandiyalıların, Yaponların, Çinlilərin (Tayvan, Hon-Konq, Sinqapur, Çin və s.), Koreyalıların, inkişaf etmiş yeni Avropa ölkələrinin (Yunanıstan, İspaniya, Portuqaliya) nisbətən sürətli uğurları belə nəticəni təsdiqləyir ki, insan kapitalının formalaşmasının əsasını bu ölkələrin əsas əhali kütləsinin yüksək mədəniyyəti təşkil edir.

İnsan kapitalının milli sərvətin əsas tərkib hissəsi, onun aparıcı qüvvəsidir. İnsan kapitalı – əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətinə, o cümlədən, tərbiyə, təhsil, sağlamlıq, bilik, sahibkarlıq qabiliyyəti, informasiya təminatı, təhlükəsizlik və iqtisadi azadlığa, eləcə də elm, mədəniyyət və incəsənətə qoyulan investisiyalar hesabına formalaşır. Bir bilik, bacarıq, adət, təcrübə ehtiyatı kimi, insan kapitalı investisiya prosesində nəinki yığılmaq qabiliyyətinə malikdir, eləcə də, maddi və mədəni aşılarmaya məruz qalır. Zaman keçdikcə, insan kapitalına qoyulan investisiyalardan alınan gəlirlər artır.

Beynəlxalq iqtisadiyyat və maliyyə institutları insan kapitalı probleminə daim maraq göstərirlər. BMT-nin iqtisadi və sosial şurası hələ 1970-ci illərdə bəşəriyyətin davamlı inkişafı strategiyası üzrə sənəd hazırlamışdır. Bu sənəddə, qlobal iqtisadi inkişafda insan amilinin rolu və əhəmiyyəti problemi qoyulmuşdur. Bu tədqiqatda insan kapitalının bəzi tərkib hissələrinin hesablanma metodikaları yaradılmışdır: bir nəslin orta ömür müddəti, aktiv əmək qabiliyyəti dövrü, iş qüvvəsinin təmiz balansı. İnsan kapitalının dəyərinə tərbiyəyə, təhsilə və yeni işçilərin hazırlanmasına çəkilən xərclər, ixtisasartırma xərcləri, əmək fəaliyyəti dövrünün uzadılmasına çəkilən xərclər, xəstəliyə görə itkilər, ölüm və sair daxildir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İnsan kapitalı elementlərinin toplanma mənbələri: elm, təhsil, səhiyyə, informasiya xidməti, mədəniyyət və incəsənətdir. Bu mənbələri aşağıdakılarla tamamlamaq lazımdır:

- əhalinin və sahibkarların təhlükəsizliyinə qoyulan investisiyalar – insan kapitalının digər tərkib hissələrinin toplanmasını təmin edirlər, insanın yaradıcı və peşəkar potensialının həyata keçməsinə təmin edirlər, həyat keyfiyyətinin dəstəklənməsini və artımını təmin edirlər;

- cəmiyyətin elitasının hazırlanmasına qoyulan investisiyalar;

- sahibkarlıq fəaliyyəti və sahibkarlıq iqliminə qoyulan investisiyalar – kiçik biznes və vençur biznesinə qoyulan dövlət və özəl investisiyalar.

- sahibkarlıq qabiliyyətinin dəstəklənməsi və inkişafı üçün şəraitin yaradılmasına qoyulan investisiyalar ölkənin iqtisadi istehsal resursu kimi onun reallaşmasını təmin edirlər;

- uşaqların tərbiyəsinə qoyulan investisiyalar;

- müsbət səmtdə əhalinin mentalitetinin dəyişməsinə qoyulan investisiyalar – bunlar əhalinin mədəniyyətinə qoyulan və insan kapitalının səmərəliliyini müəyyən edən investisiyalardır;

- əhalinin institusional xidmətlə təmin olunmasına qoyulan investisiyalar – ölkə institutları əhalinin yaradıcılıq və peşəkar qabiliyyətinin açılması və reallaşmasına çalışmalı, əhalinin həyat keyfiyyətini artırmalı, xüsusən də ona bürokratik maneələri azaltmağa köməklik etməlidirlər;

- insan kapitalını əhəmiyyətli dərəcədə artıran – digər ölkələrdən mütəxəssis, yaradıcı insanların və digər istedadlı və yüksək dərəcədə peşəkar insanların dəvət olunması ilə əlaqədar, biliyə qoyulan investisiyalar;

- əmək miqrasiyasının azadlığı da daxil olmaqla, iqtisadi azadlığın inkişafına qoyulan investisiyalar.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Əksər ölkələrdə insan kapitalı toplanmış milli sərvətin yarısından çoxunu təşkil edir (OPEK ölkələri istisna olmaqla). Bu da, həmin ölkələrin yüksək inkişaf səviyyəsini əks etdirir.

Dünya Bankının analitikləri insan kapitalının dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün diskont metodunu təklif etmişlər. Məcmu milli sərvətin verilmiş gəlirlilik norması üzrə onun dəyəri hesablanır. Sonra, alınmış kəmiyyətdən, torpağın, faydalı qazıntıların, meşə və dəniz resurslarının dəyəri, istehsal kapitalı və digər aktivləri çıxırlar. Nəticədə, insan kapitalının dəyəri qalır. Bu metodika üzrə hesablanmış İK dəyəri, hətta ən kasıb ölkələrdə belə, milli sərvətin yarısını, inkişaf etmiş ölkələrdə isə – 3/4 təşkil edir. Belə ki, makrosəviyyədə güclü sinergetik səmərə (effektlər) yaranır. Texnoloji vençur biznesində, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin təmərküzləşməsi nə qədər yüksək olsa, onların hər birindən alınan səmərə bir o qədər yüksək olacaq. Elmi tədqiqatlar sahəsində sinergetik effektlər daha da əhəmiyyətlidir.

Son onilliklərdə, inkişaf etmiş ölkələrdə İK qoyulan investisiyaların qabaqlayıcı artımı müşahidə olunur. Fiziki kapitalla nisbətən, insan kapitalı daha sürətli templərlə artırdı. 1990-cı illərdə ABŞ-da təhsilə, səhiyyəyə və sosial təminatla məcmu xərclər, istehsala yönəldilən kapital qoyuluşlarını üç dəfədən çox üstələyirdi.

İnkişaf etmiş ölkələrdə ixtisaslı və intellektual əməyin yüksək səviyyədə ödənilməsi bilik əldə etmənin əsas stimullarından olub, həmin ölkələrin əsas inkişaf amili olmuşdur. Öz növbəsində, intellektual əməyin yüksək imici, yeni iqtisadiyyatlar, biliklər üçün onun yüksək əhəmiyyəti, güclü sinergetik effektlər yaradaraq, ölkənin, sənaye sahələrinin, korporasiyaların məcmu intellektini, və son nəticədə, ölkənin məcmu insan kapitalını gücləndirir. Buradan, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin çox yüksək üstünlükləri, və onlarla bir cərgəyə durmağa cəhd edən, onlara çatmağa çalışan

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlı ölkələrin problemləri gündəmə gəlir.

2. İntellektual kapital idarə etmə obyekti kimi. İK iki tərkib hissədən ibarətdir: 1) kadr kapitalı (KK), bura insan aktivləri (İA) və struktur aktivlər (SA) daxildir.

2) intellektual mülkiyyət (İM), bura sənaye mülkiyyəti (SM), müəllif hüquqları obyektləri (MHO) və nou-hau daxildir. İM istehsal intellektual aktivlər və marketinq intellektual aktivlərə bölünür.

İA – insanlara məxsus biliklər, təcrübə, peşəkar cəhətlər, onların qabiliyyəti, xarakteri, tərbiyəsi, mədəniyyət səviyyəsidir. Bunlar İK tərkibinin baza hissəsidir və İM yaranması üçün baza təşkil edir.

SA – kollektivin, cəmiyyətin yaradıcı potensialını göstərir və İA istifadəsi işçilərin fəaliyyətinin cəmindən artıq bir nəticədə verir. SA səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, o qədər kollektiv işin sinergetik səmərəsi çox olur. Kollektivin əldə etdiyi nəticə korporativ mədəniyyətdən, biliklərin cəmləşməsindən, işçilərin qarşılıqlı münasibətindən və peşəkar səviyyələrindən asılıdır. Korporativ mədəniyyət SA bütün tərkib hissələrinə (kollektiv fəaliyyətin texnologiyalarına, kollektivin idarə olunmasına, təhsil sisteminə və s.) təsir edir.

İM – təşkilatın qeyri-maddi aktivlərinə aiddir və burada işçilərin yaradıcılıq fəaliyyəti, onların bilik və təcrübələrinin nəticələri yaradılır. Şirkətdə yaradılan İM, birincisi, innovasiyalı məhsulun istehsalında istifadə oluna bilər, ikincisi, intellektual bazarda satılıb başqa şirkətin mülkiyyətinə çevrilə bilər. İM üç obyektə cəmləşə bilər: sənaye mülkiyyətinin obyekt, müəllif hüququ obyekt və nou-hau. Sənaye mülkiyyətinin obyektləri 2 qrupa ayrılır:

1)

xtiralar, faydalı modellər, sənaye məhsulunun nümunələri, seleksiya nəticələri;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

2) irma nişanı, ticarət nişanı, xidmət nişanı, məhsulun istehsal olduğu yer adı.

Müəllif hüququ obyektlərinə elmi işlər, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, EHM proqramları, göstəricilər bazası, qarışıq hüquq obyektləri (tele-, radioquruluşlar və s.) daxildir.

3. İntellektual kapitalın təsnifatı

İK təsnifat əlaməti	Əlamətlərin xarakteristikası
İstifadə dairəsinə görə	İqtisadiyyatın maddi dairəsi İqtisadiyyatın qeyri-maddi dairəsi
İstifadə xarakterinə görə	İstifadə olunur İnkişaf edir İstifadə olunmur
Mülkiyyət formasına görə	Xüsusi Kollektiv Dövlət Qarışıq
Dövriyyə dairəsi görə	İstehsal Ticarət Xidmət
Təsərrüfat fəaliyyətində istifadəsinə görə	İnnovasiya resursu İstehsal resursu
İstifadə dövrü	Uzunmüddətli Qısamüddətli Ortamüddətli
İstehsal-təsərrüfat fəaliyyətində rolu	Əsas Köməkçi
Formalaşma şərtinə görə	Şirkətdə yaradılan Cəlb olunan Qarışıq
Risk səviyyəsinə görə	Yüksək risk səviyyəsi Orta risk səviyyəsi Yüksək risk səviyyəsi

4. İntellektual kapitalın dövretmə mərhələləri

İK tərkibində kadr kapitalı və intellektual mülkiyyət olaraq dövr edərək 3 mərhələ keçir. Birinci mərhələdə pul formasından istehsal kapitalının intellektual formasına çevrilməsi baş verir. Bu mərhələdə:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

1) intellektual fəaliyyətlə məşğul olan, tələb olunan bilik, təcrübəyə malik insanlar işə qəbul olunur;

2) innovasiyalı ideyaların işlənilib hazırlanması, intellektual mülkiyyətin yaradılması və ya başqa şirkətlərdən alınması həyata keçirilir.

3) Heyətin öyrənilməsi və peşəkar səviyyəsinin artırılması həyata keçirilir, nəticədə onların biliyi artır, peşəkar səviyyəsi təkmilləşir;

4) Şirkətin korporativ mədəniyyəti yüksəlir;

5) İntellektual əməyin motivasiyası, yaradıcılıq aktivliyi artırılır.

İkinci mərhələdə istehsal kapitalının elementləri intellektual məhsulun istehsal olunmasında iştirak edirlər, onun maddiləşməsinə imkan yaradırlar. İntellektual kapitalın maddiləşməsi texnoloji prosesinin bütün mərhələlərdə öz əksini tapır və nəticədə əlavə dəyər yaranır.

Üçüncü mərhələdə intellektual kapital yenə əmtəə çevrilir, onun bazar qiyməti formalaşır. Beləliklə, bu mərhələdə İK satılaraq pula çevrilir və şirkətə gəlir, mənfəət gətirir. Biznesin düz təşkili bu pulun bir hissəsinin İK artırılmasına yönəldilməlidir və yenidən birinci mərhələnin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından daha yüksək səviyyədə başlamasına istiqamətləndirilməlidir.

İK idarə olunması bu 3 mərhələnin fasiləsiz dövriyyəsinə təmin etməlidir. Bu tsiklin tərkib hissələrinin hər hansı biri olmadıqda İK inkişafı zəifləyəcək, qoyulan investisiyaların səmərəsiz xərclənməsinə, ödənilməməyinə gətirib çıxara bilər.

Əlavə

Bunu bilmək maraqlıdır.

Siz bilirsiniz ki, XX əsrdə bir çox icad olunanların ilk müəllifi İntibah dövründə yaşayıb yarıdan bənzərsiz rəssamı və mütəfəkkir Leonardo da Vinçidi (1452-1519) olub?

Leonardo da Vinçi uçmaq imkanları ilə çox maraqlanırdı, o quşların uçmaq mexanizmini öyrənir, buna dair bir çox sxem

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

çəkir, təcrübə aparırdı. Əvvəllər Leonardo da Vinçi, insanın əzələ qüvvəsi ilə hərəkətə gətirilən qanadlı aparat üzərində işləyir, bunun müvəffəqiyyətsizliyini görəndən sonra isə o, prinsipcə tam başqa aparatın ideyasında dayanır. Onun fikrincə, uçan aparat insan bədəninə birləşməməlidir, insan uçan aparatın içində sərbəst hərəkət edir və aparatı idarə etməli idi. Uçan aparat özü-özünü hərəkətə gətirməli idi. Beləliklə, Leonardo da Vinçi XV-XVI əsirlərdə aeroplan ideyasını irəli sürmüş olur, lakin burada uçan aparatı qaldırmaq gücünə malik motor çatmırdı. Razılışın ki, orta əsirlərdə uçmaq ideyası cəfəngiyat kimi görünərsə də, XX əsrin əvvəlində bu ideya reallaşdı. Leonardo da Vinçi tərəfindən paraşüt, tank, yüngül səyyar körpü, projektor, robot, iki linzalı teleskop eskizləri hazırlanmışdır. Bu eskizlər əsasında hazırlanan və o zaman tələb olunan materialların olması səbəbindən göyə qalxa bilmədiklər paraşüt və delpalanlar müasir dövrdə reallaşmışdır.

Digər zamanını qabaqlayan şəxs **Jyul Vern idi (1828-1905)**

Təyyarə, vertolyot, sualtı gəmi, kosmosa uçuş və planetlər arası uçuşların mümkünlüyü, telegörüntü, video əlaqə kimi ideyalar fransız yazıçısı və səyyahı Jyul Vernin fantaziyası olsa da, XX əsirdə bütün bu ideyalar reallaşmışdır.

Suallar:

1. İnsan kapitalının milli sərvətin tərkib hissəsi kimi xarakterizə edin.
2. İnsan kapitalının formalaşmasının əsas mənbələri hansılardır?
3. İntellektual kapital hansı amillərə görə təsnifləşdirmək olar?
4. İntellektual kapitalın mərhələlərinin xarakterizə edin.
5. Korporativ mədəniyyət deyərkən nə başa düşürsünüz?

Testlər:

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansılarını insan kapitalı investisiyalar hesab etmək olar?

- a) təhsil və bilik;
- b) sağlamlıq və tərbiyə;
- c) iqtisadi azadlıq və sahibkarlıq fəaliyyəti;
- d) mədəniyyət və incəsənət
- e) bütün cavablar düzdür.

Test 2. Müasir intellektual mülkiyyət bazarı nəyə əsasən formalaşır?

- A) tələb və təklifə görə
- B) dövlətin iqtisadi siyasətinə görə
- C) qiymətlərə görə
- D) bazanın rəqabət quruluşuna görə
- E) gəlir və xərclərin nisbətinə görə

Test 3. İntellektual mülkiyyətin idarə olunması aşağıdakı vəzifələrlə tənzimlənir:

- a) İntellektual mülkiyyətin yaradılması və inkişaf prosesinin planlaşdırılması
- b) İnnovasiya qabiliyyətli atmosferin yaranması və intellektual aktivliyin inkişafı
- c) informasiya axınının idarə olunması
- d) İntellektual mülkiyyətin obyektlər üzrə hüququ portfelinin formalaşması prosesinin planlaşdırılması
- e) bütün cavablar düzdür

Test 4. İnsan kapitalına qoyulan investisiyaların əsas hissəsi kim tərəfdən həyata keçirir?

- A) hüquqi şəxslər
- B) fiziki şəxslər
- C) dövlət
- D) xarici vətəndaşlar
- E) bələdiyyələr

Test 5. Milli sərvət deyərkən nə nəzərdə tutulur?

- A) Heç bir əlamət nəzərə alınmadan milli müəssisələrdə istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin dəyəri

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

B) Milli mənsubiyyət nəzərə alınaraq mövcud ərazidə yerləşən müəssisələrdə istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin dəyəri

C) əsas və dövriyyə aktivlərinin məcmusu

D) dəyər qiymətində yığılmış fiziki və insan kapitalının, ölkənin təbii kapitalının məcmusu

E) maliyyə resurslarının məcmusu

Mövzu 13. Investisiya-innovasiya fəaliyyətində xarici ölkələrin təcrübəsi.

Plan:

1. İnkişaf edən ölkələrin investisiya strategiyaları
2. Investisiya-innovasiya strategiyasına görə ölkələrin təsnifatı.

1. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin investisiya strategiyaları.

İqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi və inkişaf prioritetlərinin seçimi nəzəriyyələri vasitəsi ilə müəyyən olunur ki, dövlət, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin və ya seçmə olaraq bir (bir neçə) sahənin inkişafını stimullaşdırmalıdır. Bundan başqa, müəyyən olunmalıdır ki, iqtisadiyyatın hansı sahə və istiqamətlərinin iqtisadi inkişafı və hansı məqsədlə dövlət tərəfindən stimullaşdırılmalıdır. Daha sonra araşdırılır ki, müəyyən olunan sahə və istiqamətlərinin inkişafı üçün dövlət tənzimlənməsi tədbirləri tələb olunur və ya bazar mexanizmi kifayətdir. Əgər dövlət tənzimlənməsinə ehtiyac varsa, müəyyən olunur ki, hansı metodlar vasitəsi ilə tənzimlənmə həyata keçirilməlidir.

İqtisadi inkişaf və artımın dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi, məqsəd və obyektləri haqqında bəzi suallara cavablar son illərin və onilliklərin dünya təcrübəsi, artım və inkişaf nəzəriyyələrindən irəli gəlir.

Neoklassik nəzəriyyələrin tərəfdarları hesab edirlər ki, zaman keçdikcə, azad rəqabət və açıq iqtisadiyyat şəraitində

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələri bərabərləşəcək, və bu üzdən də, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi minimal olmalıdır. Bununla belə, onlar, iqtisadi inkişafda prioritetlərin qabardılmasının faydasını inkar etmirlər və ölkənin rəqabət üstünlüklərindən istifadənin lazım olduğunu qeyd edirlər.

Kumulyativ artım nəzəriyyələrinin tərəfdarları ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrində disproporsiyaların artması və ya qalması nöqtəyi nəzərindən çıxış edirlər. Buna görə də, onlar, aktiv dövlət iqtisadi siyasətini həyata keçirməyi təklif edirlər. Onlar hesab edirlər ki, dövlət, perspektiv sahələrin və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi inkişafını stimullaşdırmalıdır.

İnkişafda olan ölkələr qarşısında, qabaqcıl ölkələrin artıq nail olduqları məqsədlər qoyulur:

- bazar iqtisadiyyatında islahatlar keçirtməyə, onu inkişaf etməyə qadir olan güclü hakimiyyətin reallaşdırılması;

- siyasi və sosial sabillik;

- ÜDM-in yüksək artım templərinin qorunub saxlanması (6-7%-dən yuxarı);

- insan kapitalının səviyyəsinin artımı (ilk növbədə – əməyin keyfiyyət və intensivliyinin);

- cəlbədicə investisiya iqliminin yaradılması;

- ÜDM-ə nisbətən, yüksək investisiyalar (ÜDM-in 40%-ə qədər);

- yeni texnologiyalara çıxışın əldə edilməsi;

- iqtisadi sərbəstliyin artımı;

- əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətinin stabil artımı.

İqtisadi artım templərini yüksək səviyyədə saxlamaq üçün, inkişaf etməkdə olan ölkələr milli gəlirin böyük hissəsini investisiyalara yönəltməli olurlar. Buna görə də, belə ölkələr, müvəqqəti olaraq, sosial və digər proqramların həyata keçirilməsində qənaət etməli olurlar ki, bu da strateji cəhətdən özünü doğruldur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə investisiyalar, insan kapitalı aşağı səviyyədə olduqda, tam olaraq, özlərini

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

doğrultmaya da bilərlər. İnsan kapitalı özü də, həmin konkret ölkənin dayanıqlı iqtisadi artım trayektoriyasına prinsipial çıxış imkanlarını müəyyən edir.

Son onilliklər ərzində inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyata malik olan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu ölkələr müxtəlif iqtisadi inkişaf modellərindən uğurla istifadə etmişlər: liberal model (Sinqapur, Hon-Konq), qarışıq model (Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayvan), lokal, yalnız azad iqtisadi zonalarda liberal modelin tətbiqi (Çində). Və, mahiyyət etibarilə, yalnız inzibati amirlik iqtisadiyyatı özünün qeyri-səmərəli olduğunu göstərdi.

İnkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələri üçün, iqtisadiyyatın diversifikasiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yaponiya, Çin, Cənubi Koreya və Hindistan iqtisadiyyat strukturunun diversifikasiyasını uğurla həyata keçirmişlər. Eyni zamanda, Yaponiya, sənayesinin müharibədən sonra bərpası məsələsini həll edirdi. Çin, Hindistan və Cənubi Koreya, aqrar ölkələr olduqları üçün, industriallaşma (sənayeləşmə) məsələsini həll edirdilər.

İnkişaf mərhələsindən asılı olaraq, idarəetmənin iki tam əks olan mövqeyi mövcuddur:

- 1) bazar iqtisadiyyatının aktiv dövlət tənzimlənməsi;
- 2) inzibati amirlik iqtisadiyyatının liberallaşdırılması.

Bütün ölkələrdə, iqtisadiyyatın struktur diversifikasiyası zamanı, prioritet sahələrin seçimi aparılır, və bu sahələrə investisiyalar yönəldilirdi. Prioritet sahələrə vergi və digər imtiyazlar verilirdi.

Yaponiyada, prioritet sahələr, əvvəlcə – metallurgiya və kömür sənayesi, 1950-ci illərin sonlarından isə – avtomobil sənayesi seçilmişdi.

Çində, 1978-ci ildən inzibati-amirlik iqtisadiyyatının liberallaşdırılması siyasəti keçirilirdi: liberal kapitalist iqtisadiyyatının nümunələri yaradılır, rejimin liberallaşması, iqtisadi idarəetmənin qeyri-mərkəzləşməsi aparılırdı. Dövlət

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

planlaşdırılması sisteminin və iqtisadiyyatda dövlət sektorunun rolu azaldılır, xarici investisiyalar cəlb edilirdi. Tədricən, prioritet sahələrin tərkibi dəyişilirdi. Çində, islahatların ilk mərhələsində, istehlak malları istehsal edən kənd təsərrüfatı, yeyinti sənayesi və digər sahələr prioritet hesab edilirdilər, sonradan isə belə sahələr kimi – maşınqayırma, tikinti materiallarının istehsalı, avtomobil və kimya sənayesi qəbul edildi. 1990-cı illərin ikinci yarısında mikrosxemlərin, personal kompyuterlərin, telekommunikasiya komponentlərinin və yeni materialların istehsalı prioritet sahə sayılmağa başladı.

Hindistanda, birinci beşillik çərçivəsində (1951-1956-cı illər) prioritet sahələr – kənd təsərrüfatı, irriqasiya, energetika və nəqliyyat sayılırdı, yəni infrastruktur yaradılırdı. İkinci beşillik çərçivəsində (1956-1961 illər) ağır sənaye sahələri prioritet sahələr oldular. 1960-1970-ci illər ərzində ixrac əvəzolunma və strateji sahələrin (energetika, banklar, sığorta) milliləşdirilməsi siyasəti aparılırdı. Bu milliləşdirmə və dövlət sektorunun artımı, 1980-ci illərin ortalarında iqtisadiyyatda böhran vəziyyətinə gətirib çıxartdı. Buna görə də, 1991-ci ildə hökumət iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri proqramını – xarici ticarətin və kapital bazarlarının liberallaşdırılması proqramını qəbul etdi. İstehsal infrastrukturunu sahələrinə (energetika, rabitə, limanlar, bütün növ maşınqayırma, kimya sənayesi və əczaçılıq) birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi prioritet oldu. Kənd təsərrüfatı ilə əlaqəli olan sahələrin inkişafı da stimullaşdırılırdı.

Cənubi Koreyada mərkəzləşdirilmiş planlaşdırılma tətbiq edilirdi (orta və uzunmüddətli planlar və məqsədli proqramlar), istehsalat tapşırıqları və onların yerinə yetirilmə müddətləri təyin edilirdi. Hökumət, beşillik planlar çərçivəsində, iqtisadiyyatın hansı sahələri iri müəssisələr və xarici kapital üçün açıq, hansı isə bağlı olduğunu göstərirdi.

Hal-hazırda Çində XXI-ci əsrin ortalarına qədər nəzərdə tutulmuş üç mərhələli plan yerinə yetirilir. Birinci mərhələdə

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

(1990-cı ilə qədər) ÜDM-in iki dəfə artırılması, əhalinin ərzaq və geyimlə təmin edilməsi planlaşdırılırdı. İkinci mərhələdə (1991-2000-ci illər) məcmu milli məhsulun üç dəfə artırılması planlaşdırılırdı ki, bu da, hesablamalara görə, ölkədə «orta bolluq» cəmiyyəti yaratmalıdır (islahatlar başlayandan 2000-ci ilə qədər ÜDM 6 dəfə artmışdır). Üçüncü mərhələdə (2050-ci ilə qədər) əhalinin adambaşına ÜDM həcminə görə orta inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatmaq, iqtisadiyyatın kompleks modernləşdirilməsini başa çatdırmaq, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin texnoloji və elmi səviyyəsinə çatmaq planlaşdırılır.

Yaponiya və Cənubi Koreyada bizneslə məsləhətləşmə siyasəti tətbiq edilirdi. Yaponiyada müxtəlif məsləhət şuraları yaradılmış və buraya işgüzar dairələrin nümayəndələri daxil edilmişdir. Biznesə məsləhətlər verilirdi, və o bunları nəzərə alırdı. 1997-ci ildə Asiyada baş verən böhrandan sonra, Cənubi Koreyanın hökuməti və iri biznes, ən iri kompaniyaların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və biznesin strukturunun yenidən qurulması haqqında razılaşıdırılmış tədbirlər haqqında müqavilə bağlamışlar.

Xarici investisiyalar üçün bəzi ölkələrdə ən cəlbedici şərait (Çin), digərlərində isə məhdudiyyətlər tətbiq edilirdi. Cənubi Koreyada 1970-ci illərin əvvəllərində investisiya axını çox böyük idi. Buna görə də, hökumət həddən artıq çox olan xarici kapital axınının neqativ nəticələrindən ehtiyatlanaraq, məhdudiyyətlər tətbiq etmişdir. Üstünlük müştərək sahibkarlığa verilmişdir, xarici investisiya layihəsinin kifayət qədər sərt seçim meyarları təyin edildi. Bir qayda olaraq, investisiya layihələrində xarici kapitalın payı 50%-lə məhdudlaşdırıldı. Lakin, 1980-ci ildən, hökumət, birbaşa xarici investisiyalar üçün əlverişli şərait yaratmağa başladı. Belə ki, birgə müəssisədə xarici kapitalın payına düşən məhdudiyyət aradan qaldırılmışdır.

Hindistanda, investisiya layihəsində xarici investisiya payına 40% məhdudiyyət tətbiq edilirdi. İstisnalar, yeni

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

texnologiyaların cəlb edilməsi nöqtəyi nəzərdən prioritet olan sahələr üçün edilirdi. Çində xarici investorlar üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Əsas investisiyalar xüsusi iqtisadi zonalara daxil olurlar. Bir qayda olaraq, müəssisələrə vergi tətilləri verilir, onlar xammal və komponentlərə, istehsala (aksizlərə) qoyulan vergilərdən azad edirlər. Nəticədə, Çinə, son illərdə, ildə 50 mlrd. dollar birbaşa xarici investisiyalar daxil olur, və o, bu göstərici üzrə dünyada ikinci yerə çıxmışdı (ABŞ-dan sonra).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici ticarət sahəsində proteksionist siyasəti aparılırdı, o cümlədən, yüksək rüsumlar, istehlak və sənaye mallarının ixracına kvotalar və subsidiya, idxal edilən avadanlıq və texnologiyaların rüsumlardan azad edilməsi və s. tətbiqi olunur. Belə ki, Cənubi Koreyada ilkin mərhələdə dövlət, müxtəlif imtiyazlar alan milli ixracatçıları subsidiyalaşdırıb, idxal və ixraca sərt nəzarət edirdi. Sahibkarların vergi yükünün azaldılmasına və real investisiyaların artmasına xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Cənubi Koreyada dövlət birləşmə vasitəsi ilə iri kompaniyaların yaradılmasını stimullaşdırırdı. O, Cənubi Koreyalı ailəvi maliyyə-sənaye qruplarının - çebulların formalaşdırılmasını dəstəkləyirdi. Dövlət, prioritet sahələrdə rəqabəti məhdudlaşdırırdı. O, firmaları birləşməyə və ya bazarın həmin segmentini tərk etməyə məcbur edirdi. Ölkə hökuməti çox vaxt «seçilmiş ixracatçıların» itkilərinin birbaşa kompensasiyasına gedirdi. Təbii ki, korrupsiya artırdı. Dövlət imtiyazları ona gətirib çıxartmışdır ki, 1980-ci illərin birinci yarısında emal sənayesində 30 iri Cənubi Koreya konqlomeratının payı 1/3 çatmış, ixracda isə 1/3-ni ötmüşdür. Nəticədə, ölkənin sürətlə sənayeləşdirilməsi məsələsi həll olunmuşdur. Lakin, səmərəli, özü inkişaf edən sənayenin yaradılması problemi həll edilməmişdir. İqtisadiyyatda güclü ailəvi çebul-klanlarının mövcudluğu ölkə daxili bazarlarda rəqabəti azaldır, və müvafiq olaraq, əmtəə istehsalının səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

də azaldırdı. Cənubi Koreya hökuməti, müxtəlif növ firmalardan ibarət olan ailə konqlomeratları – çebulların ayrılmasını həyata keçirtməyə məcbur idi (çebullar – bir ailə klanının nəzarəti altında olan 20-30 müstəqil hüquqi firmadan ibarət olan konqlomeratlardır).

Cənubi Koreya, iqtisadiyyatda və ölkənin demokratikləşməsində əhəmiyyətli uğura nail olmuşdur. Lakin, müasir dövrdə qeyri-səmərəli olan çebulların (monopoliya və oliqopoliya) dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və iqtisadi proteksionizm siyasəti özünü doğrultmur. Və Cənubi Koreya iqtisadiyyatının liberallaşması siyasətinə keçdi.

Perspektiv sahə və istehsalların inkişafının dəstəklənməsi aləti kimi, vergi imtiyazlarından istifadə edilir. Hindistanda, ayrı-ayrı sənaye layihələri üzrə, 10 il müddətinə, vergi tutma bazasının 30% azaldılması təmin edilirdi, 5 illik vergi tətilləri verildirdi. Qanunvericiliyə əsasən, Çində, vergi tətilləri və imtiyazlar, imtiyazlı idxal tarifləri, işçilərin asanlaşdırılmış (yüngülləşdirilmiş) işə qəbul və işdən azad edilmə qaydaları nəzərdə tutulub. Xüsusi iqtisadi zonalarda, regional hakimiyyət tərəfindən, bilavasitə xarici investisiyalar üçün əlavə stimullar, o cümlədən, xüsusi vergi rejimi və rüsumlardan azad edilmə rejimi yaradılır. Vergi imtiyazları ayrı-ayrı sahələrə verildirdi, məsələn, Yaponiyada, avtomobil sənayesi üçün birinci iş ilində avadanlığın xüsusi amortizasiya dərəcəsi 50% həcmində təyin edilmişdir.

İrlandiya və Finlandiya iqtisadiyyatın inkişaf və diversifikasiyasının digər bir modelindən (Avropa modeli) istifadə etmişdilər. Avropa ölkələrinin investisiya strategiyası inkişafa yüksək kapital qoyuluşları, sosial sferanın dəstəklənməsi, və bunun nəticəsi kimi, dövlətin yüksək sosial və digər ümumi xərclərinə əsaslanır. Bu ölkələrin iqtisadiyyatını sosial-istiqamətlənmiş iqtisadiyyat adlandırırlar. 1980-ci illərin əvvəllərində İrlandiya, Qərbi Avropanın, sənayesi inkişaf etmiş ölkələri sırasına daxil deyildi, burada,

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

daha çox, aqrar-sənaye kompleksi sahələri inkişaf etdirilirdi. Əhalinin adambaşına ÜDM səviyyəsi Avropa İttifaqı ölkələrinin orta səviyyəsinin 60%-ni təşkil edirdi. İrlandiyanın uğurları dövlətin səmərəli siyasəti ilə əlaqəlidir. 1987-ci ildə büdcə xərcləri azaldılmış, eyni zamanda, vergi bazasını və vergi yığımını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirən, vergi amnistiyası keçirilmişdir. Həmin dövrdə, iqtisadi siyasət üç istiqamət üzrə həyata keçirilirdi: fiskal stabilləşmə; ticarət və investisiya rejiminin açıqlığı; aktiv struktur siyasəti. İrlandiyanın Avropa İqtisadi Cəmiyyətinə məxsusluğu, bir tərəfdən, Avropa bazarına daxil olmaq üçün ticarət və digər maneələri aradan qaldırmış və Aİ fondlarından ölkənin subsidiyalaşma miqyasını əhəmiyyətli dərəcədə artırmış, digər tərəfdən – rəqabəti artıraraq, səmərəliliyin artırılmasına stimullar yaratmışdır. Aparılan islahatlarda müsbət rolunu nisbətən yüksək olan ilkin (start) inkişaf səviyyəsi oynamışdır. Ölkə özünün texnologiyalarından istifadə edə bilmişdir. İrlandiya, xarici biznesə yüksək vergi imtiyazları vermişdir. Məsələn, gəlir vergisinin dərəcə 28% olduğu halda, informasiya texnologiyaları sektorunda gəlirin azaldılmış vergitutma dərəcəsi 10% təyin edilmişdir.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün inzibati – hüquqi sədlərin aradan qaldırılması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Ölkədə, əsas vəsaitlərin alınmasına, infrastrukturun inkişafına, binaların tikilməsinə, yeni iş yerlərini yaradan kompaniyaların iş qüvvəsini muzzdla cəlb edilməsinə, fəhlə və menecerlərin peşə-ixtisas səviyyəsinin artırılmasına, yeni məhsulların yaradılması üçün tədqiqatlara, mövcud istehsalın səmərəsinin artırılmasına, yeni texnologiyaların alınmasına dövlət subsidiyalarının tətbiqi sistemindən istifadə edilir. İnformasiya texnologiyaları sahəsində ölkədə keçirilən dövlət siyasətinin mühüm istiqaməti – müvafiq ixtisaslar üzrə təhsilə edilən dövlətin əhəmiyyətli kapital qoyuluşları, eləcə də, informasiya kompaniyaları üçün vacib olan infrastrukturun, hər

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

şeydən əvvəl, müasir rabitə sistemlərinin yaradılmasıdır. İrlandiyanın təcrübəsi aydın şəkildə göstərir ki, ölkə, çox az bir vaxtda, iqtisadiyyatın strukturunu prinsipial olaraq dəyişib, yüksək texnologiyalı məhsul və xidmətlərin ixracatçısı olmuşdur.

Digər maraqlı misal, Finlandiyada keçirilmiş diversifikasiyadır. Dörd onillik ərzində ölkə, meşə resursları ilə əlaqəli sənaye üzərində əsaslanmış iqtisadiyyatdan – yüksək texnologiyalar iqtisadiyyatına qədər olan bir yol keçmişdir. Eyni zamanda, meşə sənayesinin mühüm rolu qorunub saxlanmışdır. Yüksək texnologiyalar sahəsində uğurlar elmin, təhsilin inkişafı, yerli texnologiyaların yaradılması və inkişafı, aktiv rəqabət və bazarların ümumi liberallaşması, yüksək texnologiyalı məhsullara yüksək daxili tələbatla bağlıdır. Fin istehlakçıları və kompaniyaları, aktiv olaraq, texniki yenilikləri tətbiq edirdilər. Finlandiyada Mobil rabitə şəbəkəsinin sıxlığı – dünyada ən yüksəkdir. İnternet istifadəçilərinin sayına görə də, o dünyada birinci yeri tutur. Məhdud elmi-texniki resursların rəqabət şərtləri əsasında bölgüsü zamanı milli prioritetlərin innovasiya sahəsinə verilir.

Finlandiyada yüksək artım səviyyəsi ilə eyni zaman, xarici investisiya və texnologiyaların payı kifayət qədər az idi. Fin ixracının və onun kompaniyalarının ixtisaslaşdırılması əsasında, əsasən yerli texnologiyalar durur. Finlandiya, yüksək elmi, texnoloji və təhsil səviyyəsi, ümumi yüksək səviyyə, insan kapitalının keyfiyyəti və iqtisadiyyatın açıqlığına görə, dünyanın ən yüksək rəqabət qabiliyyətli ölkələrindən biridir. Finlandiyada hər zaman dövlətin rolu böyük olmuşdur, lakin istehsalda deyil, inkişaf etmiş institusional infrastrukturun, stabil institusional münasibətlərin təmin edilməsində, sosial sferada və s. Finlandiyada ETİ-nin 2/3 – si özəl korporasiyalar tərəfindən maliyyələşdirilir.

Finlandiya, dünya bazarlarında onun yüksək texnoloji məhsulunun rəqabət qabiliyyətliliyini təmin edən, səmərəli

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

vençur biznesini yarada bilmişdir. Finlandiyada rəqabət qabiliyyətli postindustrial iqtisadiyyatın uğurla yaradılmasının əsas amilləri – onun bürokratiyasının aşağı səviyyədə olması dünyada ən aşağı korrupsiyaya səviyyəsi və insan kapitalının ümumi səviyyəsinin çox yüksək olmasıdır. Diversifikasiya nəticəsində Finlandiyanın iqtisadiyyatı iki sektorda ixtisaslaşmağa başladı: xammal (meşə sektoru); informasiya və kommunikasiya texnologiyaları.

2. *İnvestisiya-innovasiya strategiyasına görə ölkələrin təsnifatı.*

İnkişaf etməkdə olan ölkələri bir neçə qrupa bölmək olar:

1. Yaxın gələcəkdə, elmi-texniki inkişaf və əhalinin adambaşına düşən ÜDM üzrə dünyanın qabaqcıl ölkələrinə yaxınlaşmağı qarşılıqlı məqsəd qoyan, o ölkələrdə olan səviyyə çatmağı prioritet kimi seçən ölkələr. Bura Cənubi Koreya, Tayvan, Braziliya, Meksika, Çin və s. aiddir. Bu ölkələrin strategiyası, qabaqcıl ölkələrdən yüksək texnologiyaları əldə edib, onların əsasında öz texnologiyalarını, müasir təhsil və elm sistemlərini yaratmaq, ÜDM-ə nisbətən investisiyaların payını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqdır (10%-ə qədər). Bu ölkələr, tarixən qısa müddətdə, dünyanın qabaqcıl ölkələrinə ümumi və texnoloji inkişaf üzrə yaxınlaşmağa çalışırlar.

2. İnkişafda olan ölkələr. Bu ölkələr xammal, əmək tədarükçüsü rolu ilə kifayətlənərək, iqtisadiyyatın industrial sektorunun yaradılması, adambaşına ÜDM-in artımı, əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətinin artımı ilə məşğuldurlar (Türkiyə, Misir, CAR, Çili). Bu qrupa, Qərbi ölkələrinin texnologiyalarından istifadə edən və onların müstəqil işlənilməsinə cəhd etməyən ölkələr daxildirlər. Bu ölkələrin strategiyasını istehlakçılar cəmiyyətinin yaradılması kimi müəyyən etmək olar (bu mərhələdən bütün inkişaf etmiş ölkələr keçiblər).

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

3. İnsan kapitalının inkişaf səviyyəsi aşağı olan, industrial cəhətdən inkişaf etməmiş, zəif inkişaf edən ölkələr. Bu qrup ölkələr, öz inkişafında, inkişaf etmiş ölkələrdən getdikcə daha çox geri qalır, və vəziyyəti dəyişə biləcək real inkişaf strategiyalarına malik deyillər.

Ölkə səviyyəsində, investisiya strategiyası prioritet sahələrin, müəssisələrin sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin, institusional inkişafın, infrastruktur inkişafının, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasının yollarının seçimi və maliyyələşdirilməsi məsələlərini həll edir.

Birinci qrupa daxil olan ölkələr səmərəli və rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılması vəzifələrini tarixən qısa müddət ərzində həll edirlər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayvan belə məsələni yalnız iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən güclü tənzimlənməsi və dünyanın inkişaf etmiş ölkələri tərəfindən dəstəklənməsi (hərbi, maliyyə, texnoloji, elmi, institusional və sair) şəraitində həll etmişlər. Yuxarıda adları çəkilən ölkələrə belə dəstəyi ABŞ – rı göstərmişdir.

Belə iqtisadiyyatlı ölkələrin uzunmüddətli strategiyası mərhələli xarakter daşıyır. İnkişafın hər mərhələsində dövlət tərəfindən prioritet sahələr müəyyən edilir və onlara müxtəlif növ dövlət dəstəyi verilir.

Şərqi Asiya ölkələrinin keçdiyi inkişaf yolunu bir neçə ümumi xüsusiyyətlə xarakterizə edilir:

- ölkələrinin investisiya strategiyası, sənayenin ixraca istiqamətlənmiş sahələrinin inkişafına edilən yüksək kapital qoyuluşlarına əsaslanır;

- dövlət xərclərinin səviyyəsinin aşağı olması;
- aşağı dərəcəli vergilərlə tətbiq olunur;
- çox yüksək daxili və xarici investisiya səviyyəsi;
- ÜDM-in çox yüksək artım templəri;
- iqtisadiyyatın xarici bazarlara istiqamətlənməsi;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- dünyanın qabaqcıl ölkələrinin ən yeni texnologiyalarından yüksək dərəcədə asılılığı;

- innovasiyalara yüksək dərəcədə tələbat;

- insan kapitalının yüksək səviyyəsi və keyfiyyəti;

- bazar tələblərinə yüksək adaptasiya (uyğunlaşma) qabiliyyəti;

- iqtisadiyyatın inkişafının ardınca, dövlət institutlarını, idarəetmə sistemlərini və demokratiyanın inkişaf səviyyəsini dəyişmək qabiliyyəti;

- bu ölkələrdə, iqtisadiyyatda liberal islahatlar və siyasi sferanın demokratik dəyişikliyi arasında əhəmiyyətli (böyük) zaman fərqi.

Qısa müddət ərzində iqtisadiyyatın inkişafında o ölkələr daha çox uğur qazanıblar ki, onlar yığılmış milli insan kapitalını qoruyub saxlamış və əhəmiyyətli dərəcədə artırmışlar: Yaponiya, Sinqapur, Tayvan, Honkonq, Cənubi Koreya, bəzi Avropa ölkələri. Bütün bu ölkələr, Qərbin ideoloji, elmi və iqtisadi dəyərlərini özlərinin insan kapitalının tərkibinə daxil etmiş və milli ənənələri nəzərə almaqla, öz torpaqlarına keçirtmişlər.

Təsadüfi deyil ki, məhz Yapon, Çin və Koreya mədəniyyətli ölkələr, praktiki olaraq, bütün göstəricilər üzrə, dünyanın qabaqcıl ölkələri sırasına daxil ola bilmişlər. Bu ölkələr, dünya sivilizasiyasının «yatmış» artım nöqtələrinə aid edirlər. Onlar, toplanmış ümumdünya dəyərlərinin mənimsənilməsinə, səmərəli iqtisadiyyatın və dövlətçiliyin yaradılması üçün kifayət olan insan kapitalına malik idilər. Bütün bu ölkələr qədim mədəniyyətə malikdirlər, keçmişdə onlar, kifayət qədər kəşf və ixtiralar edən, dünya şərq sivilizasiyasının mərkəzləri olmuşlar.

Qeyd edək ki, «Asya pələnglərinin» uğurlarının əsaslı başlangıcı, əməyə hörmət və bazar ənənələri üzərində tərbiyə almış, əməksevər xalqlar mentalitetinə əsaslanan, yüksək səviyyəli və keyfiyyətli insan kapitalıdır. «Asiya pələnglərinin»

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

inkışaf təcürbəsi ümumi inkışaf nəzəriyyəsinin və konkret olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyasının nəzəriyyə və praktikasında – ölkə iqtisadiyyatının inkışaf prioritetlərinin dəyişdirilməsi mexanizmləri və təcürbəsinə əhəmiyyətli töhvə vermişdir. İqtisadiyyatın diversifikasiyası – ölkənin rəqabət üstünlüklərini müəyyən edən ölkə iqtisadiyyatının dayaq sahələrinin müxtəlifliyinin artırılmasıdır. İqtisadiyyatın diversifikasiyası isə hər bir ölkənin inkışafına lazım olan və daimi bir alətdir.

«Asiya pələngləri» yüngül sənayenin inkışafından (Yaponiya, Tayvan, Sinqapur, Hon-Konq), kənd təsərrüfatının inkışafından (Çin), ekoloji «çirkli sahələrdən» (metallurgiya, Yaponiya) və s., yəni, aşağı əlavə dəyərli, dünyanın inkışaf etmiş ölkələri üçün keçmiş inkışaf mərhələsi olan sahələrdən başlamışlar. Sonuncular bu sahələri inkışaf etməkdə olan ölkələrə «güzəştə gedərək, vermiş», lakin, çox zaman, kapital qoyuluşları vasitəsi ilə onlar üzərində nəzarəti saxlamışlar.

XX əsrin sonunda «Asya pələngləri» (Malayziya, Tailand və s.) artıq öz inkışaflarını, həm onlara ənənəvi olan istehsallar, həm də xarici texnologiya və xarici ehtiyat hissələri əsasında məişət texnikası buraxaraq başlamışlar.

Özünün müəyyən inkışaf mərhələsində, ötmə iqtisadiyyatlı ölkə, iqtisadi alətlər və dövlət tənzimlənməsinin köməyi ilə, investisiya axınlarını maşınqayırmaya, avtomobil, elektron sənayesinə, kompyuter texnologiyalarına və s. (Yaponiya, Çin, Tayvan, Cənubi Koreya və s.), yəni, yüksək əlavə dəyərə malik olan sahələrə istiqamətləndirir.

Suallar:

1. Qabaqcıl ölkələrin nailiyyətlərinə çatmaq üçün inkışafda olan ölkələrin hansı məqsədlər qoyurlar?

2. İnkışaf etməkdə olan ölkələri hansı qrupa bölmək olar?

3. İnkışaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında hansı modellərdən istifadə olunur ?

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

4. Şərqi Asiya ölkələrinin keçdiyi inkışaf yolunu hansı ümumi xüsusiyyətlə xarakterizə edilir?

5. Hər bir ölkə üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyası zərurəti nədən irəli gəlir?

Testlər:

Test 1. Yaponiyada 1950-ci ildən sonra prioritet sayılan sahə hansıdır ?

- a) metallurgiya
- b) kömür sənayesi
- c) avtomobil sənayesi
- d) yeyinti sənayesi
- e) kimya sənayesi

Test 2. İnkışaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi artım tempini yüksək səviyyədə saxlamaq üçün nə edir?

a) milli gəlirin böyük hissəsini investisiyalara yönəltməli olurlar

- b) ÜDM-nin 50 %-ni investisiyalara yatırır
- c) heç biri
- d) hamısı
- e) xalis gəliri kənd təsərrüfatına yatırır

Test 3. İnkışaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi artım tempini yüksək səviyyədə saxlamaq üçün nə edir?

a) ÜDM-ə nisbətən investisiyaların payını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq

b) müasir təhsil və elm sistemlərini yaratmaq

c) qabaqcıl ölkələrdən yüksək texnologiyaları əldə etmək

d) xarici texnologiyalar əsasında öz texnologiyalarını yaratmaq

e) Hamısı

Test 4. İnkışaf etməkdə olan ölkələrin ikinci qrupuna hansı ölkələr daxildir?

- a) Azərbaycan, ABŞ, Rusiya
- b) Türkiyə, Misir, Çili
- c) Tayvan, Fransa, İtaliya

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- d) ABŞ, Fransa, İtaliya
- e) İspaniya, Portuqaliya, Yunanıstan

Test 5. İrlandiya və Finlandiya iqtisadiyyatın hansı inkişaf modelindən istifadə etmişlər?

- a) Şərqi Asiya modeli
- b) Avropa modeli
- c) Amerikan modeli
- d) Yaponiya modeli
- e) Heç biri

Mövzu 14. Azərbaycan Respublikasında investisiya-innovasiya siyasətinin xüsusiyyətləri.

Plan:

1. Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin hüquqi bazası
2. Azərbaycan Respublikasında investisiya durumu
3. Azərbaycanda innovasiya sferasının inkişaf strategiyası.

1. AR investisiya fəaliyyətinin hüquqi bazası

2011-ci il Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinin 20-ci il dönümünü qeyd edir və qazanılan bir çox uğurlar arasında müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən investisiya siyasəti əsas yerlərindən birini tutur. İntestisiyalar hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayaraq, makroiqtisadi stabilliyi və əhalinin həyat səviyyəsinin artımını təmin edir. İqtisadiyyat investisiyaların cəlb edilməsi, səmərəli yerləşdirilməsi milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artırır, dayanaqlı iqtisadi inkişafı təmin edir. Müasir şəraitdə innovasiya texnologiyalarına qoyulan investisiyaların mahiyyəti artır.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinin əldə edəndən sonra keçid dövrünün ilk illərində böhranla bağlı ölkə daxilində investisiya resursları, demək olardı ki, yox səviyyəsində idi. İqtisadi əlaqələrin qırılması nəticəsində

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

sənaye müəssisələri dərin tənəzzül vəziyyətinə düşmüşdülər. Yaranan vəziyyətdə istehsal müəssisələri gəlir əldə edə bilmir, milli valyutanın dəyərdən düşməsi və yüksək inflyasiya templəri müəssisələrin amortizasiya fondlarının, əhalinin əmanət və yığımlarının dəyərdən düşməsi ilə nəticələnmişdir. Beləliklə, daxili investisiya resurslarının tükənməsi iqtisadiyyatın böhrandan çıxması üçün xarici investisiya mənbələrinə üstünlük verilməsini qaçılmaz etdi. Bu səbəbdən ölkədə birinci növbədə 1992-ci ildə «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanun, sonra isə 1995-ci ildə «İntestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanun qəbul edilmişdir.

«Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanun qəbul olunması xarici investorların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən normativ-hüquqi bazasını yaradır.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” AR Qanunu VII bölmə və 43 maddədən ibarətdir. Birinci “Ümumi müddəalar” adlanan bölmədə xarici investor kimi hansı subyektlər çıxış edə bilər, Azərbaycan Respublikası ərazisində hansı formada investisiya qoya bilərlər, dövlətsizləşdirmədə və özəlləşdirmədə necə iştirak edə bilərlər, xarici investorların hüquqi rejimi, fəaliyyət növləri, ərazi məhdudiyətləri müəyyən olunub.

Qanunun II-ci bölməsində xarici investisiya üçün dövlət təminatları məsələləri əks olunub. Bu bölmədə xarici investisiyanın hüquqi müdafiəsi, qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı təminatlar, milliləşdirmə və rekvizisiya ilə bağlı təminatlar, xarici investorların zərərinin kompensasiya edilməsi və ödənilməsi, investisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə təminatlar göstərilir. Xarici valyuta ilə gəlirlərin və başqa məbləğlərin köçürülməsinə təminatlar, mənfəətdən istifadə üçün təminat məsələləri izah olunur.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” AR Qanununun III-cü bölməsində xarici investisiya qoyulmuş müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti qaydaları izah olunur.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Burada müəssisələrin yaradılması qaydaları, bu müəssisələrin sanitariya-gigiyena və ekoloji tələblərə riayət etməsinə dair ekspertizası, dövlət qeydiyyatı, törəmə müəssisələr, filiallar və nümayəndəliklər, müəssisələrin birləşməsi, birgə müəssisə iştirakçılarının əmanətlərinin qoyulması, ehtiyat fondunun yaradılması, ölkə ərazisində məhsulun satışı və göndərilməsi, xarici valyuta ilə hesablaşmalar, məhsulun ixracı və idxalı, gömrük vergisi, sığorta, vergi tutma, mühasibat uçotu və hesabat, öhdəliklərin təmin edilməsi, intellektual fəaliyyət nəticələrinə, hüquqlar və digər qeyri-əşya hüquqları, əmək münasibətləri, sosial sığorta, təminat və müəssisələrin ləğvəmə qaydaları göstərilir.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” AR Qanununun IV-ü bölməsində xarici investorların dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrinin qiymətli kağızlar əldə etməsi qaydaları öz əksini tapıb.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” AR Qanununun V-i bölməsində xarici investorların torpaqdan istifadə hüquqlarını və başqa əmlak hüquqlarını əldə etməsi, icarə və konsessiya müqavilələrinin bağlanma qaydaları göstərilir.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” AR Qanununun VI-i bölməsində sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti qaydaları öz əksini tapıblar.

Və nəhayət, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” AR Qanununun sonuncu VII-i bölməsində mübahisəli məsələlərin baxılması və beynəlxalq müqavilələr bağlanması qaydaları izah olunub.

Qeyd olunduğu kimi, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1995-ci ildə qəbul olunmuşdur. Adı gedən qanun IV fəsildən ibarətdir. Birinci fəsildə ümumi müddəalar: investisiya anlayışı, investisiya

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

fəaliyyəti, investisiya fəaliyyətinin obyektləri və subyektləri müəyyən olunur.

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu II-ci fəslində investisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları və vəzifələri, investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında münasibətlər, investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri göstərilir.

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu III-cü fəslə investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi məsələlərinə həsr olunub və burada dövlət tənzimlənməsinin məqsədi, formaları və vasitələri sadalanır. Bura kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi; ayrı-ayrı region, sahə və istehsalatların inkişafı üçün subvensiya, subsidiya büdcə borclarının verilməsi; dövlət norma və standartlarının müəyyənəşdirilməsi; antiinhisar tədbirlərin görülməsi; mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi; torpaq, su və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənəşdirilməsi; qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi; investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi daxildir. Bunlardan başqa, adı gedən fəsildə Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövlət investisiyalarına dair qərarların qəbul edilməsi və əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişinin yerləşdirilməsi qaydaları əks olunub, investisiyaların dövlət ekspertizası, investisiya fəaliyyətində qiymətqoyma, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında məlumatlar əks etdirilib.

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu IV-ci fəslində investisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının təminatı və investisiyanın qorunması haqqında, investisiya fəaliyyəti subyektlərinin məsuliyyəti, investisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi şərtləri beynəlxalq müqavilələrin iştirakı

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

qaydaları əks olunur. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

2. AR investisiya durumu

Cədvəl 1

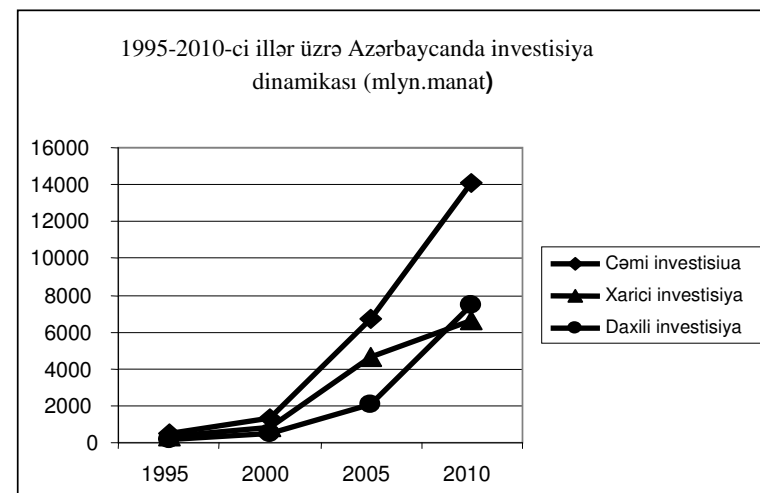
1995-2010-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiya həcmi (mlyn. manat)

	995	000	005	009	010	1995 -2010 artım dəfə
Cəm i investisiyalar	80,7	289,8	733,4	0475,0	4118,9	29,4
O cümlədən xarici	31,4	29,5	628,5	395,1	619,7	19,8
Xüs usi çəkisi	9,0	4,3	8,7	2,0	6,9	-
Daxi li investisiyalar	49,3	60,3	104,9	079,9	499,2	50,2
Xüs usi çəkisi	1,0	5,7	1,3	8,0	3,1	-

Mənbə: <http://www.azstat.org/statinfo/finance/az/index.shtml>

Təhlil göstərir ki, 1995-2010-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların ümumi həcmi 29,4 dəfə artmışdır. Daxili investisiyaların artım tempi ümumi investisiyaların artım tempinə üstələnmiş və 50,2 dəfə artmışdır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

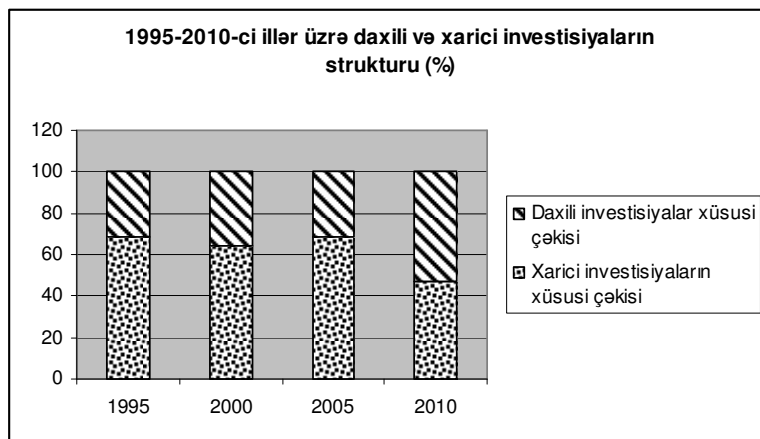

Qrafik 1.

Bu zaman xarici investisiyaların artım tempi 19,8 dəfə artmışdır. Əgər 1995-ci ildə xarici investisiyalar üstünlük təşkil edirdisə və onların xüsusi çəkisi 69,0 % olmuşdursa, 2010-cı ildə onların payı 46,9%-dək enmişdir. Daxili investisiyaların xüsusi çəkisi isə həmən dövr ərzində 31,0%-dən 53,1%-dək artmışdır.

Azərbaycanda xarici investisiyalar əsasən üç istiqamətdə - neft sənayesi, maliyyə krediti; xarici firmalar və birgə müəssisələrə qoyulur. 1995-ci ildə xarici investisiyaların 58,8% maliyyə kreditinə, 37,3% neft sənayesinə, 3,9% birgə müəssisələr və xarici firmaların payına düşürdüsə, 2010-cı ildə maliyyə kreditinin payı 41,3%-dək azalmışdır, neft sektorunun payı az dəyişmişdir – 35,8%; birgə müəssisələr və xarici firmaların payı 8,0%-dək artmışdır və digər investisiyalar 14,9% təşkil etmişdir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Qrafik 2

İstiqamətlər üzrə xarici investisiyaların artım templərini müqayisə edərkən, qeyd etmək lazımdır ki, 1995-2010-ci illər ərzində maliyyə kreditinə investisiyalar 15,5 dəfə artmışdır, neft sənayesinə isə 21,1%, xarici firmalara və birgə müəssisələrə ən yüksək artım tempi müşahidə olunmuşdur - 44,3 dəfə.

Cədvəl 2

Maliyyə mənbəyinə görə əsas kapitala yönələn investisiyalar quruluşu (%).

İllər	Əmi	O cümlədən maliyyə mənbəyi üzrə					
		Müəssisə və təşkilatların öz vəsaiti	Əhalinin şəxsi vəsaiti	Büdcə vəsaiti	Bank kreditləri	Büdcədən kənar fondların vəsaiti	Sair vəsaitlər
000	00	1,27	,7	,9	3,6	90	76
005	00	2,68	,7	,4	,4	31	60
		4				6	0

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

008	00	7,6	,0	8,8	,0	6	0
		4				6	0
009	00	9,4	,0	5,0	,4	3	0
		5				5	0
010	00	0,9	,8	2,9	,5	7	2

Mənbə: <http://www.azstat.org/statinfo/finance/az/index.shtml>

Cədvəldən göründüyü kimi, 2000-ci ildə əsas kapitala qoyulan vəsaitin 71,2% müəssisə və təşkilatların payına düşür. Digər investisiya mənbələrinin payı isə əhəmiyyətli deyil: bank kreditlərinin payı 13,6%; əhalinin şəxsi vəsaiti – 4,7%; büdcə vəsaitləri -2,9%; büdcədən kənar vəsaitin payı – 0,9%; sair vəsaitlərin payı isə - 6,7% təşkil edir. 2010-cı ildə əsas kapitala yönələn vəsaitin strukturu dəyişib: müəssisə və təşkilatların payı 50,9%-dək; əhalinin şəxsi vəsaitlərinin payı 3,8%-dək; bank kreditlərinin payı 6,5%-dək; sair vəsaitlərin isə 0,2%-dək azalmışdır. Əhəmiyyətli dərəcədə büdcə vəsaitlərinin xüsusi çəkisi – 32,9%-dək; büdcədən kənar fondların payı isə 5,7%-dək artmışdır.

İnvestisiyaların sahə quruluşunun tədqiqi göstərir ki, Neft Kontraktının həyata keçirilməsi Azərbaycana investisiya axını ilə müşahidə olunmuşdur və onların əsas hissəsi neftçixarma sənayesinə istiqamətləndirilmişdir. İqtisadiyyatın birtərəfli inkişafı təhlükəsinin qarşısını almaq məqsədi ilə 2000-ci illərdə qeyri-neft strategiyası həyata keçirilməyə başladı və neftdən alınan gəlir iqtisadiyyatın başqa sahələrinə yönəldi.

Cədvəl 3 göründüyü kimi, 2000-2010-cu illər ərzində investisiyaların sahə quruluşu dəyişib. Kənd təsərrüfatı, tikinti, mehmanxana və restoranlar, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə, dövlət idarəetməsi, təhsil, digər kommunal və sosial xidmətlər sahələrinə investisiya qoyuluşlarının payı artmışdır, sənaye, o cümlədən mədənçixarma sahəsinin xüsusi çəkisi isə azalmışdır. Bununla belə mədənçixarma sahəsinin xüsusi çəkisi azalsa da yüksək olaraq qalır.

Cədvəl 3
2000-2010-cu illər ərzində investisiyaların sahə quruluşu (%)

	000	005	006	007	008	009	010
Cəmi	00	00	00	00	00	00	00
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq	,7	,7	,9	,3	,4	,5	,4
Sənaye	9,2	2,3	8,9	0,8	9,1	7,5	3,2
O cümlədən mədəniyyət	9,7	4,7	4,3	6,8	9,0	7,0	9,8
Emal sənayesi	,2		,8	,0	,0	,6	,1
Elektrik enerji, qaz, su təsəvvüfatı	1,3	,6	2,8	0,0	,1	,9	,3
Tikinti	,3	,8	,2	,1	,7	,4	,2
Topdan və pərakəndə ticarət, avtomobil və digər təmiri	,3	,4	,6	,3	,8	,0	,4
Mehmanxana və restoranlar	,4	,0	,2	,2	,2	,1	,2
Nəqliyyat, anbar təsəvvüfatı və rabitə	,2	1,6	3,5	2,3	0,0	2,1	4,7
Maliyyə vasitəçiliyi	,0	0	,0		,2	,2	,1
Daşınmaz əmlak, kirayə və kommərssiya fəaliyyəti	1,8	0,3	,3	,4	,9	1,0	,3
Dövlət idarəetməsi	,7	,1	,1	,4	,9	,4	,9
Təhsil	,4	,7	,7	,8	,0	,3	,4

Səhiyyə və sosial xidmətlər	,0	,3	,3	,9	,0	,2	,7
Digər kommunal və sosial xidmətlər	,0	,8	,3	,2	0,8	4,0	,5

Mənbə: Azərbaycanda tikinti 2011, s.89-107

3. Azərbaycanda innovasiya sferasının inkişaf strategiyası.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tərəfində AR İnnovasiyalı inkişaf strategiyası Proqramının Layihəsi işlənilib hazırlanıb. Proqramın strateji məqsədi – iqtisadiyyatın dayanaqlı sosial-iqtisadi inkişafını, əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi və ekoloji müdafiəni təmin edən xarici bazarlarda yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik, elm tutumlu, resurslara qənaət edən sosial yönümlü, innovasiyalı iqtisadiyyatın yaradılmasıdır. Proqramın əsas vəzifələri:

- milli innovasiya sisteminin yaradılması;
- innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi, hüquqi və sosial-mədəni mühitin yaradılması;
- sənaye və sosial sferanın maddi-texniki durumunun yeni, yüksək texnologiyaların əsaslanan modernləşdirilməsi;
- iqtisadiyyatın sahələrində keyfiyyət baxımından yeni texniki ukladada keçməlidir;
- yüksək texnologiyalı ixrac-idxal sahələrin inkişafı;
- iqtisadi və energetik təhlükəsizliyin təmin olunması;
- əhalinin intellektual və yaradıcı aktivliyinin artırılması.

Adı çəkilən vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün icraçıları, müddətləri reallaşma mexanizmləri, hüquqi və maliyyə təminatı tədbirlər kompleksi hazırlanıb. Proqramın idarə edilməsi strukturu 6 səviyyədən AR Prezidentindən və Nazirlər Kabinetindən konkret müəssisəyə qədər səviyyələrdən ibarətdir. Proqramın hüquqi təminatı üçün bir sıra yeni normativ-hüquqi bazanın yaradılması və mövcud normativ-hüquqi bazaya əlavələrin və dəyişikliklərin olunması nəzərdə tutulub.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Proqramda MİS tərkib hissələrinin və institusional strukturlarının yaradılması, innovasiya prosesində elm-təhsil və istehsalatla arasında əlaqənin yaranması, elmi-texniki məhsullar bazarının yaranması, intellektual mülkiyyət obyektlərinin kommersiyalaşdırılması mexanizminin yaradılması, innovasiya sahəsində rəqabətin gücləndirilməsi, innovasiyalı inkişafının prioritet istiqamətlərində maliyyə və kadr resurslarının cəmləşməsi, iqtisadiyyatın real sektorunun innovasiyalara tələbinin ödənilməsi və s. nəzərdə tutulub.

MİS maliyyə təminatını məqsədi ilə Proqramla nəzərdə tutulan layihələrə verilən kreditlərə dövlət zəmanəti, kreditə görə %-rin ödənilməsində imtiyazların, yüksək texnologiyaları tətbiq edən müəssisələrə güzəştlərin tətbiq olunması nəzərdə tutulub. Elmi-tədqiqat məqsədi ilə ölkəyə daxil olan avadanlıq, materiallar və s. vergidən azad olunması nəzərdə tutulub.

Dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri – elmi-innovasiya kompleksləri üçün kadr potensialının qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsidir. Bu istiqamətdə aşağıda adı çəkilən istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirtmək tələb olunur:

- elm sahəsində çalışanların əmək haqqının artırılması;
- elmi-tədqiqatlarla məşğul olanların iqtisadi və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi;
- elmi əməyin nüfuzunun artırılması;
- elmdə çalışanların tərkibini cavanlaşdırması;
- elm və texnologiyalar sahəsinə istedadlı cavanların cəlb edilməsi;
- intellektual emiqrasiyanın qarşısını almaq, xaricdə işləyən alimlərin vətənə qayıtması üçün şəraitin yaradılması.

Proqramın reallaşması nəticəsində:

- innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi, hüquqi və sosial-mədəni şərait yaradılacaq;
- innovasiya fəaliyyəti üçün tələb olunan innovasiya infrastruktur formalaşdırılacaq;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- istehsal sənayesinin ümumi həcmində yeni məhsulların xüsusi çəkisi artırılacaq;
- sənaye müəssisələrinin sayında innovasiya sahəsində aktivliyi yüksək olan müəssisələrin sayı artacaq;
- innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və motivasiyası artırılması mexanizmləri tətbiq olunacaq;
- innovasiya fəaliyyətinin informasiya təminatı yaxşılaşdırılacaq;
- intellektual mülkiyyətin qorunması və idarə edilməsi mexanizmi təkmilləşəcək;
- innovasiya fəaliyyətinin kadr təminatı gücləndiriləcək;
- yüksək texnoloji ixracın-idxal səviyyəsi artacaq, iqtisadi və enerji təhlükəsizliyi təmin olunacaq.

Bütövlükdə proqramın reallaşması MİS-n yaranması və inkişafını təmin edəcək.

Bu strategiyanın müddəalarına uyğun tədbirlər “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı”na əsasən həyata keçiriləcəkdir.

Proqram aşağıdakı əsas vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəldilib:

- fundamental elmin, vacib tətbiqi tədqiqatların, araşdırmaların inkişafını və milli istehsalatın yeni texnologiyalara tələbatını ödəmək məqsədi ilə təşkilati və iqtisadi mexanizmlərin yaradılması;
- elmi, elmi-texnoloji və innovasiya fəaliyyətinin normativ hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi;
- elm və texnologiyalar sahəsində yüksək ixtisaslı elmi və mühəndis kadrların hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- dünyadakı müasir meylləri nəzərə alaraq, elmi tədqiqatların və təcrübi işləmələrin prioritet istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

- beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

- elm və təhsilin inteqrasiyası;

- milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması;

elmi işçilərin statusunun, sosial təminatının və gəlirlərinin artırılmasına yönəlmiş qanunvericilik bazasının yaradılması.

«Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı»nda nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı Təhsil Nazirliyinin Fəaliyyət Planı hazırlanır.

Suallar:

1. Azərbaycan Respublikasında investisiya dair hansı qanunlar və nə vaxt qəbul edilmişdir?

2. Hansı səbəbə görə «Xarici investisiyaların qorunması» haqqında Qanun, «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanundan əvvəl qəbul olunmuşdur?

3. Azərbaycanda daxili və xarici investisiyalar necə paylanırlar

4. Azərbaycan Respublikasının «Xarici investisiyaların qorunması» haqqında Qanunu neçə bölmədən ibarətdir

5. Azərbaycan Respublikasının «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanunu neçə bölmədən ibarətdir

Testlər:

Test 1. Adı çəkilənlərdən hansılar Azərbaycanda Milli innovasiya sisteminin tərkib hissəsinə aid etmək olar?

a) elmi-texniki məhsullar bazarının yaradılması

b) intellektual mülkiyyət obyektlərinin

kommersiyalaşdırılması mexanizminin yaradılması

c) innovasiya sahəsində rəqabətin gücləndirilməsi

d) elm-təhsil və istehsalat arasında əlaqənin yaradılması

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

e) bütün cavablar düzdür

Test 2. İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri nə ola bilməz?

b) istənilən qadağa qoyulmayan əmlak;

c) əsas fondlar;

d) dövriyyə vəsaiti;

e) qiymətli kağızlar və məqsədli pul əmanətləri;

f) qanunla qadağa olunmuş əmlak

Test 3. Azərbaycan dövləti ölkə ərazisində hansı investisiyaların qorunmasına təminat verir?

a) dövlət investisiyalarının

b) xarici investisiyalarının

c) daxili investisiyaların

d) bütün investisiyaların

e) heç birinin

Test 4. Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin məqsədi nədən ibarətdir?

a) investorların maraqlarına xidmət etməkdən

b) dövlətin maliyyə ehtiyatlarının artırılmasından

c) xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsindən

d) vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasət yeridilməsindən

e) Kölgə iqtisadiyyatına qarşı mübarizədən.

Test 5. Azərbaycan Respublikasında investisiya siyasəti hansı vasitə ilə həyata keçirilir?

a) kredit və amortizasiya siyasəti vasitəsilə

b) dərəcə və güzəştlər sistemi vasitəsilə

c) dövlət norma və standartların tətbiqi vasitəsilə

d) investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi vasitəsilə

e) hər bir vasitə ilə

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abasova S.H. Texnologiyalar və yeniliklərin idarə edilməsi. Bakı 2008.
2. Azərbaycan Respublikası “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Qanun
3. Azərbaycan Respublikası “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Qanun
4. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı-2011.
5. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı-2011
6. Hüseynov T. Azərbaycanda bazar sisteminin iqtisadi problemləri. Bakı-2004
7. Qasımov F.H., Həsənova P.Ə. Azərbaycanda təbii inhisarçılıq sferasında innovasiya fəaliyyəti. Bakı - Elm 2010, 300 s.
8. Qasımov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı - Elm 2009, 416 s.
9. Muradov A.N. Elmi-texniki potensial: əsas inkişaf meylləri və problemləri. Bakı – 2005, 324 s.
10. Müstəqillik illərində Azərbaycanda innovasiyaların inkişafı – məqalə toplusu. AMEA Elmi innovasiyalar mərkəzi. Bakı -2011, 225 s.

11. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında elmi innovasiyaların rolu – beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı – 2011, 545 s.
12. Tağıyev N.F. və d. İnvestisiyalar və investisiya siyasəti. Bakı -2008
13. Габибов Ф.Г. Управление научно-техническими инновациями. Баку – 2003, 255 с.
14. Барышева А.В. и др. Инновации Москва – 2009. 384 с.
15. Корчагин Ю.А., Маличенко И.П. Инвестиции: теория и практика. Ростов-на-Дону – 2008, 509 с.
16. Кравченко Н.А. Инвестиционный анализ. Москва – 2007, 264 с.
17. Марголин А.М., Быстряков А.Я. Экономическая оценка инвестиций. Москва – 2001. 240 с.
18. Мельников В.В. Государственное регулирование национальной экономики. Москва -2012. 335 с.
19. Могзоев А.М. Развитие экономики стран Восточной Азии и инвестиционная модель региона России. Москва-2004.
20. Нешиной А.С. Инвестиции. Москва -2012. 372 с.
21. под ред. Римера М.И. Экономическая оценка инвестиций. СПб – 2009. 416 с.

Testlərin cavabları:

- Mövzu 1. 1-e, 2-c, 3- a, 4-b, 5-a.
Mövzu 2. 1- e, 2-e, 3-d, 4-d, 5-e.
Mövzu 3. 1-a, 2-b, 3-c, 4-b, 5-e.
Mövzu 4. 1-c, 2-e, 3-c, 4-d, 5-a.
Mövzu 5. 1-e, 2-e, 3-d, 4-c, 5-b.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Mövzu 6. 1-e, 2-c, 3-b, 4-4, 5-c.

Mövzu 7. 1-d, 2-d, 3-b, 4-a, 5-d.

Mövzu 8. 1-b, 2-c, 3-e, 4-e, 5-c.

Mövzu 9. 1-d, 2-c, 3-c, 4-a, 5-e.

Mövzu 10. 1-c, 2-e, 3-a, 4-a, 5-a.

Mövzu 11. 1-d, 2-b, 3-a, 4-e, 5-d.

Mövzu 12. 1-e, 2-a, 3-e, 4-c, 5-d.

Mövzu 13. 1-c, 2-a, 3-e, 4-b, 5-b.

Mövzu 14. 1-e, 2-e, 3-d, 4-d, 5-e.

Əlavələr

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında

Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin (sərmayədarlığın) ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtlərini müəyyənləşdirir. Qanun investisiyanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verir.

I fəsil. Ümumi müddəalar

Maddə 1. İnvestisiya anlayışı

İnvestisiya — gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır:

▪ pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

▪ daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);

▪ müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;

▪ bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, ancaq patentləşdirilməmiş texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommertiya və digər biliklərin məcmusu ("nou-hau");

▪ torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn və başqa əmlak hüquqları;

▪ başqa sərvətlər.

Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

Maddə 2. İnvestisiya fəaliyyəti

1. İnvestisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur.

2. İnvestisiya fəaliyyətinin aşağıdakı növləri vardır:

▪ Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, qeyri-dövlət müəssisə, idarə, təşkilat və qurumları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;

▪ Dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə müəssisə, idarə və təşkilatları tərəfindən büdcələrin, büdcədən kənar fondların və özlərinə məxsus borc vəsaitinin hesabına həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;

▪ xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;

▪ Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyəti.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

3. İstehsalata və sosial sahəyə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiq etmək üçün investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi innovasiya fəaliyyəti həyata keçirilə bilər. İnnovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- uzunmüddətli elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;

- iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə məhsuldar qüvvələrin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri etmək üçün fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;

- texnika və texnologiyanın prinsipcə yeni, qənaətcil növlərinin işlənilib hazırlanması, buraxılması, yayılması və tətbiqi.

Maddə 3. Investisiya fəaliyyətinin obyektləri

İqtisadiyyatın bütün sahələrində hər hansı əmlak, o cümlədən əsas fondlar və dövriyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvətlər, digər mülkiyyət obyektləri, habelə əmlak hüquqları investisiya fəaliyyətinin obyektinə ola bilər.

Yaradılması və istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya, arxitektura və digər normaların tələblərinə uyğun gəlməyən, habelə vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafelərini, eləcə də insanların sağlamlığını, dövlət təhlükəsizliyini pozan, yaxud poza biləcək obyektlərə investisiya qoyulması qadağandır.

Maddə 4. Investisiya fəaliyyətinin subyektləri

1. Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə dövlətlər investisiya fəaliyyətinin subyektləri (investorları və iştirakçıları) ola bilərlər.

2. Özünə məxsus olan, borc götürdüyü və ya cəlb etdiyi maliyyə vəsaitini, maddi və intellektual sərvətləri investisiya fəaliyyəti obyektlərinə qoymaq haqqında qərar qəbul edən,

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

habelə onlardan istifadə olunmasını təmin edən subyektlər investorlardır (sərmayədarlardır).

İnvestorlar investisiya fəaliyyətində əmanətçi, kreditor və alıcı qismində çıxış edə, habelə investisiya fəaliyyətinin istənilən iştirakçısının funksiyalarını yerinə yetirə bilərlər.

3. İnnovasiya niyyətinin həyata keçirilməsini sifarişlərin icraçısı qismində və ya investorların tapşırığı əsasında təmin edən Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarıdır.

Maddə 5. Investisiya fəaliyyəti haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan münasibətlər bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və onların əsasında qəbul edilmiş qanunvericilik aktları, habelə beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikası investorlarının xarici dövlətin ərazisində investisiya fəaliyyəti həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

II fəsil. Investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi

Maddə 6. Investisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları

1. Azərbaycan Respublikası ərazisində mülkiyyət formasından və təsərrüfat fəaliyyətinin növündən asılı olmayaraq investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində bərabər hüquqlara malikdirlər.

Bu Qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə investisiya qoyulması qadağan edilən və ya məhdudlaşdırılan obyektlərdən başqa, hər hansı obyektə investisiya qoyulması investorun müstəsna hüququdur və qanunla qorunur.

2. İnvestor müstəqil surətdə investisiya qoyuluşunun məqsədini, istiqamətini, növünü və həcmi müəyyən edir, onun həyata keçirilməsi üçün müqavilə əsasında, o cümlədən

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

müsabiqə (tender) və hərrac yolu ilə fiziki və hüquqi şəxsləri investisiya fəaliyyətinin hər hansı iştirakçısı qismində cəlb edir.

3. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq investorun Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiyanın obyektlərinə və nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam vermək, həmçinin reinvestisiya və ticarət əməliyyatları həyata keçirmək hüquqlarına malikdir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş mülkiyyət hüququ əmələ gətirməyən obyektlərə investisiya qoyulması sonradan onlara digər əşya hüquqları əsasında və ya belə obyektlərin istismarından əldə edilən gəlirdə investorun iştirakı hüququnu istisna etmir.

4. Investorun qərarı ilə investisiyaya və onun nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqları qanunla müəyyən edilmiş qaydada digər fiziki və hüquqi şəxslərə verilə bilər. Hüquqların bu cür verilməsi zamanı yaranan qarşılıqlı münasibətləri onlar müstəqil surətdə müqavilə əsasında nizama salırlar.

5. Investor investisiya qoyuluşu üçün maliyyə vəsaitini kredit, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qiymətli kağızlar buraxılışı və borc kimi də cəlb edə bilər.

Investor öz öhdəliklərinə təminat vermək üçün yalnız mülkiyyət hüququ əsasında özünə məxsus olan əmlakı girov qoya bilər.

Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudlarından kənarında ipoteka krediti hesabına investor kimi çıxış edən dövlət müəssisələrinin investisiyaları üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən təminat verilir.

6. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmadıqda, investorun fiziki və hüquqi şəxslərdən birbaşa və ya vasitəçilik yolu ilə istənilən miqdarda və növdən olan əmlakı tərəflərin müəyyənləşdirdiyi qiymətlərlə və şərtlərlə almaq hüququ vardır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

7. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilərlər.

Maddə 7. Investisiya fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri

1. Investisiya fəaliyyətinin subyektləri Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş hallarda və qaydada müvafiq olaraq aşağıdakıları həyata keçirməyə borcludurlar:

- maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər əsasında həyata keçirdikləri investisiyanın həcmi və maliyyələşdirilməsi mənbəyi barədə yerli banklara və ya maliyyə orqanlarına müvafiq orqanların arayışını təqdim etmək;

- əsaslı tikinti və icazə tələb edən digər işlər üçün müvafiq dövlət orqanlarından və xüsusi xidmətlərdən zəruri icazə və ya razılıq almaq;

- texnoloji, sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya və arxitektura tələblərinə əməl edilməsi baxımından investisiya layihələri üçün ekspertiza rəyi almaq;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilən norma və standartlara, habelə beynəlxalq norma və standartlara əməl etmək;

- dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin öz səlahiyyətləri daxilində, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun verdikləri tələbləri yerinə yetirmək;

- müəyyən edilmiş qaydada mühasibat və statistika hesabatları təqdim etmək;

- haqsız rəqabətə yol verməmək və antiinhisar tənzimlənməsinin tələblərinə əməl etmək.

2. Xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaq üçün investisiya fəaliyyətinin iştirakçıları lisenziya almalıdırlar.

Maddə 8. Investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında münasibətlər

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən əsas hüquqi sənəd müqavilədir (kontraktdır).

Müqavilənin bağlanması, tərəflərin seçilməsi, öhdəliklərin, təsərrüfat münasibətlərinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı şərtlərinin müəyyənəşdirilməsi investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müstəsna səlahiyyətinə daxildir. Dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin mövcud qanunvericilik aktları ilə müəyyənəşdirilmiş həddən artıq investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilə münasibətlərinə qarışmasına yol verilmir.

Maddə 9. Investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri

İnvestisiya fəaliyyəti aşağıdakı mənbələrdən maliyyələşdirilə bilər:

- investorun özünün maddi və intellektual sərvətləri, maliyyə vəsaiti və təsərrüfatdaxili ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul yığımları, əmanətləri, qəza və təbii fəlakət nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün sığorta orqanlarının müvafiq ödənişləri və s.).

- investorun borc-maliyyə vəsaiti (bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və digər vəsaitlər);

- investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaiti (əmək kollektivlərinin, vətəndaşların, hüquqi şəxslərin payları və digər haqları, səhmlərin satışından əldə edilən vəsait);

- büdcədən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar;

- xarici investisiya;

- müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və s.

Zərurət yarandıqda investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədi ilə müvafiq investisiya fondları və digər təsisatları yaradıla bilər.

III fəsil. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi

Maddə 10. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin məqsədi

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasət yeridilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş həcmdə dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.

İctimai tələbatın ödənilməsinin daha vacib istiqamətlərdə investisiya fəaliyyətini həyata keçirən investorlara Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulan güzəştlər verilir.

Maddə 11. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin formaları

1. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir.

2. Dövlət investisiyasının idarə olunması respublika və yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir və büdcə, büdcədən kənar vəsaitin və həmin orqanlar tərəfindən cəlb edilən başqa vəsaitin planlaşdırılmasından, investisiyanın şərtlərinin müəyyənəşdirilməsindən və bunlarla bağlı digər məsələlərin həllindən ibarətdir.

3. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi aşağıdakı vasitələrlə həyata keçirilir:

- vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi;

- kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Amortizasiya üzrə güzəştlər, ayrı-ayrı iqtisadi sahələr, əsas fondların və avadanlığın müxtəlif növləri və elementləri üçün dəyişkən və fərqli müəyyən edilə bilər.

- ayrı-ayrı region, sahə və istehsalatların inkişafı üçün subvensiya, subsidiya büdcə borclarının verilməsi;
- dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi;
- antiinhisar tədbirlərin görülməsi;
- mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi;
- torpaqdan, sudan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi;
- investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi;
- başqa tədbirlər.

Maddə 12. Respublika ərazisində dövlət investisiyalarına dair qərarların qəbul edilməsi qaydası

1. Respublika ərazisində dövlət investisiyalarına dair qərarlar respublikanın iqtisadi və sosial inkişaf proqnozları, məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsi sxemi, bu investisiyaların məqsədəuyğunluğunu müəyyənləşdirən texniki-iqtisadi əsaslandırma, məqsədli elmi-texniki və kompleks proqramlar əsasında qəbul edilir.

2. Respublika üzrə məqsədli kompleks proqramların layihələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qaydada, [müvafiq icra hakimiyyəti orqanında](#) işlənilib hazırlanır və [müvafiq icra hakimiyyəti orqanı](#) tərəfindən təsdiq edilir.

3. Həyata keçirilmə müddəti 2 ilə qədər olan və fəvqəladə vəziyyət, qəzalar və təbii fəlakətlərlə bağlı dövlət investisiyaları haqqında qərarları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti [müvafiq icra hakimiyyəti orqanının](#) təklifləri əsasında qəbul edir.

Maddə 13. Əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişinin yerləşdirilməsi qaydası

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

1. Respublika ərazisində dövlət investisiyasının həyata keçirilməsi formalarından biri əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişidir.

2. Dövlət sifarişi, bir qayda olaraq, müəssisə və təşkilatlar üçün bu sifarişin iqtisadi sərfəliyi nəzərə alınmaqla müsabiqə (tender) əsasında yerləşdirilir. Bu zaman həmin müəssisə və təşkilatlar üçün qanunvericiliklə müəyyən güzəştlər də nəzərdə tutula bilər.

3. Respublika dövlət sifarişi obyektləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada istismara qəbul olunur.

Maddə 14. Investisiyaların dövlət ekspertizası

1. Büdcə və büdcədən kənar vəsaitlər, o cümlədən xarici investisiya hesabına maliyyələşdirilən respublika, dövlətlərarası və regional investisiya layihə və proqramları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanında mütləq dövlət ekspertizasından keçirilməlidir.

Başqa mənbələr hesabına maliyyələşdirilən investisiyalar ekoloji, seysmoloji və sanitariya-gigiyena tələblərinə əməl edilməsi baxımından Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada dövlət ekspertizasından keçirilməlidir.

~~2. Zərurət olduqda, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin yaratdığı ekspert komissiyası ayrı-ayrı investisiya layihələrini və proqramlarını ekspertizadan keçirə bilər.~~

Maddə 15. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi və yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi və respublika tabeli şəhər və rayonların yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları öz səlahiyyətləri daxilində ərazilərində investisiya fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən istehsal və sosial obyektlərin yaradılması, təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsi

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

məsələlərinin razılaşdırılması yolu ilə investisiya fəaliyyətini tənzimləyirlər.

İnvestisiya məqsədləri üçün yerli büdcədən istifadə etmək, sosial infrastruktur obyektləri tikdirmək, tikinti üçün torpaq sahəsi ayırmaq, torpaqdan istifadə şərtlərinin, sosial sahə və təbiəti mühafizə təyinatlı obyektlərin tikintisi həcmının və müddətlərinin, habelə tikinti norma və qaydalarının pozulduğu halda tikintinin dayandırılması haqqında səlahiyyətli dövlət orqanları qarşısında məsələ qaldırmaq yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının müstəsna səlahiyyətinə aiddir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi investisiyanın dövlət tənzimlənməsi məqsədi ilə bu Qanuna zidd olmayan əlavə şərtlər müəyyənləşdirə bilər.

Maddə 16. İnvestisiya fəaliyyətində qiymətqoyma

İnvestisiya fəaliyyəti prosesində məhsulların, işlərin və xidmətlərin dəyəri sərbəst qiymət və tariflərlə, o cümlədən müsabiqələrin (tenderin) nəticələrinə əsasən, qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda isə dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymət və tariflərlə müəyyənləşdirilir.

Tikintidə müqavilə qiymətləri tövsiyə edilən dövlət smeta normalarından və qiymətlərindən istifadə etməklə də müəyyənləşdirilə bilər.

IV fəsil. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının təminatı və investisiyanın qorunması

Maddə 17. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının təminatı

Dövlət investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtlərinin sabitliyinə, onun subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasına təminat verir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilənin şərtləri bu müqavilənin bütün müddəti ərzində və hətta, o, bağlandıqdan sonra qanunvericiliklə subyektlərin vəziyyətini pisləşdirən və ya hüquqlarını məhdudlaşdıran şərtlər müəyyən edildikdə belə, əgər onlar müqavilə şərtlərinin

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

dəyişdirilməsi barədə razılığa gəlməyiblərsə, qüvvəsini saxlayır.

Dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə yol verilən və onların səlahiyyətinə daxil olan hallardan başqa, investisiya fəaliyyəti subyektlərinin işinə qarışa bilməzlər.

Bu Qanunla müəyyənləşdirilən hallardan başqa, investisiya qoyulan obyektlərin seçilməsində investorların hüquqları məhdudlaşdırıla bilməz.

Dövlət orqanları və başqa orqanlar investorların və investisiya fəaliyyətinin digər subyektlərinin hüquqlarını pozan aktlar qəbul etdikdə investisiya fəaliyyəti subyektlərinə dəyən zərəri bu orqanlar tam həcmdə ödəməlidirlər. Zərərin ödənilməsi barədə mübahisələrə aidiyyəti üzrə məhkəmə baxır.

Maddə 18. İnvestisiyanın qorunması

1. Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyanın qorunmasına təminat verir.

İnvestisiyanın qorunması Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi, habelə başqa dövlətlərlə bağladığı müqavilələrlə təmin edilir. İncəsənət, o cümlədən xarici investorlar investisiyanı idarə, istifadə və ona xitam verməyə maneçilik törədə bilən ayrı-seçkilik xarakterli tədbirləri istisna edən, habelə qoyulmuş sərvətlərin və investisiyanın nəticələrinin respublikadan aparılması şərtləri və qaydasını müəyyənləşdirən bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar.

2. Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə investisiya fəaliyyətinə dair bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan müddətdə investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

3. Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya əvəzsiz milliləşdirilmir, rekvizisiya edilmir və onlara nəticələrinə görə digər oxşar tədbirlər tətbiq olunmur. Belə tədbirlər investorlara

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

vurulmuş zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın əvəzi tam həcmdə real dəyər üzrə ödənilməklə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları əsasında həyata keçirilə bilər. Zərərin ödənilməsi qaydası həmin qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir.

İnvestorların qoyduğu və ya əldə etdiyi məqsədli bank əmanətləri, səhmlər və digər qiymətli kağızlar, əldə edilmiş əmlak və ya icarə hüquqları üçün ödənişlərin əvəzi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq alındıqda, investorların öz hərəkətləri və ya onların iştirakı ilə

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

edilmiş hərəkətlər nəticəsində istifadə olunan və ya itirilən məbləğlər istisna edilməklə, investorlara qaytarılır.

4. İnvestisiyalar sığortalana bilər, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallarda isə hökmən sığortalıdır.

Maddə 19. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin məsuliyyəti

1. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş tələblərə və ya investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilə (kontrakt) öhdəliklərinə əməl olunmadıqda, tərəflər həmin aktlarla müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

2. Dövlət orqanları investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair öhdəliklərini və qanuni əsaslar üzrə onlara həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirmədikdə, yaxud lazımınca yerinə yetirmədikdə, investisiya fəaliyyətinin digər subyektləri qarşısında həmin öhdəliklərə görə əmlak məsuliyyəti daşıyırlar.

3. Qanunvericiliyin tələblərinin və müqavilə öhdəliklərinin pozulmasına görə cərimənin və dəbbə pulunun, habelə dəymiş zərərin ödənilməsi təqsirkar tərəfi, qanunvericiliklə və müqavilə ilə digər hal nəzərdə tutulmayıbsa, tələblərin və öhdəliklərin tam yerinə yetirilməsindən azad etmir.

4. İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan mübahisələrə müvafiq olaraq məhkəmə və ya münisflər məhkəməsi baxır.

Maddə 20. İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi şərtləri

İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılmasına və ya ona xitam verilməsinə aşağıdakıların qərarı ilə yol verilir:

- investorların özünün (bu zaman investorlar investisiya fəaliyyətinin digər iştirakçılarna dəymiş zərəri ödəyirlər);
- səlahiyyətli dövlət orqanının.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi barədə səlahiyyətli dövlət orqanının qərarı aşağıdakı hallarda qəbul edilə bilər:

- onun davam etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş ekoloji, seysmoloji, sanitariya-gigiyena, arxitektura və başqa normaları, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin, dövlətin qanunla qorunan hüquq və mənafələrini pozduqda;

- investor qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada müflis elan edildikdə;

- qəza və təbii fəlakət baş verdikdə;

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş digər hallarda.

Belə hallarda investisiya fəaliyyətinin subyektlərinə zərərin ödənilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Maddə 21. Beynəlxalq müqavilələr

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Heydər ƏLİYEV

Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il

Nö 952

«Azərbaycan» qəzetində dərc edilmişdir (13 sentyabr 1995-ci il, Nö 173).

«Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı»nda dərc edilmişdir (1995-ci il, Nö 17-18, maddə 275).

23 mart 2001-ci il tarixli, 103-IIQD nömrəli; 5 oktyabr 2001-ci il tarixli, 190-IIQD nömrəli; 23 noyabr 2001-ci il

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

tarixli, 219-IIQD nömrəli; 23 aprel 2002-ci il tarixli, 311-IIQD nömrəli; 30 aprel 2002-ci il tarixli, 317-IIQD nömrəli; 6 dekabr 2002-ci il tarixli, 399-IIQD nömrəli; 9 mart 2004-cü il tarixli, 603-IIQD nömrəli; 9 oktyabr 2007-ci il tarixli, 429-IIIQD nömrəli qanunlara əsasən əlavələr və dəyişikliklərlə.

Xarici investisiyanın qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun xalq təsərrüfatında xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə edilməsinə yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir.

I bölmə. Ümumi müddəalar

Maddə 1. Xarici investisiya haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya ilə bağlı münasibətlər bu Qanunla, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə nizama salınır.

Maddə 2. Xarici investorlar

Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar aşağıdakılar ola bilər:

a) xarici hüquqi şəxslər;

b) xarici vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və xaricdə daimi yaşayış yeri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları; bu şərtlə ki, onlar vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıkları ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış olsunlar;

v) xarici dövlətlər;

q) beynəlxalq təşkilatlar.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Maddə 3. Xarici investisiya və onun qoyulması formaları

Xarici investorların mənfəət əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti və başqa növ fəaliyyət obyektlərinə qoyduqları əmlakın və əmlak hüquqlarının bütün növləri, o cümlədən intellektual fəaliyyətin nəticələrinə hüquqlar və əşya hüquqlarına aid olmayan digər hüquqlar xarici investisiyadır.

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikası ərazisində aşağıdakı yolla investisiya qoya bilərlər:

a) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı;

b) tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr yaradılması;

v) müəssisələrin, əmlak komplekslərinin, binaların, qurğuların, müəssisələrdə iştirak payının, səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə xarici investorlara məxsus ola bilən başqa əmlakın əldə edilməsi;

q) torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, habelə digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi;

ğ) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə xarici investisiya qoyuluşunun başqa formalarını nəzərdə tutan müqavilələr bağlanması.

Maddə 4. Dövlətsizləşdirmədə və özəlləşdirmədə xarici investorların iştirakı

Dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilərlər.

Maddə 5. Xarici investisiyanın hüquqi rejimi

Bu Qanunda nəzərdə tutulmuş istisnalarla, xarici investisiyanın, habelə investisiya qoyuluşu sahəsində xarici

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının əmlakı, əmlak hüquqları, habelə investisiya fəaliyyəti üçün yaradılmış rejimdən az əlverişli ola bilməz.

Xalq təsərrüfatının üstünlük verilən sahələrində və ayrı-ayrı ərazilərdə xarici investisiya üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə əlavə vergi güzəştləri və başqa güzəştlər müəyyən edilə bilər.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi sahəsində dövlət müəssisələri və təşkilatları ilə bağlanmış kontraktların şərtlərinin icra olunmasına nəzarət müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Maddə 6. Fəaliyyət növləri

Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər.

Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi siyahıdakı ayrı-ayrı fəaliyyət növləri ilə yalnız xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında məşğul ola bilərlər.

Maddə 7. Xarici investisiya üçün ərazi məhdudiyətləri

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə elə ərazilər müəyyən edilə bilər ki, *müdafiənin, milli təhlükəsizliyin, ətraf təbii mühitin və əhəlinin müdafiəsinin* təmin olunması mülahizələrinə görə bu ərazilərdə xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti məhdudlaşdırılsın və ya qadağan edilsin.

Maddə 8. Investisiya fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının *müvafiq icra hakimiyyəti orqanı* xarici investisiyanın cəlb edilməsi və ondan istifadə olunması tədbirlərini hazırlayıb həyata keçirir, investisiya fəaliyyətini əlaqələndirir, xarici investorlara və xarici investisiyalı müəssisələrə kömək göstərir.

II bölmə. Xarici investisiya üçün dövlət təminatları

Maddə 9. Xarici investisiyanın hüquqi müdafiəsi

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya hüquqi cəhətdən tam və qeyd-şərtsiz müdafiə olunur. Belə müdafiə Azərbaycan Respublikasının bu Qanunu, başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə təmin olunur.

Maddə 10. Qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı təminatlar

Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

Bu müddəa müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, vergitutma, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi barəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

Maddə 11. Milliləşdirmə və rekvizisiya ilə bağlı təminatlar

Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya, Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənafeələrinə zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla, milliləşdirilmir.

Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qəbul edir.

Təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir.

Rekvizisiya haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir.

Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilir.

Maddə 12. Xarici investorların zərərinin kompensasiya edilməsi və ödənilməsi

Xarici investorlara ödənilən kompensasiya investisiyanın milliləşdirmə və ya rekvizisiya haqqında qərarın qəbul olunduğu vaxtdakı real dəyərinə uyğun olmalıdır.

Kompensasiya xarici valyuta ilə ödənilir və investorun arzusu ilə xaricə göçürülə bilər.

Xarici investorlar dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olan hərəkətləri nəticəsində düşdükləri zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın ödənilməsi hüququna malikdirlər.

Kompensasiyanın və zərərin ödənilməsi məbləğləri, bunun ödənilməsi müddətləri və qaydası haqqında mübahisələr məhkəmədə, habelə tərəflərin sazişi və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda münsiflər məhkəməsində həll olunur.

Maddə 13. İnvestisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə təminatlar

İnvestisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə xarici investorun hüququ var ki, ona çatası investisiyanı və investisiya ilə əlaqədar gəlirləri investisiya fəaliyyətinə xitam verildiyi zaman real dəyər üzrə pul və əmtəə formasında alsın.

Maddə 14. Xarici valyuta ilə gəlirlərin və başqa məbləğlərin köçürülməsinə təminatlar

Müvafiq vergi və rüsumları ödədikdən sonra xarici investorların investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla xarici valyuta şəklində əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, o cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürməsinə təminat verilir.

Maddə 15. Mənfəətdən istifadə üçün təminatlar

Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investorların götürdükləri mənfəət həmin pul vahidi şəklində yenidən

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

investisiya kimi qoyula bilər, Azərbaycan Respublikasının banklarında saxlana bilər, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərlə xarici valyuta almaq üçün sərf edilə bilər.

III bölmə. Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti

Maddə 16. Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələr

Xarici investisiyalı müəssisələr səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, digər təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları şəklində, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı başqa formalarda yaradılır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə müəssisələr (birgə müəssisələr); tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr (xarici müəssisələr); xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlikləri (büroları, kontorları, agentlikləri) yaradıla və fəaliyyət göstərə bilər.

Birgə və xarici müəssisələr Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləridir.

Xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Xarici investisiyalı bankların yaradılmasının xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyalı müəssisələrin uçotu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aparılır.

Maddə 17. Ekspertiza

Xarici investisiyalı müəssisə yaradılarkən onun təsisçiləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada sanitariya-gigiyena və ekoloji tələblərə riayət olunmasına dair ekspertiza rəyi almalıdırlar.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərdiyi dövrdə və ləğv edilərkən belə rəy almalıdır.

İri miqyaslı tikinti və rekonstruksiya aparılması və ya iri faydalı qazıntı yataqlarının işlənilməsi ilə əlaqədar belə müəssisələr yaradılarkən texniki-ekoloji layihələrin müvafiq ekspertizasının keçirilməsi də tələb olunur.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərinə aid edilmiş hallarda investorların investisiya qoyuluşu ilə bağlı təkliflərinin ekspertizası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Maddə 18. Dövlət qeydiyyatı

Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanında dövlət qeydiyyatına alınır.

Dövlət qeydiyyatı Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir.

Xarici investisiyalı müəssisə qeydə alındığı andan hüquqi şəxs hüquqları əldə edir. Dövlət qeydiyyatını aparmış orqan dövlət qeydiyyatına alma haqqında məlumatı mətbuatda dərc etdirir.

Xarici investisiyalı müəssisələr qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinə daxil edilir.

Xarici investisiyalı müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınmasından yalnız «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda imtina edilə bilər.

Dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina olunduqda bu barədə Azərbaycan Respublikasında inzibati qaydada və (və ya) məhkəmə qaydasında şikayət oluna bilər.

Maddə 19. Törəmə müəssisələr, filiallar və nümayəndəliklər

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və xarici dövlətlərin müvafiq qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş şərtlərə riayət etməklə Azərbaycan

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Respublikasında və xarici hüquqi şəxs hüquqlarına malik törəmə müəssisələr, habelə filiallar və nümayəndəliklər yarada bilər.

Azərbaycan ərazisindəki filiallar və nümayəndəliklər Azərbaycan Respublikasının bank idarələrində hesablar açmaq hüququna malikdirlər.

Maddə 20. Müəssisələrin birləşməsi

Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şərtlərlə və qaydada birləşib assosiasiyalar, konsernlər, konsorsiumlar və başqa birliklər yarada bilər.

Belə müəssisələr əvvəllər yaradılmış birliklərə daxil ola bilər.

Maddə 21. Birgə müəssisə iştirakçılarının əmanətlərinin qoyulması

Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna hər bir iştirakçının əmanətlərinin qoyulması müddətləri, məbləği, qoyulması və qiymətləndirilməsi qaydası təsis sənədlərində nəzərdə tutulur. Birgə müəssisə iştirakçılarının müəssisənin nizamnamə fonduna əmanət kimi qoyduğu əmlakın dəyəri birgə müəssisə iştirakçıları arasında razılığa əsasən müəyyən edilir.

~~Birgə müəssisə qeydə alındıqdan bir il sonra hər iştirakçının təsis sənədlərində göstərilən əmanətlərin 50 faizini nizamnamə fonduna keçirdiyini təsdiq edən sənəd olmadıqda müəssisəni qeydə almış orqan onu tutarsız hesab edir və birgə müəssisələrin reyestrindən çıxarır. Reyestrə çıxarma barədə məlumat mətbuatda dərc edilir.~~

Maddə 22. Ehtiyat fondu

Xarici investisiyalı müəssisələrdə nizamnamə fondunun 25 faizindək məbləğdə ehtiyat fondu yaradılır. Ehtiyat fondu illik ayırmalar yolu ilə yaradılır. Ayırmaların məbləğini və valyutanın növünü müəssisə müstəqil müəyyən edir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Maddə 23. Respublika ərazisində məhsulun satışı və göndərilməsi

Xarici investisiyalı müəssisə istehsal etdiyi məhsula (işlərə, xidmətlərə) qiymət qoymaq, respublikanın daxili bazarında onun satışı şərtlərini müəyyən etmək, bu bazardan məhsul (işlər, xidmətlər) göndərənləri seçmək ixtiyarına malikdir.

Maddə 24. Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici valyuta ilə hesablaşmalar

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiyalı müəssisələrin hesablaşma zamanı xarici valyutadan, habelə xarici valyuta şəklində tədiyə sənədlərindən istifadə etməsinə Azərbaycan Respublikasının valyuta tənzimlənməsi haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yol verilir.

Maddə 25. Məhsul ixracı və idxalı

Tamamilə xarici investitorlara məxsus müəssisələr və nizamnamə fondunun 30 faizindən çoxu xarici investisiyadan ibarət olan müəssisələr öz istehsal etdikləri məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız ixrac edə bilərlər. Xarici investisiyalı müəssisə özünün təsərrüfat fəaliyyəti üçün məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız idxal edə bilər.

Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) xarici investisiyalı müəssisələrin istehsal etdiyi məhsula aid edilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Xarici investisiyalı müəssisələrin öz məhsulunu ixrac etməkdən valyuta ilə əldə etdikləri satış pulu onların sərəncamında qalır.

Maddə 26. Gömrük vergisi

Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna xarici investitorun əmanəti kimi və ya tamamilə xarici investora məxsus müəssisənin yaradılması üçün Azərbaycan Respublikasına

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

gətirilən əmlak gömrük rüsumundan azad edilir və ~~əndən idxal vergisi tutulmur.~~

Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin öz ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasına gətirdikləri əmlak gömrük rüsumundan azad edilir.

Maddə 27. Sığorta

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məcburi sığortalama nəzərdə tutulmadıqda, xarici investisiyalı müəssisə öz əmlakının, istehsal, maliyyə və başqa risklərinin sığortalanıb-sığortalanmayacağını özü həll edir.

Maddə 28. Vergitutma

Xarici investisiyalı müəssisələr, habelə xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilən vergiləri ödəyirlər.

Maddə 29. Xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyətinin vergi tutmaq məqsədilə yoxlanması

~~Vergi tutmaq məqsədilə xarici investisiyalı müəssisələrin maliyyə və kommersiya fəaliyyətini auditor təşkilatları yoxlayırlar.~~

~~Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında belə müəssisələrin fəaliyyətinin ayrı-ayrı cəhətlərini yoxlamağın həvalə edildiyi vergi orqanları və başqa dövlət orqanları zərurət olduqca və yalnız öz səlahiyyəti daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yoxlama apara bilər.~~

~~Vergi orqanları və başqa orqanlar, onların vəzifəli şəxsləri kommersiya sirtinin açılmasına görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar.~~

Maddə 30. Mühasibat uçotu və hesabat

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan qaydalara, yaxud istəsə, həmçinin xarici investorun mənsub olduğu ölkədə qüvvədə olan qaydalara müvafiq surətdə mühasibat uçotu və hesabat aparır.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Maddə 31. Öhdəliklərin təmin edilməsi

Xarici investisiyalı müəssisə gətirdiyü öhdəliklərin bütün növlərini təmin etmək, o cümlədən borc vəsaiti cəlb etmək üçün öz əmlakından istifadə edə bilər. Öhdəlikləri təmin etmək üçün o, binalar, qurğular, avadanlıqlar üzərində əmlak hüquqlarından və digər əmlak hüquqlarından, o cümlədən torpaqdan istifadə hüququndan istifadə edə bilər.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı investisiya fəaliyyəti sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyi pozmuş hüquqi və fiziki şəxslər barədə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş tədbirlərin görülməsi üçün aidiyyəti üzrə müvafiq dövlət orqanlarına məlumat verir, habelə investisiya mübahisələrinin həll olunması ilə bağlı investorlara kömək göstərir.

Maddə 32. İntellektual fəaliyyət nəticələrinə hüquqlar və digər qeyri-əşya hüquqları

Xarici investisiyalı müəssisələrin intellektual fəaliyyət nəticələrinə olan hüquqları, habelə digər qeyri-əşya hüquqları (nou-hau, kommersiya sirri və s.) Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına müvafiq surətdə müdafiə olunur və həyata keçirilir.

Maddə 33. Əmək münasibətləri

Xarici investisiyalı müəssisədə istehsal və əmək münasibətləri, o cümlədən işəgötürmə və işdən azad etmə, əmək və istirahət rejimi, əmək haqqı, təminat və kompensasiya məsələləri kollektiv müqavilə (saziş) və fərdi əmək müqavilələri (bağlaşmalar) ilə tənzimlənir.

Kollektiv və fərdi əmək müqavilələrinin şərtləri həmin müəssisənin işçilərinin vəziyyətini Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şəraitə nisbətən pisləşdirə bilməz.

Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin əməyinin ödənilməsi, onlara məzuniyyətlər verilməsi onların

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

pensiya təminatı məsələləri həmin işçilərin hər biri ilə bağlanan fərdi əmək müqavilələrində (bağlaşmalarda) həll edilməlidir. Bu işçilər xarici valyuta ilə aldıkları əmək haqqını gəlir vergisi ödədikdən sonra Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada xaricə köçürə bilərlər.

Maddə 34. Sosial sığorta və təminat

Xarici investisiyalı müəssisənin işçilərinin sosial sığortası və sosial təminatı (əcnəbi işçilərin pensiya təminatı istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin normaları ilə tənzimlənir.

Xarici investisiyalı müəssisədə işləyən Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin əmək pensiyası təminatı hüququ «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun tənzimlənir.

Müəssisə yerli və əcnəbi işçilərin sosial sığortası üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını Azərbaycan Respublikasının müəssisələri və təşkilatları üçün müəyyənləşdirilmiş dərəcələr üzrə ödəyir.

Maddə 35. Ləğvetmə

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada ləğv edilə bilər.

Xarici investisiyalı müəssisə ləğv edilərkən onun yığdığı aktivlərdən real dəyəri üzrə vergi tutulur.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

IV bölmə. Xarici investorların qiymətli kağızlar əldə etməsi

Maddə 36. Dövlət qiymətli kağızlarının əldə edilməsi

Xarici investorlar dövlət qiymətli kağızlarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada əldə edirlər.

Maddə 37. Müəssisələrin iştirak hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa qiymətli kağızlarını xarici investorların əldə etməsi

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən müəssisələrin iştirak hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa qiymətli kağızlarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada əldə edə bilərlər.

V bölmə. Xarici investorların torpaqdan istifadə hüquqlarını və başqa əmlak hüquqlarını əldə etməsi

Maddə 38. Torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ

Xarici investorlara və xarici investisiyalı müəssisələrə torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, o cümlədən torpağın icarəsi hüququnun verilməsi Azərbaycan Respublikasının Torpaq məəcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Maddə 39. İcarə

Xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin icarəsinə əmlakı icarəyəverən müqavilələr əsasında və Azərbaycan Respublikasının icarə qanunvericiliyinə müvafiq surətdə verir.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

Maddə 40. Konsessiya müqavilələri

Xarici investora faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənməsi, digər təbii ehtiyatların istifadəyə verilməsi hüquqları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin onlarla bağladığı və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin təsdiq etdiyi konsessiya müqavilələri əsasında verilir.

Müqavilədə başqa şərt qoyulmayıbsa, konsessiya müqaviləsi şərtlərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir.

VI bölmə. Sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investisiya

Maddə 41. Sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikasında xarici investorların, xarici investisiyalı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli rejimin müəyyən edildiyi ərazi sərbəst iqtisadi zona sayılır.

Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması qaydası, xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin orada qeydə alınması, təsərrüfat fəaliyyəti və başqa fəaliyyət ilə məşğul olması şərtləri Azərbaycan Respublikasının sərbəst iqtisadi zonalarda haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasına və bu zonalarda fəaliyyətin tənzimlənməsinə dair təkliflər icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hazırlanır.

VII bölmə. Yekun müddəaları

Maddə 42. Mübahisələrə baxılması

Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar və xarici investisiyalı müəssisələr ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, müəssisələri, ictimai təşkilatları və başqa hüquqi şəxsləri arasında mübahisələrə, xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları arasında mübahisələrə, habelə xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları ilə həmin müəssisə arasında

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

mübahisələrə məhkəmələrdə, yaxud tərəflərin razılığına əsasən münisiflər məhkəməsində, o cümlədən xaricdəki münisiflər məhkəməsində, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda isə təsərrüfat mühasiblərinə baxan orqanlara baxılır.

Maddə 43. Beynəlxalq müqavilələr

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində bu Qanundakından fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti A. MÜTƏLLİBOV

Bakı şəhəri, 15 yanvar 1992-ci il, № 57 «Həyat» qəzetində dərc edilmişdir (27 fevral 1992-ci il, № 41).

«Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı»nda dərc edilmişdir (29 fevral 1992-ci il, № 4 (857), maddə 81).

7 aprel 1992-ci il tarixli, 97 nömrəli; 5 noyabr 1996-cı il tarixli, 188-IQD nömrəli; 23 mart 2001-ci il tarixli, 103-IIQD nömrəli; 5 oktyabr 2001-ci il tarixli, 190-IIQD nömrəli; 23 noyabr 2001-ci il tarixli, 219-IIQD nömrəli; 30 aprel 2002-ci il tarixli, 317-IIQD nömrəli; 3 dekabr 2002-ci il tarixli, 385-IIQD nömrəli; 10 iyun 2005-ci il tarixli, 925-IIQD nömrəli; 6 mart 2007-ci il tarixli, 260-IIIQD nömrəli; 9 oktyabr 2007-ci il tarixli, 429-IIIQD nömrəli; 9 oktyabr 2007-ci il tarixli, 430-IIIQD nömrəli qanunlara əsasən dəyişikliklər və əlavələrlə.

Mündəricat

Giriş.....	3
Mövzu 1. Dövlətin iqtisadi siyasətində investisiya-innovasiya siyasətinin rolu və yeri.....	5
Mövzu 2. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti və onun formaları.....	18
Mövzu 3 İntestisiya mühitinin formalaşmasında dövlətin rolu.....	34
Mövzu 4. Xarici investisiyaların tənzimlənməsi.....	46
Mövzu 5. İntestisiya və innovasiya inkişaf modelləri...	57
Mövzu 6. Milli innovasiya sisteminin (MİS) formalaşması.....	67
Mövzu 7. İntestisiya fəaliyyətinin maliyyə mənbələri..	77
Mövzu 8. İntestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	88
Mövzu 9. İntestisiya risklərinin idarə edilməsi.....	107
Mövzu 10. Fond bazarının tənzimlənməsi.....	118
Mövzu 11 Portfel investisiyaların tənzimlənməsi.....	131
Mövzu 12. İntellektual kapitalın və intellektual mülkiyyətin idarə olunması.....	141
Mövzu 13. İntestisiya-innovasiya fəaliyyətində xarici ölkələrin təcrübəsi.....	151
Mövzu 14. Azərbaycan Respublikasında investisiya-innovasiya siyasətinin xüsusiyyətləri.....	165
Ədəbiyyat siyahısı.....	179
Əlavələr.....	181

<i>Nəşriyyatın müdiri</i>	<i>Kamil Hüseynov</i>
<i>Baş redaktor</i>	<i>İsmət Səfərov</i>
<i>Redaktor</i>	<i>İsabə Hüseynova</i>
<i>Korrektor</i>	<i>Südəbə Manafova</i>
<i>Kompyuter operatoru</i>	<i>Təranə Baxşəliyeva</i>
<i>Dizayner</i>	<i>Vüsalə Axundova</i>

G.A.Əzizova

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti

.....
Dərs vəsaiti

Çapa imzalanıb 04.07.2012. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcm 13,3 ç.v. Sifariş 191 Sayı 500.

" İqtisad Universiteti " Nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6

